

GYIMES RÖVID TÖRTÉNETE

Az utolsó időben sokat írtak a csángókról. Jó jel ez akkor, amikor nem mellőzve, de magunkat keressük a világban. És még is, mi lehet annak az oka, hogy még a magyarság egy jó része ma is a gyimesi csángókat egy kalap alá veszi moldvai csángókkal. Pedig időben és térben teljesen két különböző magyar népcsoportról van szó. A moldvaiak legelső csoportjait a magyar királyok telepítették az akkori Kunnországba a határok védelme céljából. Tatroson később Jászvásáron katolikus püspökség tevékenykedik, napjainkig idegen nyelvű papokkal. Később sok magyar huszita menekült ide, majd a magyarok számát Moldvában növelte a XVI. -XVII. században a székely menekültek újabb hulláma. 1848 körül új menekülő magyarok érkeztek Moldvába. Bákó környékén, Onesti és Tatros vidékén, Szabófalván, Bogdánfalván, Lészpeden, Lujzikalogenen, Gyoszénen, Forrófalván, Klézsán, Somoskán, Aknatatroson, Frumoszán és Pusztinán élnek. Ebben az elszigeteltségben nyelvük megőrizte a nagyon régi magyar nyelvi elemeket és mára feltöltődött román jövevény szavakkal és kialakult egy érdekes, archaikus nyelvkeverék, amit a fiatalok már lassan elfelednek és sokan csak a román nyelvet használják, amit az iskolában, templom-ban, az utcán minden nap hallanak. Az idősebbek még szót váltanak archaikus ősi nyelvükön még elénekelnek egy-egy bús, régi magyar népdalt sőt régi imádságokat is ismernek. De ha ők kihalnak, kihal itt a magyar nyelv is! Pedig gyönyörű magyar neveik, helységneveik vannak! A moldvai csángók a tömbmagyarságtól, Csíktól és Gyímestől mint egy száz- százötven kilométerre laknak. A másik magyar népcsoport, a gyimesi csángók soha nem szakadtak el a csíki, gyergyói székelységtől! Elődeik úgy menekültek, vándoroltak ide a székely községekből, vidékekről és az a föld sem idegen volt, ahová az első ideiglenes kalibáikat, szulláikat építették, hisz azok a csíki községek birtokai voltak. Ma is, itt Gyimesben még tudják, hogy az elődök honnan csángáltak ide, és egyes helyeket ma is így ismernek: "a szépvízi, a borzsovai, a szentmihályi" stb. Őket nem vette körül idegen környezetidegen nyelv. Megőrizték és mivel az óriási hegyek elszigetelték őket a külvilágtól, jobbankonzerválták a régi székely nyelvjárást, régi táncokat, népdalokat és hiedelemvilágukat, amelyik hallatlanul gazdag. Ha térben vizsgáljuk Gyímest, harminc kilométernyire van Csíkszeredától, Gyergyótól. Itt mindig csak magyarul beszéltek, a nagóság mint népcsoport sokkal később jött létre, mint moldvai rokonaik. Ide csak a XVII. század végén csángáltak az első telepések. És a három község, mint hivatalos települések csak a XIX. század végétől léteznek. Következésképpen hangsúlyozzuk, hogy a gyimesi és moldvai csángó két különböző magyar népcsoport, amelyek történelmileg, azaz a kialakulásuk idejében, eredetükben, nyelvjárásban, szokásaikban is különböznek egymástól. Igaz, létezett a történelem folyamán egy állandó kapcsolat a két népcsoport között, amilehetett gazdasági de szellemi- vallási kapcsolat is. Ide jártak a gyimesiek ősszel kukorica szedni, más munkákra, amit az osztrák hivatalosság néha nem nézett jó szemmel! Így pl. Mária Terézia megtiltotta, hogy a gyimesiek és csíkiak teletetni menjenek juhaikkal Moldvába. Innen szereztek be régen a sót, kukoricát, gyümölcsöket. Cserébe tejtermékeket, faanyagot, csebreket, állati bőrt vittek. De jöttek Gyimesfelé a moldvai csángók is! Sokan visszahúzódtak a tömb magyarság felé és Gyimesben telepedtek le. Bilibókók, Rókák stb./A szellemi kapcsolatot a Csíksomlyói Pünkösdi búcsú jelentette, ahol minden évben találkoztak, együtt énekeltek és imádkoztak. A jó kapcsolatot egészen napjainkig megtartották: "Nagyapámékhoz, Kápolna patakára erdőn át, ösvényeken jöttek a tyármagyarok Moldvából. Itt voltak családok, akik Csík, Gyergyó, Háromszék felé tartották a rokonságot, Magdolna búcsújára jöttek a falusi rokonok megyébe. Mások pedig Moldva felé tartottak rokonságot, onnan származtak."(1)

"Nagyapámnak, a Vén Szukának komája volt odabé Lészpeden. Minden esztendőben jár -
tak egymáshoz. Furcsán beszéltek, de megértették egymást. Az es magyar volt."(2)

A két csoport állandókapcsolatát bizonyítja az is, hogy nem csak közös vezeték neveket találunk mindkettőnél, hanem van egy sor olyan szó, amelyet mindkét népcsoport ma is használ és ezek nem ismertek a székely nyelvjárások al csoportjaiban/Felcsík, Alcsík, Gyergyó/. Ilyen szavak:

almási- szöttesminta

apró - himlő, betegség

apró - háromnyistes szöttesminta

bernyóc- keskeny, gyapjúból szőtt öv

béhán - beszegi a vászon szélét

durga - vastag fonal

éveg - üveg

hijú - padlás

kaus - szórólapát

krinta - eszköz a sajtkészítéshez

hetevén - csillagzat

sebes - savanyú

tötés - tornác

Gyímes tehát mindenképpen a csiki székelység szerves része. A Tatros felső folyásánál

mintegy 30 km. hosszúságban kerül el Csíkszeredától 35 km. átlagos távolságra. Az aszfaltozott országúton Csíkszeredától áthaladunk két falun, Szentmiklóson és Szépvízen

majd az út felvezet egy mesterséges gát mellett a vízvázalztó hegyre. Azon túl elénk tárul a Gyímesvölgye. Villamos vasúton Madéfalváról indulhatunk Moldva felé. Áthaladunk Szentmihályon, Ajnádon, Lóvészen majd egy km-nél hosszabb alagúton átjutunk Görbére, amely már Gyímes egyik falurésze, patakja. Gyímes patakország, merőlegesen két oldalról számtalan patak ömlik a Tatrosba, mindenik egy-egy lakott völgy 150-200 házzal. Ilyen patakok: Bartosok-, Ciherek, Rajkók-, Ugra-, Boros-, Görbe-, Sötét-, Kápolna-pataka stb.

Gyímesvölgye mintegy 25-30 km. hosszúságban fekszik a Tatros forrásától egészen a Gyímes-Palánka szorosig, ahol Moldva kezdődik, egy egészen más világ, más építkezési stílus, más nyelv, más munka- kultúra. De Gyímesvölgye nem csak közvetlen a Tatros mente. Már említettük, hogy két oldalt számtalan völgy húzódik fel a hegyek közé és mindenik lakott terület. Sőt Hidegség fele még mehetünk vagy 25 km. t, amíg eljutunk Há-

romkútra, Középlek legtávolabbi lakott tanyájára. Az egész Gyímesvölgye, amelynek több mint 15000 lakója van három községből áll Csíkszereda felől az első község Gyímesfelsőlok, következik Gyímesközéplek, majd az ezer éves határ mentén fekszik Gyímesbük, amely a legrégebb település úgy egyházilag, mint közigazgatásilag. Időrendi sorrendben a kialakulás alulról, Gyímesbükktől kezdődött a legfiatalabb község Gyímesfelsőlok. Gyímesvölgye tulajdonképpen összekötő ka pocs két ország között: itt találkozik Erdélyország és Moldva. Ezt a vidéket közép magas hegyek,

erdők, kaszálók alkotják. Itt még egy kérdésre keressük a választ: miért olyan gazdag a gyímesi hagyományvilág, hogy alakulhatott ki itt 30-35 féle tánc és táncalkalom?

Először is, fekvésénél fogva elszigetelt terület, ahonnan ritkán mozdultak ki az emberek.

Tehát a kultúra, civilizáció áramlat lassú volt. De akik ide csángáltak, azok is több vidékről jöttek, hozták magukkal táncaikat, énekeiket, hagyományait, amelyet egybe ötvöztek. Így pl. a 35 féle tánc közül vannak körtáncok, amelyeket Moldva felől hozhattak és a balkán-réteghez tartoznak. De jártak itt szalon táncokból alakult és népi táncra vált változatokat, valamint a magyarság táncait is. Ismerünk olyan népdalt, amelyre ráerőszakoltuk a gyímesi jelzőt és később rájöttünk, hogy bizony Csíkságban nem, de a Dunán túl éneklük!

A lok - szó eredetéről, jelentéséről.

A szó két község nevében fordul elő. Tévedésből az idegenek néha lak-nak ejtik: Felsőlak. Itt a szó ma is ismert és jelentése ebben a hegy-völgy országban sima, nem olda-

las, hanem a hegy lábánál elterülő kevés " síkság", amely építkezésre is alkalmas. "Jó lokhelyei vannak" az-az nem csak hegyoldal. Itt a hegyek között, amelyek annyira közel vannak egymáshoz, hogy az emberek átkiabálnak egyik hegyről a másikra, mindenkinek van lokhelye, ahol sarjú is terem.

A Gyímes-loka nevet először 1701-ben írták le " ekkor még földrajzi fogalom és nem falu név"(3)

Később, 1796-ban is Farkas M. János csíksomlyói nyugdíjas pap egy levelet írt Aranka Györgynek, "a Lokon lévő csángók, vagyis moldvai magyarok eredetire is gondja lesz" Szerintünk és ezt később magyarázni is fogjuk, a fenti idézetben tévesnek tartjuk azt a részt, amely azonosítja a gyímesi csángókat a moldvai magyarokkal. Ez azt jelentené, hogy a vadregényes Gyímesben, amely helyet adott a valamiért idevándorlóknak csak Moldvából húzódtak vissza a tömbmagyarság felé a későbbi lakok ősei. Koránt sem így történt. Legtöbbször pont a székelyföldről csángáltak ide. Igaz, a benépesülés alulról kezdődött, az első telepések Sánccpatakán telepedtek le ahol az osztrák-magyar határ volt, amely a tévesen Rákóczi várnak titulált, de tulajdonképpen Bethlen Gábor által épített vár mellett található, amelynek romjai ma is láthatóak. S ez nem véletlen, mert lehet az is, hogy az első telepések pont az itt szolgálatot teljesítő határőrök, vámőrök voltak.

A lok , loki szavakkal még más dokumentumokban is találkozunk. Így egy 1763-as keresztelési bejegyzésben a csíkrákosi parókiáról ez áll: "Itt keresztelték meg Bartos Már -

ton és Pusztinai Erzsébet lokiak gyermekét" Valószínűleg az asszony Moldvából, Pusztináról származik. 1767-ben szintén Rákoson jegyzik be a Bartos Borbála és János Miklós szülők nevét, " akik lokiak"(5)

A fentiekből azt is megtudhatjuk, hogy ebben az időben Gyímesben nem volt papi hivatal.

Teleki Domokos is úti jegyzeteiben "Gyímes lunkai lakosokról" beszél. Tudjuk, hogy a lunka román eredetű szó "árterület", "berek", "lok", "síkság" jelentéssel.(6)

Szadeleczy Lajos- A csíki Székely Krónikákban így magyarázza a lok szót 1905-ben: "Hogy pedig loknak nevezetik mostani lakosok helye nem egyéb okokból esett,hanem azon az hol megtelepedtek egy hosszú teres völgy, melyen a gyímesi passzusra /szorosra /

lemegy az út és ennek közepébe foly a Tatros."

Teleki József útleírásában "Lunkáról" beszél, ami nem más mint a lok, ahogy már említettük : "Lunkában közel a passzushoz, ahol a határ van Moldva és Erdély között lakósokra találsz". A lok szót használja Orbán Balázs is a klasszikussá vált művének VIII.fejezetében

A következőkben a TATROS szó eredetéről beszélünk ,hiszen itt a Tatros folyó a világ közepe, amint említettük Gyimes a Tatros mentén húzódik végig és az egész völgy a Tatros völgye nevet viseli. Szájhagyomány szerint egy magánhangzó kiesésével keletkezett a "tatáros" szóból. A gyimesi szoroson át, a Tatros völgyén sokszor betörtek a tatárok Csík felé Moldvából jövet. A tatár szó vezetéknevként mindhárom községben használatos ,

habár nem tartozik a gyakori vezetéknevek közé. A szájhagyományok a harcokról, kutyafejű tatárokról, lármafákról alátámasztják a szó eredtéről mondottakat. Sőt szerintünk a román Trotus is a magyarból származik. A gyimesi szorosnál a Tatros átlép Moldvába Trotus néven. Az előbb említettük a gyakori tatárbetöréseket. Ilyen betörés volt pl. 1694-ben : "mikor Csíkszentmihályról az egész falunépét elhurcolták. A rabok között volt egy Ambrus nevű fiatal ember , akinek sikerült megszöknie a tatár rabságból, de nem ment ha-

za és ahogy a hagyomány tartja Gyimeslokon maradt.A lokon úgy hívták,hogy a kicsi Rab"(7)

A Rab név, mint ragadványnév, ma is létezik Sötétpatakon /Rab Károly /, amely valószínű - leg a már említett kicsi Rabtól származik.

Ami a GYIMES nevet illeti a szájhagyomány két változatot ismer. Az egyik a szót a gémszarvas, gémes- gyimes szóból származtatja a nevet, ugyan is itt rengeteg szarvas élt valamikor a nagy erdőkben. Ezt a változatot fogadják el egyes utazók és néprajzosok is.(8)

Egy másik adatközlő a Gyimest két szó összetételéből származtatja- hangkivetéssel : gyí-ménes!- ebből született a gyimes.(9)

Még az elnevezésnél időzve Orbán Balázs , a legnagyobb székely , ittjártakor nagy művé - ben a "Székelyföld leírásában" az 1860-as évek végén így jegyzi a három helység nevét: Gijmes Felső Lok, Gijmes Közép Lok és Gijmesbükk. Utólag szólók arról is, hogy a lok szó szláv eredetű és sima helyet jelent.

A kezdetekben más elnevezésekkel is találkozunk. Így Teleki József Csík-Gyimeslokról beszél, majd egy 1814-es adat szerint a nevek így változnak: Felső-Gyimeslok, Alsólok, vagy Bükk. (10)

Ma már bebizonyosodott, hogy az Orbán Balázs említette ősi Gümez földje, ahonnan a Gyimes szót is származtatja nem valós. Ezeket az adatokat a Csíki krónikákból vette át, ami maga is sok esetben hamisnak bizonyult, mert tendenciósan /cím, vagyon-perek/ bizonyítani akarta kitalált adatokkal egy régió történetét, amelyben egy bizonyos család foglalt fő helyet. Idézzük csak Orbán Balázstól az idevágó részt, amelyet ő is úgy vett át:

"Hogy Gyimes már régen a keresztyénség felvételekor lakott volt, kitűnik a Csíki krónikából, mely szerint a keresztyén vallást megalapító harcokban /Szent István alatt/ a ra

bonbánok földje néptelenítettvén, Sándor István az ő atyafiainak maradványait telepíté y Gümez /Gyimes/ földjére." A továbbiakban olyan neveket említ mint " Upolet fia András, Ambor,Göögő, Káb, Ládon, Doob, Künvér" (11)

Tovább megemlíti Orbán Balázs is, hogy e terület még az 1600-as években is lakatlan volt.

Ezt látszik igazolni egy 1567-es regisztrum, ahol Gyímes egyetlen faluja sem szerepel. Hogy léteztek-e itt a XII., XIII., egészen a XVII. századig lakók, azt dokumentumok nem támasztják alá. Ha léteztek is, alkalmi bujdosók, rablók, szökevények lehettek és nem állandó telepések ebben az akkor még őserdőnek számított vadonban.

Telepések csak a XVII. század vége felé jelenhettek meg. Itt nincsenek régi ásatások, történelmileg régi eszközök. Ennek a pásztorkodó népnek nincsenek írásos hagyatékaik ab-

ból az időből. Ezért Gyímes történelmét csak az imitt- amott felbukkant csíki községek irataiban kereshetjük. És persze a legendákban, szájhagyományokban, ami viszont nem hiteles történelem.

A Gyímesekben, mert így hívják gyűjtőnévvel a három községet, a földek, erdők legnagyobb része Borzsova, Csíkszentmihály, Csíkszentmiklós, Csíkszépház és az úgyne -

vezett Szent Péter egyházmegye tulajdonai voltak, amelyek Felcsík régi települései.(12)

Más felcsíki községeknek is voltak itt kisebb-nagyobb közbirtokossági területeik, amelyek a XX. század elejére erdő-tengetegekkel átalakultak óriási kiterjedésű havasokká.

Ha földrajzilag nemcsak a Tatros mentét nézzük és jobban be akarjuk tájálni a Gyímesvölgyéhez tartozó területeket, akkor ezt a hegyek közé szorított hosszú, 30 km-es teknőt így határolhatjuk: Szépvíztől a szerpentin aszfalt-út felvezet a hegyre a Szermászon, Döglesztőn át a vízvázasztó Fügés-tetőig, amely mintegy 1050 m. tenger -

szint feletti magasságban található és ennek a gyímes oldalon forrik a Tatros. Itt kezdődik a Gyímesvölgye, amely a Tatrosba ömlő patakokkal, mellékhegyekkel, völgyekkel, erdőkkel nagy területet foglal magába. Gyímet olyan hegyek határolják, mint Lófűrész, Köntéd, Bothavas, Apahavas, Fekete-erdő, Hegyeshavas, Illanc, Naskalat, Háromkút, egészen le a Tarhavasig, amely kb. 1660 m. magasban van a tengerszint felett. Innen a szoroson át Moldvába jutunk. Ojtuz mellett a gyímes szoros mindig fontos átjáró volt Erdély és Moldova között. Ma a legforgalmasabb átjáró a két román régió között, amelyeket aszfaltozott út és villany vasúthálózat köt össze. Ezt a vasutat az osztrák - magyar uralom idején építették, gyönyörű végállomása volt ez Magyarországnak! Itt valamikor tatárok portyáztak, Erdély kereskedett a gyímes vámnál Moldvával, később az oroszok itt törtek be Erdély felé, 1944-ben, ahol a magyar katonák, amelyeknek nagyrészt helyi és csíki öregek alkották, hősiességgel védték több napon át Erdély szent földjét. Sajnos a túlerővel

szembe tehetetlenek voltak, amit nagyon szépen ír le egy itt harcoló magyarországi volt tiszt, Sebő Ödön parancsnok az 1999-ben megjelent fájdalmasan szép könyvében, A halálra ítélt zászlóaljban. Itt, az ezeréves határnál sokkal jobban fáj Trianon, mint bárhol. Mert naponta láttuk és látjuk azt a nagy beteges igyekezetet, ahogy elszereznék valakik törölni szép történelmünk nyomait. Láttunk és látunk vasdorongos alakokat, akik a 400 éves vár köveit ontogatják, akik a gyönyörű fedett gyímes végállomás minden sarkában ma

gyar feliratokat, emlékeket kutattak és kutatnak. És micsoda izléstelen környezet veszi körül ma a fényes, akkor modern magyar kaszárnyákat, amelyekben ma is katonák, tisztek laknak csak ők nem a Sebő Ödön és Mike százados nyelvét beszélik. Érdemes ideírnom egy 85 esztendősen öreg csángó kifakadását:

* Maga nem emlékszik, milyen rend, tisztaság volt itt a kaszárnyák körül! Nézze csak meg, most mi van a tisztipavilonok körül! Milyen kerítések. Hogy nem szégyenlik?

A lakott területek a tengerszint felett 750- 1000 m. körül alakultak ki. Amint már említettük, a Gyimesvölgyi helységek, mint emberlakta települések, az 1700- as évek derekától léteznek. De még nem voltak hivatalos falvak, valamelyik csíki községhez tartoztak. És mi - vel a csíki községek közbirtokai voltak ezek a területek, már az 1700-as évek elejétől egyes adatok, feljegyzések, jegyzőkönyvek említenek ma is létező gyimesi helységneveket, anélkül, hogy lakosokról beszélnének. Így egy 1701-es adat említést tesz Kabalahágóról, mint helységről. Csíkszék első térképe, amely 1749-ből való tartalmaz ma is ismert helység/főleg hegy/ neveket Gyimesben. Így megemlíthetjük:

Kurmatura- ma Nagyhagymás- 1788 m.

Tarku Mons - ma Terkő, hegy(tarkő)

Jávárdi Mons - ma Jávárdi havas

Curta Flu- ma Kurta pataka

Balvagnos Flu - ma Bálványos pataka

Tar Mons - ma Tarhavas

Gymes Mons et Passus- ma Csülemér havas

Passus Gymes - Gyimesi szoros

Ugra Mons - Ugra hegye

Noskolot Flu- Naskalat pataka, ma Antalok pataka

A térképen szerepel 18 csíki falunév, mint Borsova/Borzsova/ Zepviz/Szépvíz/ St.Mihali /Szentmihály/, de sehol nem találkozunk gyimesi falu nevekkal.

Csíkszék egy részletes térképén 1771-ből már Ugra, mint település név is jelentkezik írott formában.: egy pestis járvány innen indul pusztító útjára. Ugyanabban az évben említés esik pestis ürügyén Középlok egyik településéről is, Barackosról van szó, 15 házzal és 19 lélekkel.

Amint említettük, a legrégebbi település Gyimes völgyében a Passusnál, a Gyimesi szo -

rosnál, tehát Moldva közvetlen szomszédságában, a Sáncpataka mentén alakult ki. Ezt egyesek azzal magyarázzák, hogy 1626-ban Bethlen Gábor egy kisebb várat, vámházat építtetett a határnál, Erdély és Moldva találkozásánál. Ennek a maradványai , romjai ma is láthatóak és ha a gyimesi csángónak magyarországi vendége érkezik, azt büszkén mutogatja, mint elmúlt idők szép emlékét. Nem tudni milyen logika nyomán, de a csángók a várat ma is Rákoczi várnak nevezik. Lehetséges, hogy az első lakók valamilyen módon kapcsolatban álltak a vámházzal! Mert már egy 1677-es iratban szó van a Gyemes- váráról, ahol "minden

héten ketten szoktak őrt állni" A várral kapcsolatosan még négy évszámot említenék:

1680-ban egy okirat beszél Sáncpatakáról.

1693-ban egy jegyzőkönyv szerint " a csíkjenőfalviak nem jelentek meg a várat őrizni"

1694-ben egy tatár betörés alkalmával megrongálják a várat is.

1698-ban Rabutin osztrák tábornok újjáépíti a várat, itt vámhivatal működik és Com - mando hajdúk tartják fenn az őrséget.

Már említettük, hogy ezek a gyimesi területek a csíki közbirtokosságok vagyoni voltak. Talán ezért is adtak őrseget, kötelező módon. Az idecsángáltak idővel elfoglalták állítólag először a patakfejeket, ahol nem voltak szemelőtt, hiszen többen közülük bujkáltak a zsellérség, katonaság, szolgáltság, adó elől. Fenn a patakok fejében területeket tisztítottak, faragatlan boronákból gerezesen ideiglenes kalibákat, házikókat építettek, majd olyan kétszobás lakásokat, amelyeket még az 1920-as években is lehetett látni. Kápolna-pata -

kán még az 1940-es években is mutogattak az udvaron egy olyan 200 éves csutakot, amelyet valamikor helyben kivágtak és ott be is építették a házba. Később a sok patak, völgy benépesült, ma már egy - egy patak faluvá nőtte ki magát 120-150 házzal és csak Középlök községnek kilenc ilyen falva van. Még később kialakultak a csíki községekhez hasonló szerek/szeg/ pl. Tapsi-szer, Bodor-szer, Timár-szer, Ugethán-szer stb. A csángók hivatalosan a csíki anyaközségekhez, a faluhoz tartoztak főleg Csíkszentmiklós -

hoz egészen 1782-83-ig. (14)

Visszatérve a tulajdon viszonyhoz, az idők folyamán sok ellentét, ellenségeskedés volt az

erdőkért, le fias juh"adót, amelyet fizetniük kellett védelem, oltalom címen olyan földesúrnak, akinek földjét, jószágát nem is használták! Így "Antal Péter loki jobbágyot/zsellér/ a bíróval együtt

letartóztatják" (15) Sőt azt is megtudjuk az iratokból, hogy a fő királybíró maga is igazságosságáról tesz tanúbizonyságot, mert zsellérpártoló volt. Egy 1873-as törvény lehetővé tette az eddig haszonbérbe birtokolt földek megvásárolását. Így egyedül Szépvíz -

nek Felsőlok lakói 10 év alatt, azaz 1873 és 1883 között 37.640 forintnyi válság összeget fi

zetett ki, ami nem lehetett kis összeg és mi csak egy községet említettünk a 6-7 birtokos községek közül. (16)

iA földmegváltás még nagyobb méreteket öltött a XIX. század végén és a XX. század első negyven évében, amikor szaporodik a népesség is. Igyekeztek földtulajdonosokká lenni, mert nem volt könnyű a földbérlés sem. Hogy mit fizettek évente a tulajdonosnak, arról álljon itt egyetlen példa: "A felsőloki Gáborok a csíkszentmihályi Sándor családnak,

mint földesúrnak 1840-ben egy évre 104 forintot, 16 kupa vaját és 240 szál deszkát adtak és állati bőroket" (17)

Szükség volt a földre, mert a letelepedésüktől egészen az 1960-as évekig sőt mondhat

ni napjainkig, fő megélhetési forrás az állattartás volt. Egy adat szerint 1802-ben a gyimesi vesztegzár igazgatója azt írta, hogy a Gyimeslokon élő, adózó nép pásztorkodásból tartja

fenn magát. Álltaikat jobbra Moldvában telelik. /Ez volt a trnszhumánca! / Szekerük is alig

van. A számukra szükséges gabonát messze földről lóháton hozzák. (18)

Ekkor még nem volt kész a Csíkot Moldvával összekötő, Gyimesen átvezető kövezett

út. Ha a fő foglalkozás egészen napjainkig az állattartás volt is, mellette kisegítő gazdasági ágak, kisebb mesterségek is léteztek. Gondolunk az erdővágásra, és sok ügyeskezű kádár, ács élt itt. Szükség volt ezekre, hisz a tejfeldolgozásnál többnyire faedényeket használtak. Ebben az időben sok ház épült mert nagyütemben népesedett be a vidék. Az 1900-as évek elején minden patakon két-három vízfűrész és vízimalom működött. Előtte pedig kézi erővel vágták a deszkát. Ezek a vízi

fűrészek és malmok egészen az 1950- es évek végéig léteztek és a népi ügyesség, ötletesség példái voltak.

A nők a kender, len , gyapjúmegmunkálás kitűnő mesterei voltak, századunk húszas, harmincas éveig alig vásároltak bolti ruházatot. Ők szőtték, varrták a szebbnél szebb terítöket, festékeseket, falvédőket, rúdi lepedőket, kendezőket, csergőket. Próbálkoztak zab, árpa termesztéssel, de a szemes gabona nagyrészt Csíkból, a kukoricát pedig Moldvából szerezték be, kezdetben csak csereárúként, később pénzért is. Mivel elszigetelt vidék volt és télen sokszor beszorultak a lakosok Gyímesbe, ezért ősszel mindenki beszerezte a téli kukoricát, búzát és más gabona féléket.

Az előbbieken szót ejtettünk a földfelvásárlási lázról, a föld " megváltásáról" ahogyan it

mondták. Erre jó példa a következő mondás is: " A csángó még az ingit es eladta csak földet vehessen, pedig az embert a föld eszi meg. Sokszor kivette a gyermeke szájából a csepp tejet, mindenit eladta a földért" Ime hogyan írja le ezt a folyamatot Tankó József /Jáni/ 1919-ben született Gyímesfelsőloki gazdálkodó Így volt... című paraszti önéletírásában : " Mű sokan vótunk testvérek, de aki csak meg tudott mozdulni, az mindenki dógozott. Amikor akkorára cseperedtünk mű fiukul mentünk dogozni, erdőlni. Apám megint vett egy darab földet a falusiaktól , magyaroktól, s azt valahogy kellett tölleszteni. Így tött a fiatalságunk, apám vette a helyeket, s mű gürcöltünk. Eladott tehenet, mindent, tejünk se volt, egy tinó maradt, vártuk, mikor borjúzik, hogy legyen tejünk. Ha ló, vaj ökör vót, akkor éjjel két órakor felkötünk, mentünk erdőlni, fát lopni a magyarokéról. Este értünk haza , a kapca beléfagyott a bocskorba "(19) Ilyen módon szerezték a gyímesiek a földeket. Csak így tudjuk megérteni azt az óriási állat és föld szeretet, ami a csángókat jellemezte. Ha valamilyen okból eladott valaki egy" darab birtokot" azt keservesen megsiratta!

Fontos dátum Gyímes életében 1843 : ekkor kezdték meg a töltött út építését, amely Csíkszépvíztől vezet kanyargós szerpentineken át a Szermászon Gyímes felé, összekötve Erdélyt a gyímes szorosnál Moldvával. Gazdaságilag igen fontos ez az út:évszázadok folyamán törvényesen vagy törvénytelenül, itt árucserre forgalmat bonyolítottak le, annyira, hogy még az osztrák hatalom is többször felfigyelt arra és letiltotta azt. Innen hozták a petroléumot, szekérkenő degenyeget, sót, kukoricát, Erdély felől pedig fűrészárut, fát, tejtermékeket szállítottak Moldvába. Az út építését Balázi József főkirálybíró idejében kezdték és az 1860-as években fejezték be. 1970 körül aszfalt és alább beton műutat építettek. Gyímes tehát bekapcsolódott környék gazdasági vérkeringésébe. 1897 októberében átadják a forgalomnak a Csíkot, Erdélyt Moldvával összekötő új vasútvonalat

A kérdés az, mennyire változtat ez a gyímes csángó életén? Életmódbeli változás alig történik! Ugyan úgy , régi módi gazdálkodást folytatnak, kínlódnak, gyötrődnek a mindennapi puliszkáért, alig változnak a lakásaik. Igaz már az 1800 -as évek végén megjelennek a zsidó famágnások, ott már pénzt is kereshetnek, fűrészüzemek alakulnak, zsidó és örmény kereskedők lepik el a Gyímesvölgyét. A csángó megismeri a pénzt és annak a szagját! Az üzletekben olyan termékeket fedez fel, amiről addig nem tudott. Kilép önellátó gazdálkodás szűk keretei közül, megjelennek itt a nadrágos emberek akiket valamikor úgy leértékelt a csángó ember. Hányszor elmondta fiának, lányának a csángó : "Maradj csak itthon! Ejsze nadrágos akarsz lenni? Sze az Úrnak is Úr parancsol!" Aztán még eltelt vagy száz év és Ő, a csángó is állami munkát vállalt, nadrágot húzott és összevegyült ez a világ. A kisközösségek, amelyeknek egy sor ismertető, látható jele volt, levetkőzte ezeket a jeleket és gyors bomlásnak indultak. De a környezet talán megszabadul ettől a változástól? Dehogy szabadul! A fűrészüzemek valósággal eszik a gyönyörű őserdőket. Egyetlen adatot említek példának: csak 1908-ban itt 163.309 köbméter fát árvereznek hivatalosan 98.280 koronáért! Óriási mennyiség az akkori viszonyokhoz képest és nagy összeg. Ezt a székely

közbirtokosságok adják el. De ki tudná megmondani, milyen mennyiségű fát lopnak el minden éjjel a csángók a közbirtokosságok erdeiből? Azt ők bevitték éjjel a fakupechoz, vagy a fűrészüzem udvarára és másnap már a zsidó kereskedő ki is fizette az árát. Sőt megtörtént, hogy egy zsidó fakereskedő a gyár megbízásából végigment egy patakon, pénzt osztogatott, aki azt elfogadta előleg képpen, hogy majd fát szállít az illető a gyár udvarára. És éjjel vagy ha igazságos fa volt nappal beszállították a fát! Bizony, sok ellentétet szült az erdőlopás, törvénytelen terület foglalás a csíki közbirtokosságok és a gyimesi csángók között. Ennek az ellentétnek 1908-ban halálos áldozatai is lettek. A helyiek erdőt "osztottak" a "falusi székelyekkel" akik csendőrt is hoztak magukkal. A rend emberei az erőszakoskodó csángók közé löttek és négy ember helyben meghalt. Egy kopjafához hasonló oszlopra ezt vésték: "halála négy ártatlan vértanúnak csenderlövés által, ezen házba haltak meg 1908 február 11-én. A golyók megölték Tankó Emre Péternét, Tankó György/Kicsit/, Tankó Imre/Jont/, Tankó György Ágostont" Az emlékoszlop az 1970-es évekig Kápolnapatak fejében egy udvaron állott, melléje négy juharfát ültettek.

A gyimesiek élbe kerültek 1934-ben is, amikor a nagy gazdasági válság ide is elért: fűrész-üzemek álltak le, nem volt kereseti lehetőség, nagy adókat követelt az állam, a gazdák eladósodtak, az adószedők állatok, és bizonyos dolgokat foglaltak le az elmaradt adó fejébe. Minden gazdasági követelés mellett fontosnak tartjuk azt, hogy írásban követel

ték a magyarnyelvű oktatást, hiszen 1919 után vagyunk és a csángó gyermekek nehezen értik a tiszta idegen román tanítók szavát. Ime mit mond erről Tankó József Jáni a már említett visszaemlékezéseiben: "Kezdtem iskolába járni. Akkor mű úgy mondtuk, hogy négy telet jártam iskolába, mert ősszel s tavasszal iskola helyett pásztorkodtam. Na, jött egy nagy csúf fekete román tanyító egy szót se tudott magyarul s mű ugyanannyit románul.

A betűket megtanoltam. Valahonnan került egy magyar kis kátém, olyan hittan könyv volt.

Abba kezdtem esszerakni a betűket. Az volt az én Ábécés könyvem, abból tanultam meg olvasni."(20)

Ha jól átgondoljuk a birtokviszonyokat, vagyis azt, hogy ezek a területek, ahol a csángók lassan elszaporodtak a csíki közbirtokosságok vagyonai voltak, akkor megértjük, hogy innen adódtak a létező és valós ellentétek a falusi székelyek és az ide meghúzódott elcsángáltak között. A birtokviszonyt osztották!

A csángóság egy elszigetelt, pásztorkodó, erdővágó népcsoport volt, amely megőrizte egészen napjainkig archaikus székely eredetű népi kultúráját, jobban, mint azok, ahonnan ők is származtak. De az elzártság, a pásztorkodás, az írástudatlanság nem engedte meg ennek a népcsoportnak, hogy a fejlődésben lépést tarthasson a székelységgel. Elmaradottsága magával hozta az is, hogy bizony a székelység "lenézte" lebecsülte a csángókat. Ahányszor próbálkozás történt e népcsoport kultúrájának értékelésére, az mindig az anyaország felől jött. Gondoljunk csak Horger Antal, Balog Ödön, Gunda Béla nevére, vagy a Bokréta mozgalomra! Kivétel a legnagyobb székely, Orbán Balázs tevékenysége, aki elismerően ír erről a népcsoportról, persze kiemelve azt is, hogy még a csángóság előljárói sem tudnak írni, olvasni. Sajnos, a mai napig is a butábbja, aki nem ismeri népcsoportunk történetét, előítéletekkel viselkedik a csángók iránt! Csalódottan meséli napjainkban egy magyarországi táncázás fiatal, hogy mielőtt Gyimesbe érkezett volna, egy csíki (iskolázott!)/borgőzős ismerőse így szólta hozzá:

Mit mind mentek Gyimesbe, én attól nem kérek tanácsot, aki kiereszti az inget!/A régi viseletre gondolt/ Hányszor panaszkodnak még ma is diákjaink, akik Csíkba járnak iskolákba, az ilyen

megjegyzésekre: "Te , azt hittem, amíg messzebb voltál, hogy egy ember jő, de hát csak egy csángó volt" A székely gőg és a butaság beszél ezekből a fiatalokból, de bizony sértő a szülőfalujából éppen kilépő fiatal számára, aki eddig azt hallotta, hogy ő magyar és őrizze meg anyanyelvét!

Visszatérve a birtokviszonyokra, lassan-lassan a gyimesi lobbirtokok, közeli kaszálók, legelők, erdők átmentek az ittlakók tulajdonába. A XX. század elején sok birtokot felvásá-

roltak az örmény kereskedők, akiknek Csíkszépvizen volt a központjuk. Az említett csiki községek közbirtokosságainak tulajdonában maradtak fenn a havasokban, a patak fejekben

lévő erdők, legelők , havasok. Ezek ma is az illető községek birtokai. Ilyenek: Nyillink,Voj-

ka,Habarász, Apahavas, Köntéd, Hosszúhavas,Lófűrész,Széphavas, Szellő, Fekete-erdő,

Hegyeshavas, Hidegkút stb.

Az 1921- es román királyi földreformot is arra használták fel, hogy még jobban megosszák a két közös gyökerű népcsoportot : legelőket, erdőket osztottak ki a csángóknak a székely közbirtokosságok vagyonaiból , így szították az ellentétet közöttük. A XX. század

elején Gyimesben több mint tiz kisebb-nagyobb fűrészüzemet működtettek a zsidó fakereskedők, exportra szállították a jó minőségű fenyőfa deszkát, boronát.Közben óriási

hegyoldalak maradtak letarolva . Az állattartó gazdáknak ez jól jött, hiszen nagy területek

alakultak így át gazdag legelőkké és virágzott az állattenyésztés. De hol voltak már akkor a gyimesi őserdők? Orbán Balázs már 1863-ban már meglátta az esztelen erdőirtás veszélyét

és így ír: "Pedig nem rég ideje, hogy a hegyeket oly fenyves rengetegek boríták, melyekből

árbócfákat szállítottak a Tatroszon egészen a tengerig... Levágott,elperzselt, rothadásnak in-

dult vastag fatörzsek borítják a vidéket. Az ily erdőpusztítás egész székelyföldön oly rendszeres kimélytelenséggel foly, hogy a czélszerű erdészeti rendszabályok meg nem akadályozzák, ötven-száz év alatt a havasok körülölelte székelyföldnek nem lesz tüzretevő

fája."(21)

Mennyi igazság van a fentiekben csak ma látjuk ! Így, ehhez még társult 40-50 év tervszerűsített szocializmus, amikor Középlokon fűrészüzem és bútorgyár működött, ame-

lyek valósággal ették a gyimesi gyönyörű erdőket. Aztán a 60-as évek elején, mivel itt nem tudtak közös gazdaságokat, termelő szövetkezeteket létrehozni, mezőgazdasági társulásokat alakítottak, amelyek mindig pénzhiányban a csőd szélén táncoltak. Minden évben, hogy mentsék a fejtelten, meggondolatlan közös gazdálkodásukat, rengeteg fát kivágtak, elszállították , eladták az ország különböző vidékein. Ebből egy néhányan meggazdagodtak, így tengődtek a társulások, amíg teljesen be nem buktak. Az ismert dolog, hogy a gyimesi föld a krumplin kívül alig terem egyebet. Az emberek óriási területeket megkaszálnak nyáron a nagy dologidőben, hogy a gyérfűvű kaszálókön gyűjthessenek télire állataiknak szénát. Ma is ez a főtakarmány 200 éve alig változott a helyzet! Embertelenül sokat dolgoznak itt főleg nyáron a gazdlkodók! Ime hogyan mondja el Tankó Katalin, 1907- ben született ugrai lakos napi tevékenységét a nagy dologidőben:" Reggel a kalibánál megfejtem négy tehenet, mert három órakor felkeltem,megótottam a tejet, sajtot csináltam, elcsaptam az állatokat, kifőztem a savót,reggelit készítettem a kaszásoknak, és azt elvittem úgy 6-7 kilométernyire volt a hegyen, a faluban a kaszáló. Oda úgy 9- 10 órára értem, megettem a kaszásokat, aztán elpallogattam a rendet, megforgattam és kezdtem takarni,

összegyűjteni a szénát. Három óra körül elindultam a kalibához, megint mentem vagy 6-7 kilométert, megkerestem az állatokat, elhajtottam őket a szállásokhoz, fejtem, de akkor már sötét volt. Ha még volt erőm, valamit faltam és holtfáradtan dőltem a priccsre! Reggel újrakezdtém a munkát 3-4 órakor. Ez aigy ment a nagy dologidőben több mint két hónapig. Csuda, hogy még szuszogok! "(22)

Gyímes legendás szépségű völgye bizony nem csak rózsákat terem a helyiek számára!

A tulajdonviszonyokat taglalva láttuk, hogy az ide betelepülők területeket foglaltak el, kitisztították azokat, de törvénytelenül is használtak kaszálókat, erdőket és legeltették nyájaikat. Rendezetlen volt a földek tulajdonviszonya. Aztán a "falusiaktól" béreltek bizonyos területeket. Még az 1784-87-es első magyarországi népszámlálás sem talál itt egyetlen "parasztot" sem, ami tulajdonképpen földtulajdonost jelentett, holott ugyan ez az összeírás ugyanabban a kategóriában pl. Szépvízen 69 házáznál talált 7 parasztot, 20 polgár- paraszt örököst és 77 zsellért. Gyímeslunkán, ahogy a helység az összeírásban szerepel, találtak 103 házat, többet mint Szépvízen, de ezek mind zsellérek voltak. A földhöz és a törvényhez kötődés azonban itt viszonylagos volt, a gyímesiek elődei valamikor azért menekültek ide, hogy szabadok legyenek. Talán innen a nagy irtózás a XIX. század vége felé sőt a XX. század 50-es éveiiig az állami munkától. Azt tartották itt, hogy ne állj be semmilyen állami munkára, mert "az úrnak es más úr parancsol" Ismeretlen volt itt a szolgálóleány kifejezés is! Amíg a csíki székely leányok, fiatal asszonyok Brassóba és

más nagyobb erdélyi városokba, majd Bukarestbe is elmentek szolgálni a polgári csa-

ládokhoz és el kell mondanunk, hogy igen-igen megbecsült cselédek voltak, addig a

Gyímesben ez az életforma teljesen ismeretlen volt annak ellenére, hogy a családtagok át

lagos létszáma 5-6 volt. Ez az elzárkózottság nem vált a csángó fehérnépek javára, mert soha nem voltak a sütés-főzés mesterei! A csíki szolgáló leányok bizony sok mindent eltanultak a polgári családokban, amit később otthon is érvényesítettek. Ez a gyímes-i önel-

látó, szinte elzárkózó életmód az 1960-as évektől bomlott fel, amikor az ingázás világszintű vándorlássá vált. A nehéz fizikai munka, a kétéltűség/ipari és mezőgazdasági munkás/ösz-

szetörte, fáradtá tette az embereket, hiszen két műszakot nehéz sokáig vinni. Felbomlottak

a primér közösségek, elmaradtak a falut egybekovácsoló szép szokások, kosarabálok, ka-

lákatanok. Az ember robottá vált és egyre gyakrabban lehet hallani ilyen szomorú megjegyzéseket: "Mi csak lakodalomkor vagy halál esetén találkozunk!"

Visszatérve a dokumentumokhoz, amelyek Gyímes-sel kapcsolatosak, azok inkább a vám

várhoz kötődnek. Ime egy néhány ilyen adat:

1701-ből származik az az adat, amely szerint Aranyosszék 40, Marósszék 25, Csíkszék 90 köböl gabonát ad a hajdúknak.(23)

Más adatok szerint Gyímesben a német/osztrák/ katonák elvették és levágták a helyiek ökreit(24)

1702-ben 400 székbeli dolgozik a vár mellett egy hétig az új sánc építésénél.

1702-ben 400 székbeli dolgozik a vár mellett egy hétig az új sánc építésénél.(25)

1701-ben erőszakkal hajtják az embereket Csíkból Gyímesbe széna csinálni a katonaság részére.(26)

Az iratok vizsgálatásából kitűnik az, hogy a várnak nagy fontosságot tulajdonít Csíkszék, mert nemcsak a birtokos községeknek, de pl. Alcsíknak is voltak itt szeres őrtallói: " Al-

csíknak Gyimesben lévő szerese... Szentkirályi Csíszér Ferenc szeres lévén a gyimesi

várnál" (27) Eddig tehát a legtöbb írott dokumentum a várral kapcsolatos. Gyimesről, mint hivatalos településekről dokumentumokban nincs szó. De egészen biztos, hogy lakosok vannak itt, amit már előbb is láttunk. A XVIII. század közepén benépesül az egész Gyimes.

Guberniumi rendeletek szólnak már károkról, járványokról /1770/, 1771-ben egy csíkszéki

térképen már Ugra is jelen van és ugyanebben az évben Barackost is megemlítik egy járvány kapcsán 15 házzal és 19 lakóval. De ezek még nem voltak hivatalos faluközösségek!

Kik is voltak itt az első lakosok? Egyesek szerint Csíkból, Gyergyóból, Háromszékről

menekült zsellérek, jobbágyok, katonaszökevények telepedtek ide a patakok fejébe. Aztán soraikat gazdagították a Moldvából Csík fele közelebb húzódó csángók is, akik szintén Gyimesbe telepedtek le. A fenti állításokat igazolják a nevek is: Vilá hetett közös ősök, de ma már nem tartják a rokonságot. Így ezt a vezetéknév viselik a Bitangok, Ugethányok, Rajkók, Mozsi

kások stb. Egyesek közülük úgy tudják, hogy ők Moldvából származnak. De már a XVII. században találkozunk ezzel a névvel Gyergyókilyénfalván, később Udvarhely környékén

Szentkeresztbánya/, sőt Kriza János Háromszéken is jegyez ilyen neveket. Egy Madэфalvi

összeírásban már 1600-ban találkozunk a névvel. Valószínű, a Tamás- Tamkó kicsinyítő alakja.

Az ANTALOK állítólag Felcsíkról származnak, de ez a vezetéknév Kőrispatakán is

is régi és gyakori. A MOLNÁROK úgy tudják, hogy Makkfalváról, a SZŐCSÖK Kézdivá-

sárhely környékéről, a BODOROK egy része Fogaras környékéről, Mások Moldvából jöt-

tek, a CIHEREK hegyirablók voltak, a BARÁK Felcsíkról, a Jánók Szentgerlicéről szá-

maznak. A FIKÓK és MIHÓKOK a színhagyomány szerint Moldvából jöttek vissza. Tan-

kó Póra János 77 éves kápolnapataki adatközlő még visszaemlékszik arra, hogy a moldvai-

akkal még tartották a rokoni kapcsolatot és a moldvaiak még a nagyapja gyermekkorában

gyalogösvényeken jöttek a középloki búcsúra. Tovább faggatva a neveket az AMBRUS ne-

vűek egyrésze Moldvából, mások Felcsíkról származtatják magukat. A KAJTÁROK Dán-

falváról, a RÓKÁK pedig Moldvából jöttek. Hogy mikor jöttek, azt pontosan évhez kötni nem

lehet! Imitt- amott a csíki dokumentumokban, összeírásokban már jelen vannak. Így 1722-ben

íródott a következő szöveg:" erőszakkal területeket foglalnak el a Gyimesben otlakók, esetleg

bérelnek földeket" (28) Ebben az időben már léteztek nem hivatalos állandó települések

Gyimesben. A feltevések szerint legelőször Sáncpatakon jött létre ál-

landó település, lent a vártól nem messze. Majd Hidegségen(Barackos), a Tankók patakán(ma

Kápolna-patak) és Ugrán is léteznek állandós lakások, házcsoportok. Még egy 1721-es összeírás

beszél Gyimesben 19 vándorló családról. A helyi hagyomány szerint 1694-ben egy tatár betöréskor

a Csíkból elhurcolt emberek közül egy Ambrus nevezetű megszökött és itt elrejtőzött, talán ő volt

az első telepes! Hogy katona szökevények is meghúzódtak a völgyben, bizonyíték arra egy 1758-

ból származó utasítás, melyben a Gu-

bernium utasítja a széket, akadályozza meg a fiatalok szökését a katonaság elől. (29) Egy

1764-es összeírás szerint Blibók Emericus, Michael Bilibók és Ioanes Moldovan csíkszépveziek /de gyimesi lakosok/ szerepelnek mint akik megszöktek az összeírás elől.(30). 1771-ben Ugra már mint település /nem hivatalos/ jelenkezik, " egy pestis járvány innen indult el"(31)

Nagyon régi település Felsőlokon a Rána-pataka /ma Ciherek-pataka/ és Sántateleken a Tatros felső folyása. Amint látjuk, a települések a patakok fejében alakultak ki és innen később benépesültek úgy a völgyek, mint a Tatros mente. Először pásztorkuhók, ideiglenes szullák épültek. Erről is vannak visszaemlékezések az 1800-as évek elejéről:

"A gyimesi Szorosnak Moldvában siető Tatros völgyében elterülnek itt-ott csoportokban másutt puskaövésnyi távolban egymástól, a mellékvölgyes torkolatban egyenként tűnve fel a havasi lakok, melyek körül ledöntött , s czövekekre guzzsal kötözött fenyőszálfák kerteket öveznek"(32) Antal Imre említi könyvében/ Gyimesi krónika/, hogy a fegyver-

tartás még az 1900-as évek elején is szokás volt itt, akik ide szöktek valahonnan, azok kezdetben, amíg meg nem gyűlt a bajuk a hatóságokkal, vadászgattak az állattartás és favágás mellett. Először főleg juhtenyésztéssel foglalkoztak, télen juhaikkal Moldvába is lehúzódtak, ahol enyhébb volt a tél, mint itt a hegyekben. Tehát ők is , akárcsak más szomszéd népek költözködő, "transzhumán" életmódot folytattak. A szájhagyományok sze-

rint ilyen életmódot folytattak a Pórák,a Bodorok, a Tankók-patakiak. Kapcsolatuk a csán-

gókkal egészen a XX. század harmincas éveig fennmaradt. A Xviii. században Gyimesbe, főleg a mai Bükkbe és Hidegségre román pásztorok is telepednek le. A felső két községben ezek már csak nevükben őrzik eredetüket. Ilyenek: Oltyánok(Oltean) Vaszi, Györgyice

(Gheorghita), Baliga , Ungurán stb. vezeték nevűek. Ezekről említést tesznek a csíkszéki irattárában található dokumentumok is(1792-1802). Ugyanitt említem meg, hogy Mária Terézia megtiltja a Moldvában történő teletetést, amiről előbb szoltunk. Azt a tény, hogy

katonaság elől is bujkáltak itt, mi sem bizonyítja jobban annál, hogy rengetek puska- rejtje-

gettek. Így csak 1814-ben , hatósági parancsra 56 darab flintát (elültöltős puska) találtak egy jegyzőkönyv szerint" Felső Gyimesben és Alsólok vagy Bükkben".

Gyimes lassan benépesült és később hivatalosan is települések, falvak, majd községek lettek. De nézzük meg a továbbiakban , mi itt az általános felfogás, honnan származtatják magukat a csángók, létezik-e eredettudat és szólunk magáról a csángó szóról is.

Legismertebb csángó kutatóink : Horger Antal, Vámszer Géza, Gegő Elek, Orbán Ba-

lázs, Teleki József, Teleki Domokos érintik a "csángó" szó eredetét és a csángóság történetéről is beszélnek. Véleményeik sokszor különböznek , pontosan az írott dokumentu

mok hiánya miatt. Maga a csángó- szó először egy 1443-as iratban fordult elő. Majd Gegő

elek 1560-ból talál egy Csángó Andreas nevű bejegyzettet. De nem világos egyik esetben

sem a szó jelentése! Orbán Balázs úgy értékeli a szó jelentését, hogy elcsángál, félrejár a

többségtől. Beke György is így magyarázza:"csángó, ácsorgó, barangoló, félrejáró" A név-

ről ők maguk is úgy tudják azt jelenti, hogy elcsángál, félrehúzódik. Akadt olyan adatközlő is, aki a csángó szót a csenget"- származtatja. Mindenesetre a mai értelemben a szót a moldvaiakról először Zöld Péter írta le a madéfalvi veszedelemkor Moldvába menekült pap.

Azt 1781-ben jegyzi egy levelében, hogy csángó- magyaroknak hívják a moldvai magyaro -
kat. A gyimesiekről a csángó melléknevet a XVIII. század végén írt két útleírásban olvashat-

juk. Teleki Domokos 1796-ban a következőket írja: " A Gyimes Lunkai lakosokat a csíkiak
csángóknak nevezik , mivel ők vándorló emberek , lakhelyeiket gyakran elhagyják.

A másik útleírásban így ír Teleki József: "Közel a Passzushoz /szoros/ lakosokra találsz,
házaik széjjel vagynak, székelyek,Csikból vonták ide meg magukat, némelyek Moldovából is
jönnek vissza az kivándorlott székelyek. Ezen lakosokat tsángóknak szokták nevezni(34)

A csángó szót először a moldvai magyarokra vonatkoztatták. A gyimesiekre, úgy néz ki, a
csíkiak használták először ezt a kifejezést. A Csikszék irattárában pl. az 1700-as évek végén
találunk több ilyen bejegyzést:"Gyimesből személyek, csángók Szentmihályra men-
tek, nevezetesen egy Bodor József nevű ". Ugyancsak 1796-ban Aranka Györgynek írt egy
levelet a csíksomlyói nyugdíjas pap, Farkas N . János , aki a gyimesieket csángóknak nevezi: " a
Lokon lévő csángók eredetére is gondja lesz"

A gyimesi csángókban él tehát az eredettudat, az 1950-es években még majdnem mindenki tudta
honnan jöttek az elődjek. De amint már említettük, létezett és létezik a mai napig egy néma ellentét
a csíkiak és a gyimesiek között. Ez részben onnan származik, hogy az elődök birtokot osztottak.
Más oka a székely gög , amellyel lekezelték a csángókat . Érdekes a történelmi szemléletük, a
történelem kronológizálása is! Még a század 80-as éve- iben sőt ma is így osztják fel a történelmi
korszakokat:

Régi magyar üdö / 1919- 20-ig/

Régi román világ /1920-1940/

Kicsi magyar világ /1940- 1944 /

Orosz békjövétel után

Ceausescu után

Gúnytárgya volt a székelyek szemében a csángók öltözete, kieresztett inge is, amely viselet a be-
nem avatott szemében romános viselet. Igaz, vannak a moldvai és csángó viseletnek hasonló
elemei, darabjai. Mert akik valami elől ide menekültek és bújkáltak, azok a magyar szót rejtették e
viselet mögé. De kieresztett inget viselt általában a balkáni paraszt, sőt a XVII. Században az arató,
szántó magyar paraszt is! Ezenkívül a színek mindent elárulnak! A csángók magyaros színekkel
diszítik öltözetüket míg a moldvai ingek, övek túldiszítettek ,igen- igen tarkák! De a virágok,
himek elnevezései, motívumai is eltérőek. Persze ezt ismerni kell és csak akkor lehet ítélni. Mert a
kieresztett ing alá rejtették és megőrizték az archaikus, szép magyar nyelvüket. Idevágó, hogy egy
mindenttudó öreg csángó hogyan mutatta be az 1950-es években Marosvásárhelyen a gyimesi híres
vegyes kórus tagjait. Előre bocsájtom , hogy viseletük után sokan románul szóltak a kórus
tagjaihoz. Persze ők nem tudtak válaszolni , mert akkortájt még kevesen tudtak románul . Ime, a mi

jóöregünk hogyan mutatta be a kórust: " Uraim, mü vagyunk a gyimesi csángók! Nézzenek meg jól! Világ életünkben minket egyesek erősen szerettek a szép beszédünkért , de untak a gúnyánkért! Mások pedig szerettek a gúnyánkért és erőst untak a beszédünkért. Hát, ezek vagyunk mü!" Csángós öltözetüket egészen a 70-es évekig megőrizték, de soha nem tevődött fel a hová tartozás, a honnanszármazás, modernebb kifejezéssel az identitás kérdése. Még napjainkban is majdnem mindenkinek van egy- egy rend csángós ruhája , de már csak ritka alkalmakkor öltik magukra: első áldozáskor, bérnálásakor, szüreti bálra, valamint a csíksomlyói búcsúra veszik fel.

Gegő Elek 1838-ban írta a következőket: " Délután a sáncban, a Tatros vize kigyózó medrében a magyarajkú de román öltözetű emberek közé a Lokra értünk .Hol hajdan Szent László királyunk a kunokkal megütközött , s ahol tiszteletére kápolna épült, romjait ma is látni..." (35)

A kápolna romjai ma is látszanak, mellette egy kis kútban ma is a gyimesiek látni vélik szent királyuk lova lábának nyomát. Több mint bizonyos, hogy Szent László soha nem járt itt. De szelleme élt és ma is él. Gyimesben ma is több tucatnyi mondát ismernek, mesélnek a csodás királyról.(36) De nézzük meg mit gondolnak és mondanak a csángók saját maguk eredetéről? Él-e a magyarság-tudatuk?

A gyimesi csángók magyarságtudatáról

A csángóság kérdését a XVII . századtól napjainkig kötetekre rugó tanulmányokban vizsgálták a tudósok. Még is sokan nem ismerik még a magyarok közül sem a csángóság tör

ténetét.Az idegenek pedig meghamisítják az eredetükről szóló elméleteket, hogy a maguk javára magyarázhassák azt. A 60-as évek után azonban az erőltetett internacionálizmus ellenére is Magyarországról nemcsak néhány kutató, de az ifjúság is nagymértékben érdeklődik a határokon kívül szorult magyarság sorsáról. Amint már említettük, valamikor mindenki tisztában volt azzal, hogy honnan jött, honnan származott. Az idők folyamán elkoptak ezek az ismeretek, úgy érzik, hogy itt vannak, amióta áll a világ! És mivel sokszor élbe kerültek a föld, az erdő miatt a székelyekkel, nem tartották magukat székelynek! Persze, ehhez hozzájárult a buta székely gőg is, mert napjainkig lenézik a csángót, másodrendű polgárnak tekintik a csángót. Egyáltalán, éppen ezért, ha hazulról elkerülnek iskolákba, egyetemekre, munkára a csángó fiatalok, nem hangoztatják, nem büszkének arra, hogy ők csángók! A székelyeket "magyaroknak" "falusiaknak" titulálják. De soha sem vetődött fel az a kérdés, hogy ők milyen nemzetiségűek, mert arra mindig egyértelműleg azt

válaszolták, hogy ők magyarok. Érdekes, úgy érzik ma is, hogy a Magyarország-i magyarok jobban megbecsülik őket, mint a csíki székelyek! Amint már mondtuk, a ruha sokszor meg- tévesztette az embereket. Pedig az ötven vagy hatvanéves emberek még a század közepén sem tudtak románul , mert Gyimesből ,főleg az asszony-népség alig mozdult ki. S akkor hol tanulhatott volna meg románul és miért? Ő nem hibás azért, hogy a határok innen elköltöztek! Jól bizonyítja ezt egy adoma is: A hatvanas években az egyik gyimesi ember állami munkára szeretett volna menni. Be is adta annak rendje és módja szerint a kérését és önéletrajzát. Várta az eredményt. Háromszor is visszadobták az önéletrajzot, amíg a káderes megkérdezte tőle:

* Miért azt írja, hogy Magyarországon született, akkor miért nem maradt ott?

* Jaj én ott maradtam uram, ahol születtem. Csak Magyarország ment el tőlem...

A felcsíki nyelvjáráshoz tartozik, de nem olyan nyitott a hangot használnak és az e is közelebb áll az irodalmi kiejtéshez. Orbán Balázs a legnagyobb székely ittjártakor meghall- gatva a lakodalmi búcsúztatókat a következőket írta : "Ezek mutatják szép, zengzetes nyel -

vünknek fejlettségét...és ez a nyelv költői beccsel bír" Érthető az, hogy a 60-as évekig archaikusnak tűnt ez a nyelv, hiszen alig mozdultak ki innen az emberek és minden elszigetelt helység jobban konzervál úgy szokást mint nyelvet.

A 35 féle táncot vizsgálva ,amelyeket még az 1970-es években is mind táncoltak ,Varga Gyula néptánc kutató megemlíti : " Gazdag lehetett valamikor a csíki székely néptánc- repertoár ha ennyit megőrzött a hagyományörző Gyimes." Feltevődik a kérdés ,hogyan őriztek itt meg egészen a 70-es évek végéig 35 féle táncot, mikor a székely néptánc repertoár sem lehetett ilyen gazdag? Erre egyszerű a válasz : Ide nem csak a székelységtől csángáltak, hanem Moldvából is, és ők hozták a körbe táncolt balkán táncokat. De jöttek más helyekről is, mindenki hozta a maga kincseit, amelyeket itt egységessé ötvöztek. A gyimesiek hiedelemvilága , szóbelisége, szokásvilága is így ötvöződött és ezért olyan gazdag! De a gyökér maga, az székely mind nyelvben, mind szokásokban, anyagi és szel

lemi kultúrában. Egyetlen példa erre :amit ma gyimesi jellegzetességnek könyvelnek el ,a

kéttagú zenekar, a "mozsikás és gardonyos" egyáltalán nem helyi "találmány" hiszen a 60-as évekig még Felcsíkon, Szentdomokoson is ilyen zenekar szolgálta a talpalávaló zenét! Itt, Gyimesben ,hála egy jó erős zenész- dinasztiának ,a Pulikáknak, Halmágyiaknak, Zerkulának , máig is él itt ez a zene. Kevesen tudják ma már, hogy a fenti zenészek elődjai

Felcsíkról jöttek! De hadd ne fejtegetjük azt, ami nem szorul bizonyításra! Inkább nézzük meg, mi a véleménye a mai csángónak eredetéről és magyarság tudatáról.

Először is, ritka az a család, amelyik nem tudná, honnan jöttek ide az ősei. Mert ők állandó kapcsolatot tartottak a "falusiakkal", a " magyarokkal " Ez a kapcsolat valamikor a rokon érzésekre alapult, majd átalakul szellemi és gazdasági kapcsolattá. A legrégebbi időktől , mivel Gyimesben fejletlen volt a kézművesség, a bútorokat, szerszámaikat, gazdasági eszközeit Csíkból szerezték be, de itt vásárolták a búzát rozsot, itt öröklítették a finom-lisztet, a székelyektől bérelték, majd megvásárolták a földeket, erdőket. Ők tejterméket, deszkát, állati bőrt adtak cserébe a falusiaknak. A szellemi kapcsolatról így vallanak:

"Mű mind arrólfelel jöttünk ide. Nagyapám mesélte , hogy a csíkiakkal örökké tartottuk a kapcsolatot. Még az én gyermekkoromban es Magdolna-bócsúra a hegyen jöttek keresztül a magyarok és megéjzni/ vendégségbe/ vitték őket a lokiak. (Ambrus Fülöp sz 1907)

" A legszebb az vót, amikor a pünkösdi bócsúra mentünk, és a mű keresztünk találkozott a csíkiakéval. Lehajtottuk a nagy lobogókat, kereszteteket, suhogtattuk, suhogtattuk, úgy köszöntöttük egymást. S mind, ők es mű es sírtunk örömünkbe, hogy még egyszer talál-kozhattunk! (Mónus Berta sz. 1922)

"Román iskola volt akkor s én egy kicsi katekizmus könyvből tanultam meg magyarul olvasni egyedül. Mert a román tanyító egy szót sem tudott magyarul, mű sem románul. Ilyen iskola volt akkor!"(Tankó József-Jáni sz. 1916)

Persze, amint láttuk, ellentétek is léteztek az ide csángáltak és a székelyek között. Nem csoda, hiszen földet, vagyont osztottak és ma is öltre, perre megy testvér- testvérral is egy darab birtokért. De egy biztos : minden körülmények között élt és él a szárazás-tudatuk. A legújabb , embereket egymás ellen uszító földtörvényről mondja elkeseredetten Bartos Imre 61 éves felső loki gazda:" Amikor az őseink elindultak volt Cíikországból, kár hogy nem mentek volt a tengerig , hogy hulltak volna oda bele! Ahonnan eljöttünk ott sincs földünk, s ami itt van, az sem a mejink." Az

elkeseredésen túl, világos, hogy tudatában van, ki ő és honnan származik. Felvetődik a kérdés, büszkeség- e csángónak lenni, vagy szégyen? Szé- gyennek nem szégyen, de egyáltalán még senkit sem hallottam, hogy büszkélkedett volna a csángó mivoltával ! Mert már elébb taglaltuk az okokat. A szónak lekicsinylő, pioratív mellékíze van! Bizony sokszor volt gúnytárgya a csángó! Igen sokszor ahhoz, pont testvérei tudatlansága nyomán, hogy valamikor is büszke lehetne csángóságára. Tehát mondjuk ki kereken, sértett, lenézett, lekezelt fél ő. A román lebozgorozza a csángót , mert nem tud románul, a székely pedig "lecsángozza" , annak ellenére, hogy sokszor szebben beszéli az ősei nyelvét mint például a felcsíki székely. Igaz, ezt az érzést lassan a székelyek is tapasztalták , mert az anyaországban ők is romániai góbék , a butábbak szemében pedig egyenesen románok! Annak érdekében, hogy a csángók leküzdhessék egy kisebbség ki - sebbségének kínzó, sokszor megalázó érzését, úgy tapasztaljuk, hogy a magyarországiak tették a legtöbbet! Amikor még az bűn volt, már akkor is ellátogattak ide, összegyűjtötték szellemi javainkat, közétették azokat, hogy valóban a magyar egyetemes kultúra javaivá váljanak. A gyímesiek körében itt helyben a magyarságtudat, az eredettudat ápolásáért leg- többet az egyház és az iskola tett a történelem folyamán. Egyetlen példát említünk itt: Gyí- mesbükktöt, a legalsó gyímes nagyközséget politikai okokból a 60-as években elszakították a többi gyímes csángóktól és adminisztrációs úton Bákó megyéhez csatolták. Így az iskolák , adminisztráció nyelve és a felíratok automatikusan román nyelvűek. Még a legnehe zebb években is, amikor már leírni sem volt szabad a magyarnyelvű helységneveket, a bükki katolikus pap magyarul írni- olvasni tanította a templomban a csángó gyermekeket. Igen , írni tanította és nagy volt az érdeklődés! Az 1989-es események után a bükki csángók többször is kérték, csatolják vissza községüket a völgy másik két helységével együtt Hargita megyéhez. Senki nem hallgatta meg őket, akik harminc év alatt román iskolába jártak, azok már magyarul keveset tudnak segíteni iskolás gyermekeiknek! Valakik elérték céljukat , ma már többen adják román iskolába gyermekeiket itt is! A könnyebbséget választják, pedig otthon csak magyarul beszélnek. A bükki iskolákat a harminc év alatt román tanerők lepték el , alig akad magyarajkú tanár! A gyökértelen ,alig induló magyar iskolákban képzetlen tanítók, tanárok dolgoznak. Ez a másik oka annak, hogy a szülők félnek rátérni a magyar oktatásra. Pedig az egyház mellett az iskola mindig , a történelem folyamán tette, amit tennie kellett, hangos ceremóniázás nélkül. Ezért kérték már 1934-ben is a magyar iskolát a gyímesiek. Nehéz lenne megmondani , ki az oka annak, hogy miért nem követelik ma a magyarnyelvű iskolát a gyímesbükkiek, hisz a másik két testvérközség-ben csak magyarnyelvű iskolák működnek és mégis bátran állíthatjuk, hogy a továbbtanulá- si arány sokkal jobb mint Bükkben. A legszebben arra a kérdésre, hogy minek vallja magát, íme hogyan válaszolt Tankó József /Jáni/ 78 éves csángó : "Hát én magyarul imádkozom, ká rinkodok, jajgatok, hát akkor mért kérdi, hogy én mi vagyok?" Itt nem volt soha könnyű az élet, de a csángókat vonzotta a nagy szabadság! Az elődök jól tudták, mitől menekültek ide, de tudták azt is, hogy kik ők! Csak , sajnos, a történelem menete sok ember gondolatát össze- vissza zavarta... A Gyímesvölgyét, ahol több mint 15000 csángó-magyar él, vízválasztó hegyláncok soroza- ta határolja a csíki- gyergyói székelylakta területektől. Ezek a magas hegyek elhatárolták, de soha igazán nem választották el őket egymástól. Ma is tudják kik ők és azt is, hogy hon- nan csángáltak ide. Gyönyörű balladáikban , keservesekben gyakran énekelnek a bújdosásról . Valahol , Háromkúton, amely még Gyímeshez viszonyítva is egy igen- igen eldugott tanyavilág, néhány ház alkot itt egy falucskát, ők is gyímes csángóknak vallják magukat, Kallós Zoltán, a gyímes népdalok megszállott, tudós gyűjtője a következő régi baladás hangulatú keservesre talált :

Elbújdosok, megpróbálom

Ha elveszek se lesz károm

Ingem úgy sincs ki sajnáljon

Ki értem könnyet hullasson!

Elgondolkoztató, miért olyan szívszaggatóan szomorúak a gyimesi balladák, keservesek? Ime egy példa a száz közül: " A gyimesi hegyek köből vannak rakva

Sok jó édesanya sírva jár alatta

Ne sírj, édesanyám, ennek így kell lenni

Minden jó családból egynek rossz kell lenni

Édesanyám voltál, mért nem tanyítottál

Mint a vékony nádszált, mért nem hajlítottál

Hajlítottál volna, meghajlottam volna

Világ csavargója sohse lettem volna

Vajon amikor a csángók idecsángáltak, hozták magukkal a szomorú énekeiket és úgy általában hajlamukat a szomorúság felé, vagy itt tettek szert arra? Ki tudná ezt már megmondani? De annyi biztos, hogy még nem vettem részt olyan lakodalomban, melynek a végén úgy reggelfelé el ne énekelték volna, legtöbben sírva azt a keserűt, hogy :

Én Istenem, mért vertél meg / Mikor nem érdemeltem meg / Mért vertél meg, jobban mint mást /
Én sem voltam rosszabb, mint más ! /

Ami a gyimesi csángó nyelvjárást illeti, tulajdonképpen nincs is ilyen! Alapjába véve az közös a felcsúkiakéval. Ami eltérés van hangtanilag, az abból adódhat, hogy ide máshonnan is érkeztek az " elcsángáltak", ezenkívül Gyimes földrajzilag elég elzárt vidék és jól konzerválta a nyelv régi, archaikus formáját, ízét. Ezt még az iskola sem zavarta , mert bizony még Orbán Balázs szerint is, de a szájhagyományokból is kitűnik, hogy a csángók nem sokat fáradoztak a tudományért, mint bármelyik pásztorokodó nép . Nem sokat adtak az iskolázott, nadrágos emberre , két- három telet jártak iskolába. Így is mondták : nem két - három osztályt vagy évet, hanem két telet!

A következőkben megemlítünk egy néhány alig észrevehető eltérést , ami a csúki és gyimesiek beszédében észlelhető. Hangtanilag a csángóknál sok szóban megrövidül az ó és ú hang. Pl. ut, turo , buza . Viszont az e hang nem olyan nyílt mint a felcsúki kiejtésben, amely már súrolja az a hang határát. Pl. ember. Van egy jónéhány szó a gyimesiek szókész- letében, amit ma csak itt használnak. Pl. aggató- edénytartó , ángyi- sógorasszony , bütû- valaminek a vége, bambuc- cukorka, cefre- leányka, curung- vékony karó ,cspere- rágó szurok, csökött- fejletlen , duvaszka- egy orsónyi fonal, dűrűszöl- lesúrol, evet-mókus , megehül- éhes, firigyez- falángat -szóba támad, gezder- vékony gally ,hetevén- Fiastyúk, hiu- csür és ház-padlás, guzsllyaskodik- a legény a leánnyal hál, izrik-tüsszent , rekeg - ordít sebestej- savanyútej , moszt- fűrészpör stb. Az itt használt szavak egy részét a moldvai csángók is használják. Pl. bitkó- hegycsúcs, tentelló, fetyelló- kissé ütődött. Világos, hogy az ilyen szavakat a Moldvából ide visszahúzó csángók hozták magukkal , ők pedig a ro- mánból vették át. Ime mit ír erről a nyelvről Demeter Tekla magyarországi néprajzkutató a Salamon Anikó által gyűjtött " A gyimesi csángó mondák,ráolvasások, imák" című könyv előszavában:" A gyűjtemény, amelyet az olvasó kézhez kap az egyik legarchaikusabb magyar nyelvű népcsoportnak, a gyimesi csángóknak mondáit, legendáit, imáit tartalmaz - za"(37)

V. A hivatalos települések kialakulása

Láttuk már mikor kezdett benépesülni és honnan jöttek az első lakosok. Azt is tudjuk, hogy ma a Gyimesvölgyét három nagykiterjedésű, közepes népességű község alkotja: Gyimesbükk, Gyimesközéplak és Gyimesfelsőlok. A Gyimesvölgye összlakosságának száma 15.000 körül mozog, az 1992-es adatok szerint. Ebből Gyimesbükkön 5686, Középlakon 5443, Felsőlokon 3472-en élnek. Ez a szám változik, mostanában sokan visszaköltöznek a városokról is. Itt még mindig van természetes szaporulat is.

A legrégebb település hivatalosan és egyháziilag is Gyimesbükk, utána Gyimesközéplak és a legfiatalabb település Gyimesfelsőlok. Az 1563-as registрум egyiket sem említi mint települést. A XVII. századi említések is inkább a várral kapcsolatosak, beszélnek elsősorban lakosokról de nem hivatalos településekről. A hivatalos dolgaikat a "falun" a csíki községekben intézték. A XVIII. Század végén Gyimesbükkben községháza és hivatala is volt. Egészen az 1790-es évekig Gyimesközéplak közigazgatásilag Gyimesbükkhöz tartozott. Előtte pedig ezt biztosan tudjuk, hogy 1782-82-ig a csángók hivatalból Csíkszentmihályhoz tartoztak. Mindenesetre a szétválás a XVIII. század vége és a XIX. század első éveire tehető, úgy gondolják a kutatók, hogy 1810-ben történt meg ez az esemény, mert 1815-ben "Sándor Mihály csíkszéki főkirálybíró egy átiratban Csíkygyimesloki mindkét bíróságot vagyis gyimesbükköt és lokot" vagyis gyimesközéplakot említi. Gyimesfelsőlok pedig csak 1850-60 után válhatott külön közigazgatásilag Középlaktól. Ez a különválás az 1900-as évek elején lett teljes.(38) Érdekes, a gyimesbükkiek ma is úgy emlegetik a középlakiakat, hogy a "lokiak" "Egy loki vette meg a lovamat" "megyek a lokra piacra" Tehát a XIX. Században próbálkoznak hivatalos falvakká rendeződni a szétszort gyimesvölgyi patakok lakossága. Ez nem azt jelentette, hogy leköltöztek, a patakok felelőseitől a Tatros mentére. Habár a felsőbb szervek ezt is sürgették! Így pl. 1813-ban elrendelik "a Tatros mezejéket járhatatlan völgyekben levő kalibáknak egy helyre való telepítését"(39) Azért tehetjük Középlak különválását az 1810-es évekre és nem előbbre, mert az 1784-87-es első Magyarországi Népszámlálási adatok egyetlen gyimesvölgyi helységről beszélnek, mégpedig Gyimes Lunkáról 103 házzal, "94 családok" jövi népesség 507, tisztviselő 2, nemes 2, zsellér 94. Ez az összetétel már nem alkalmi telepésekre, hanem már valódi faluszerkezetre vall. (40) Egy 1850-es összeírás már önálló faluként tünteti fel Gyimesfelsőlokot, sőt 1857-ből már ismeretes a falu bírójának a neve is Tankó Péter személyében(41) Ezekben az összeírásokban, írásos utalásokban zavaró az, hogy nem világos, a falu megnevezés önálló közigazgatási területet jelent-e vagy csak olyan egyre szaporodóbb házcsoportot, amely valamelyik csíki anyaközséghez tartozik. Mert Orbán Balázs is félreértetlenül 1866 körül három faluról beszél: "Felső-, Közép- és Alsó Gyimesről vagy Gyimes Felső Lok, Gyimes Közép Lok és Gyimes Bükk. Csak onnan gondoljuk, hogy ezek már hivatalos települések, amikor a csángók előljáróiról beszél, akik ők maguk sem tudtak írni olvasni. Tehát már voltak előljáróik. A későbbi utazók, kutatók a három gyimesi falut, majd községet mindig együtt tárgyalják. Ki gondolta volna, hogy képes valaki ezt a mindenképpen összetartozó területi egységet szétszakítani tiszta politikai megfontolásból. Márpedig ezt tette a román állam! Az 1960-as években a legelső gyimesi községet, Gyimesbükköt közigazgatásilag kiszakították természetes egységéből és áttették Bákó megyéhez. Akkor még nem mindenki értette a cselekedet célját: szétválasztani egy évszázadok óta összeforrott népcsoportot. A legnagyobb és legrégebb gyimesi községben megszüntették a magyar oktatást, román ajkú tanárok és tisztviselők lepték el a községet. Azt gondolná az ember, hogy amikor 1989-ben a fejünkre szakadt a felemás romániai demokrácia, megváltozik ez az állapot. Hát nem így történt! Amikor az elrománosításról, a "nemzeti államról" van szó, amely Románia esetében egyáltalán nem nemzeti állam, akkor nincsenek pártérdekek, akkor az elvakult nacionalizmus és sovinizmus mindenkor mindent elsöpör. Jöhet Európai Unió, bármi a világon, ezt az érzést a románok még az elkövetkező ötven évben nem fogják levetkőzni. Ott, ahol 10-15 vallás

közül(figyelem, nem szekta) csak egy az államvallás, ott ez a felfogás még sokáig élni fog. Hogy ne is beszéljünk arról, hogy a moldvai papok szerint a magyar nyelv az ördög nyelve! Szegény magyar nyelv és szegény magyarok! Sajnos, így állunk Gyimesbükkben: először az iskolákat vesztítettük el, majd lassan elveszítjük a lelkeket, a magyarságtudatot! Pedig a helyi küldöttek többször felmentek 1989 után Bukarestbe jogos kérésükkel, hogy helyezték őket vissza közigazgatásilag a többi gyimesi községekhez, Hargita megyéhez. Ez a kérés néma fülekre talált.

A NÉPESSÉG ALAKULÁSA A GYIMESVÖLGYÉBEN

A talált adatok nem mindig egyeznek és éppen ezért kiválasztunk éveket, megvizsgálva a lakosok számát. Így az első biztos adat Gyimesvölgye lakosságáról egy 1721-es összeírás, amely " tizenkilenc vándorló családról tudósít". Az 1784/ 87-es első magyarországi nép - számlálási adatok Gyimes Lunkán 507 összeirt személyt találtak (42) Tehát valós az a meg- állapítás ,hogy 1786-ban még csupán 500 körüli az egész völgy lakossága.(43) Egy másik összeírás 1799-ből már 550 lakosról tesz említést. A következő adat ötven évvel későbbi, mely szerint 1850-ben már 2882 lakost írnak össze. Orbán Balázs 1866 körül az ittlakók számát 4000 körülire saccolja. Nem könnyű pontos adatokkal számolni ebben az erdők, patakok fejében szétszórt gyimesi világban! Ki tudja, valahol valamelyik völgy, patak fejében hol vannak szullák, kalibák? De menjünk tovább a statisztikákkal. Egy 1868-as statisztika már 4848 lakosról beszél , míg 1893-ban 8305 személyt írtak össze ,majd hét évre rá , azaz 1900-ban 8941 személyről esik szó. Ezzel beléptünk a bűvös XX. századba! 1910-ben 11666 lakosról tud a statisztika, amelyből 9631 római katolikus magyarnak vallja magát. (44) A magyarok mellett itt , főleg Bükkben , a Moldvával határos legalsó és legrégebbi csángó községben románok is telepedtek le , akik később görögkatolikus vallásúak voltak. De itt soha nem voltak az 1950-es évek előtt ortodoxok. Ezeket a görögkeletieket térítették át az ortodox vallásra erővel a kommunizmus éveiben. Hidegségen, Középső lok egyik részén a szájhagyomány szerint szintén telepedtek le román pásztorok, Moldvából jöttek. Ezek, mivel itt senki nem beszélt románul, teljesen átvették a helyiek szokásait, nyel-vét. Csak a nevük emlékeztet származásukra. E kitérő után, nézzük tovább statisztika szerint a lakosok számának változását. Így 1941-ben Gyimesvölgye lakóinak a száma 14117, melyből 13485 magyarnak vallja magát. Érdemes megvizsgálni egy néhány számada

tot. Ha az 1867-es és 1893-as évek adatait hasonlítjuk össze, 26 év alatt kétszeresére nőtt Gyimes lakóinak a száma. Ez egyáltalán nem lehetséges csak természetes szaporulattal, még akkor sem, ha nem volt ritka itt a 8-9 gyermek a családokban! Jöttek bizony, idecsángáltak kívülről, Csík-és Gyergyó felől és más magyar vidékekről az emberek, de jöttek folytonosan Moldva felől is. Csak így magyarázható a nagy szaporulat. Persze az idevándorlásnak ismert történelmi háttere van. Gondoljunk csak a székely határőrezredek felállít- tására, amikor bizony futott a székely Moldva felé! Egészen biztos , hogy néhányan csak Gyimesig jutottak el, ott letelepedtek. De adatok vannak arról is, hogy már a madéfalvi veszedelem előtt , 1763-ban egyszerre Csíkből 278 család ment át Gyimesen Moldvába. 1764 január 7-étkövetően / Madéfalvi veszedelem! / ki tudná megmondani hányan vették a bújdo- sás tarisznyáját és menekültek Moldva felé? Csak az ének siratta őket :

" Mikor Csíkből elindultam, jaj..."

A vándorlás nem szûnik, 1775-ben a királynő szigorú büntetést ír elő az elvándorlókra. Persze, ha elfogták őket! Úgy látszik, a század elejétől, azaz 1900-tól a szaporulat lelassul, már alig akad bevándorló, csak természetes szaporulatról beszélhetünk.De arról, hála az Istennek, még mindig beszélhetünk, egészen az 1980-as évekig. Mert a születések száma jóval meghaladta mindig az elhalálozások számát! Itt egészen a 60-as évekig szinte ismeretlen fogalom volt az "egyke".

Érdekes jelenség, hogy amíg a múlt században és egészen a 70-es évekig 4-6 gyermek gazdasági erőt is jelentett, addig napjainkban ha valakinek sok gyermeke van, az nyomort jelent és a közösség leértékelően beszél ezekről a családokról. Ha megvizsgáljuk a számokat, természetes szaporulattal is jócskán nőtt a lakosok száma. Így 1900-tól 1910-ig 2725-tel, míg 1910-től 1941-ig, tehát 31 év alatt mindössze 2415-tel, tehát lassul a szaporulat, ekkor 14117 lakosa volt a Gyímesvölgyének. Itt aztán meg is állt a szaporulat, habár csak 1998-as év volt az első esztendő, amikor többen haltak meg, mint ahányan születtek! Ha 1941-től átugrunk 1979-be, alig észlelünk szaporulatot. Igaz, közben volt már egy világegés, ahol a gyímesiek is, akik a feláldozott magyar hadseregben harcoltak, lefizették szomorú adójukat magyarságukért. Napjainkban is 15000 körül mozog a gyímesvölgye lakóinak száma. Ha eddig csak bevándorlásról szóltunk, itt az ideje, hogy beszéljünk a visszavándorlásokról is. Sz lesz a Gyímesből máshová vándorlásokról az idők folyamán. Először Dánfalváról, Csíkszentimrérről, Karcfal - váról, Szépvízáról kapunk jelzéseket, miszerint egész családok telepedtek át Gyímesből. Egy nagy kivándorlási hullám az 1946- 47-es szárazságok idején hagyta el szülőföldjét és több százan az Érmellékére, Pécskára, Lugos környékére telepedtek le. Először tanyákra, a falvak mellé tömörültek, majd később a termelészövetkezetekbe olvadtak és a közeli városokban állami munkákat vállaltak a fiatalok. Így pl. Érmihályfalván, Érkeserűn, a Középlokról elszármazott Blágák egy egész faluközösséget alakítottak. Mások közelebb vándoroltak és csángó falucskákat hoztak létre. Ilyen pl. a Csíkszeredához tartozó hegyaljai település? Csiba, vagy Alcsíkhöz közel kialakították Egerszéket és Gyürkét. Háromszék vi-dékén, Kézdivásárhely mellett is telepedtek le. A termelő szövetkezetekben a csángók kitű - nő munkaerőnek bizonyultak az általuk több száz éve gyakorolt állattenyésztésben, így a gazdaságok előszeretettel foglalkoztatták a gyímesieket. Érdekes megfigyelni, hogy bárhová mentek, együtt maradtak, nem veygültek főleg az első tíz- tizenöt évben a bennszülöttekkel! Jó példa erre a Sepsiszentgyörgy melletti Szépmező, ahol a farmon gyímes szarmazású csángók dolgoztak valóságos csángó negyedek hoztak létre, magukkal vitték a csángós ünneplő ruhájukat, szokásaikat, népdalaikat, táncaikat, saját kultúracsoportjukkal évente, versenyeken megörvendezették a város nézőközönségét, színesebbé téve ezzel a kulturális életet. Gyermekeik betelepültek a városba, iskolákat végeztek de nagy eseményekre hazajönnek a Gyímesekbe. Ezenkívül a nagy iparosítás éveiben, amely úgy felbolygatta a világot és csúcsát a hetvenes években érte el, százak költöztek a közeli városokba, Csíkszeredába, Gyergyóba, Udvarhelyre, a moldvai városok közül Komonestre, Mojnestre, Galacra, Onestre, Borzestre. Sok gyímes telepedett le Brassóban.

A két világháború között, de még a hatvanas években is, olyan tanyákra telepedtek ki a községekből sokan, amelyek 20 házzal iskolát is építettek, boltjaik vannak. A fiatalok igyekeztek innen városra, főleg Gyergyóba telepedni, de többen ott a tanyán építettek lakásokat. Ilyen falvacskák: Háromkút, Farkaspalló. Ezek hivatalosan Középlokhoz tartoznak. A felvázolt elvándorlásokból következett az a tény, hogy 1941-ben 14117 lakója volt Gyímesvölgyének és a szám a mai napi alig változott. A három községben a XX. század elején a születések száma 200-250 körül mozgott. Az 1910-20-as években ez a szám néha elérte a 300-at is, igaz elég nagy volt a gyermekhalandóság és más betegségek pl. a torokgyík is gyakran aratott. Majd közbejött a két háború és a kivándorlások. Aztán, amint említettük, a nagy, erőltetett iparosítás, ingázás, és az eddig szokatlan következménye a nők ingázásának, az egykészes: sok családban már nem tudtak annyi gyermeket vállalni, mint a század első felében. Új igények jelennek meg a lakásépítésben, azok berendezésében, megjelent az autó is! És a bűvös 1500-et nem tudta és nem is hiszem, hogy valaha is át tudja lépni Gyímes lakóinak a száma. Mert 1998-ban először, több volt az az elhalálozások, mint a születések száma. Szép, nagy házak épülnek, de az udvarokon alig lézeng egy-két gyermek! A népesség száma így alakul 1900 és 1992 között:

1900 : 8941 , 1910 : 11666 , 1930 : 12362 , 1941: 14117 , 1956 : 14186 , 1966 : 14382 , 1971 : 14413 , 1977 : 14290 , 1992 : 14402 .

VII. Az egyházközösségek kialakulása-templomok építése

A templom, az egyházközösség kialakulása a falu vagy község formálódásának fontos is-merve. Ime mit mondanak az adatok a gyimesi községek egyházközösségeinek kialakulásá -ról: A XVIII. Században, mivel itt nem volt templom és papi szolgálat, az esküvőket és szü-letéseket a csíki községek plébániáin jegyezték be. Már elébb találkoztunk ilyen esetekkel. De hadd említsünk még meg egy néhány bejegyzést, amelyek a csíki községek anyakönyve-iben ma is megtalálhatóak: "1745-48 között három moldvai Gyímesen élő katolikus vallású családot jegyezték be a somlyói anyakönyvbe. 1760 és 1800 között harminckilenc gyímeslo ki házaspár nevét írták be a csíkszentmiklósi, a rákosi és somlyói anyakönyvekbe " (45) A gyimesi csángók kivétel nélkül ma római katolikusok. Akik görögkeletiek voltak, azok román származásúak, még akkor is, ha közben egyesek elmagyarosodtak. Ilyenek ma főleg lent, Bükkben vannak és habár erőszakkal térítette őket a román állam az ortodox vallásra, sokan ma is azt tartják és furcsamódon, ha magyarul is beszélnek, romának vallják magukat. Ide a reformáció nem jutott el, mert János Zsigmond próbálkozásaikor Gyímesvöl gye lakatlan vidék volt. Aki ezután idekerült Csíkból, Gyergyóból az már eleve római katolikus volt . Jöttek mások is Udvarhely, Háromszék környékéről , de azok mind áttértek a többség vallására. A gyímesiek egészen napjainkig mélyen vallásos érzésű emberek, külö- nösen a Mária kultusz jellemzi hitüket és mivel állattartással foglalkoztak, különös szerepe van imáikban Pádovai Szent Antalnak és a keddi börtnek. Máriát minden imájukba belefoglalják , és szerintük Csíksomlyó , ahol a csodatevő Szűz Mária szobra áll és ahová búcsúra járnak hálát adni a csodatevő nagy asszonynak , Róma után a legszentebb hely.(46) Máriát "Babba Máriának" becézik, ami drágát, szépet jelent.

Az 1784- 87-es első magyarországi népszámlálás Gyimes Lunkán egy papot is talált. Ha-bár ezután is vannak házassági és születési bejegyzések a csíki anyakönyvekbe annk az lehet az oka, hogy Gyímes felső részeiről inkább mentek az emberek a "falura", azaz Csíkba. Pedig tudjuk, hogy 1782-ben a somlyói Ferencrendi szerzetesek plébániát alapíta -nak Bükkben s így egyházilag is törvényes lett az ideiglenes település. Az elnevezés: Csik-gyímes egyházmegye. "...a hozzátartozó bükki filiájával 416 hívője van" (47) A bükki plé-bánián 1785-ből vannak az első anyakönyvi bejegyzések. Gyímesközplok 1782-ig Csíkszentmiklóshoz, , azután pedig a gyimesi (bükki) egyházközséghez tartozik, amelynek 1795-től leányegyháza. Ebben az időben még nem volt Középloknak papja, de már 1786 körül létezett a mai Kápolna-pataka szádában egy ideiglenes kápolna, ahol miséztek is a vendégpapok. Innen származik a patak mai elnevezése is, amelyet valamikor Tankók pata- kának hívtak. Sokkal később, 1851-ben Középlok egyházilag szétvált Gyímesbükkötől . Kö-zéplok védőszentje Mária-Magdolna lett , július 22.-ét minden évben búcsúval ünneplik , ahová nemcsak a gyímesiek de a környező székely falvakból is előszeretettel jöttek. A XX. század elején még a felsőloki hívek idejártak misére, keresztelni, esküdni, a régi ösvények, ahol rövidítették az utat, még ma is láthatóak. Középlokon 1853-ban fogtak hozzá egy na-gyobb templom építéséhez, az építést egy év alatt be is fejezték. A központi nagy templom-ról van szó. Ekkor egy statisztika 3134 hívőről beszél. Persze ebbe beleszámítanak a felső-loki hívők is, hiszen ott még nincs templom és a század elején Középlok összlakóinak a száma sem éri el a 3000-et. 1902-ben bővült a templom , majd 1991 és 92-ben Szilveszter Imre papsága idején újra bővítették a templomot és mutatók, emeletes paplakot építettek. Bükkben Dani Gergely papsága idején , 1972-ben fejezték be egy új, modern gyönyörű templom építését. Ez akkor csodaszamba ment, mert alig van rá példa, hogy tornyos templom építését engedélyezte volna a Ceausescu rendszere.

Gyimesbükk már akkor Bákó megyéhez tartozott, megszűntek ott a magyar iskolák. A fenti plébános azt is szívügyének tartotta az állandó építkezés mellett, hogy a csángó magyar gyermekeket, akiktől a rend - szer ellopta a magyar ABC-t, írni- olvasni tanítsa a templomban. Visszatérve az adatokra, Orbán Balázs az ismert művében 1866 körül két egyházközségről beszél : Gyimesbükk és Gyimesközéplokról. Gyimesfelsőlok amint már erről beszéltünk, egyházilag is a XIX . század elejéig Csíkszentmiklóshoz, majd 1953-ig Gyimesbükkhöz tartozott. 1902-ig Gyimesközéplokkal közös egyházközséget alkotott. 1902-ben befejezték Felsőlokon is a templom építését és akkor vált Felsőlok külön egyházmegyévé. Itt a templomot 1964-ben és 1990-ben bővítették. Mivel a gyimesi községek igen nagy kiterjedésűek, ezért egyes távoli falurészekben kápolnánál nagyobb, kisebb templomok épültek. Így lent, Gyimesbükkben (Nagygyimes) még van két kisebb templom, valamint egy görögkatolikus templom, amelyet átalakítottak ortodox templommá. Középlokon még van, a Hidegség völgyében három kisebb templom. A legfelső (bükkhavas) templom helyébe új, modern, 4-500 személyt befogadó gyönyörű templomot építenek amelyet a milléniumi év tiszteletére 2000 tavaszán adnak át, védőszentje Szent István lesz. Az építkezés lelke, a már említett építő pap, Szilveszter Imre. Felsőlokon, Sántateleken nagy imaházat építettek a 80-as években. 1995-ben eddig páratlan kezdeményezést fejezett be Berszán Lajos esperes: megépítette a "szik-lára épült imaházat és egyúttal a Szent Erzsébet nevét viselő római katolikus gimnáziumot. 1998-ban már érettségizett az első promóció.

A templomok ma is tömve vannak, a gyimesi csángók nagyon vallásosak. Identitástudatuk megőrzésének az iskola mellett, óriási szerepe volt az egyháznak. Ma is a legjobban működő civilszervezet és öröm nézni, hogy fogja össze a csángóságot hitben, építkezésben és karitatív cselekedetekben. A legsötétebb elnemzettelenítés éveiben is az egyház a meg - maradás, a nemzeti hovatartozási tudat fő ápolója, támasza, reménysége volt és úgy gondoljuk, az is marad. Pártok, rendszerek jönnek- mennek, de a nép, az egyház és az iskola maradnak!

VIII. A CSÁNGÓ ÉS AZ ISKOLA

Orbán Balázs a sokat emlegetett művében a rengeteg jó tulajdonságuk mellett a következőket írja a gyimesi csángókról : "árnyoldaluk pedig az, hogy oly kevés közöttük az írástudó, a csángók idegenkednek az iskolától, a tudományt nem kedvelik, annak értelmét nem látják." (48) Az iskola valóban nem volt soha a gyimesi csángó erős oldala! Nem értékelte "nadrágost", az úriembert, igen- igen függetlennek érezték valamikor magukat ebben a hegy- völgy országban. A hatvanas évekig állami munkára sem jártak, akkor mi szükségük lett volna, szerintük, az iskolára? A nők nem mozdultak ki a faluból, esetleg életükben egy néhányszor elmentek Csíksomlyóra a fehér keresztaljával a Pünkösdi búcsúra. Mindenki, pedig elég népes családjaik voltak, "megfőtt a saját leviben" ahogy itt mondták. Ősszel és tavasszal a pásztorkodással voltak elfoglalva a gyermekek, ezért csak a téli hónapokban járogattak iskolába, ha egyáltalán jártak. Igaz, az osztrák - magyar monarchia idején, de főleg a századforduló éveiben (1895- 1910) erős iskola-rendszert építettek ki, kötelezővé téve a népiskolai látogatást. De ki tudott összeszedni minden pásztorkodó gyermeket a hegyekből, a patakok fejből? Ebben az időben épült a szép megálló iskola két nagy tanteremmel és tanítói lakással. Ezt az épületet Gróf Mailáth Gusztáv Károly, Erdély katolikus püspöke építtette 1899 és 1900 között. Szintén a középloki Megállónál, átellenbe a fenti iskolával épült egy kántor tanítói lakás egy nagy tanteremmel, melynek falán az 1998-as javításkor a következő felirat bukkant elő: "ROMAI KATH. ELEMI NÉPISKOLA" Tehát a század elejéig Gyimesből alig került ki 1-2 magasabb iskolát végzett ember. A 20-as évek után már akadt egy pár egyetemet végzett ember: orvos, tanár de ezek száma meg se közelíti más vidékek tanult embereinek számát! Ebben az időben, amikor a legelső gyimesi községben vámállomás,

vendéglők, tisztí étkezde stb. létezik, itt a legfejlettebb az iskolahálózat és innen mennek tovább iskolába tanulni a fiatalok. A legelső iskola is Gyímesbükkön alakult. A továbbtanulók egy része nem bennszülött csángó, hanem fakereskedők, tisztviselők, vendéglősök gyermekei . Később , egészen napjainkig a legfejlettebb iskola-hálózat Középlokon működik . 1950 után gyökeresen megváltozik a gyímesi iskoláztatás helyzete! Az úgynevezett népi demokráciának volt egy kezdeti, emberarcú szakasza. Ezt senki nem tagadhatja le. Minden patakra iskolákat létesítettek, este a felnőttek bejártak , írni- olvasni tanultak . Középlokon bentlakást létesítettek, ahol ta-nultak, étkeztek a távoli patakokról, sőt Felsőlokról is idehozott gyermekek. És ami a legfontosabb volt: ezek a gyermekek ingyen lakást és ételmezt kaptak ,délutánokon pedig tanítók vigyáztak rájuk, így tanulhattak másnapra. Soha, sem azelőtt, sem azután nem végzett egyetemet annyi tehetséges szegény gyermek, mint azokban az években! 1953 és 60 között innen több ügyvéd, tanár, tanító, színész, mérnök , közgazdász, pap, építész , festő-művész került innen ki. És büszkélkedhettünk egy magyar miniszterrel is Budapesten, Veres Péter személyében. Szám szerint , ami az értelmiséget illeti, nem veheti ma sem fel a versenyt Gyímes más fejlettebb vidékekkel , de 1960 után csak Középlokról évente 15- 20-an érettségiznek és ugyanennyi valamilyen szakiskolát végez. Ez Gyímesvölgye szintjén legalább 25- 30 érettségizőt jelent, ugyanannyi szakiskolát végzettet, és legalább 10-15 egyetemistát. Ez már előrelépés és azt mutatja, hogy a gyímesi csángó is többre értékeli az iskolát. A 70-es években a szakiskolák, szakliceumokban tanultak tovább fiataljaink s ez érthető is , mert az erőltetett iparosítás sok munkahelyet teremtett. Sajnos, napjainkban ez a lendület alább hagyott, mert sok munkahely megszűnt, az iskola mintha újból veszítene értékéből. Ezt pótolja a Gyímesfelsőlokon beindult katolikus gimnázium, ahol évente 25-30 fiatal érettségizik. Ez, bizony segítség a szülők részére is, mert sokan nem tudják megfizetni a városi iskolába járást. Amint említettük, Középloknak erős iskola-hálózata volt , innen került ki a legtöbb továbbtanuló fiatal. Ezért Gyímesközéplok iskolahálózatát, annak történetét igyekszünk felvázolni, utalásokat téve a másik két község helyzetére is. Orbán Balázs megemlíti 1867 körül, hogy "csángóink meg is mutatták ekkor, hogy mennyi-re áldozatkészek ...önerejükön új papi, kántori lakot és iskolaházat építettek" (49) Valószínűleg az 1853-54-ben a mostani központi iskola (Megálló) közelében épült új iskoláról van szó. De már előtte is vannak adataink a gyímesi oktatásról: "Gyímeslokon 1826-ban Bakmány Ignác a kántortanító. " (50) Az 1837-38-as évekről Szöcs János muzeológus ka- pott adatokat. Szintén ő bukkant rá olyan adatokra, miszerint már 1858-59-ben Delnén gyí- mesi származású tanító volt Blága Imre személyében. De nézzük meg hogyan is alakult az iskolák helyzete Gyímesközéplokon? Az első ismert tanító a múlt század utolsó évtizedéből Székely Antal, a tanulók száma pedig 82. Ez bizony községszinten és minden osztályt belefoglalva, elég kevés ! Mivel a háborúk alkalmával az iskolai dokumentumok elégték, el-herdálódtak, csak régi szekrények oldalain, ajtain találtunk feljegyzéseket a tanítókról és a- lig 3-4 dokumentum és persze az öregek visszaemlékezései álltak a rendelkezésünkre. Hosszú ideig Középlokon, a Megállónál (központi iskola ma is) egészen 1907-ig Sata Mihály volt itt a tanító. 1899 és 1900 között az iskolaépítő püspök, gróf Mailáth Gusztáv Károly iskolát építtetett a Megállóra amely még ma is működik.Ezt az iskola oldalán lévő márványtábla igazolja , 1990-ben az iskola kilépett a számok világából és felvette építőjé - nek a nevét. Itt említjük meg, hogy a 45 éves kommunizmus éveiben a márványtáblát több-ször lemeszelték, eltüntették az építő püspök nevét, hiszen akkor csak az volt hiteles, amit a kommunista párt épített! De valakik minden évben letörölték a meszet , hadd látszódjék a püspök neve. De ez csak addig volt látható, amíg valamelyik " elvtárs" észrevette. És minden kezdődött elülről , egészen 1990 dec. 22-ig. A toronyból eltűnt a nagy csengő is. Ez nem került elő , de a torony tetejére egy csoport gyárim unkás új keresztet készített és azt fel is tették. Ezt ők-maguk tették semmilyen kezdeményezés nélkül. De térjünk vissza a század elejére. Sata

Mihály mellett új tanítók jelennek meg: Nagy Tamás, majd Fehér Dénes. Az utolsó az örmény Fehér család sarja, akik elmagyarosodtak és kereskedéssel foglalkoztak itt, valamint a zsidók mellett erdőkitermeléssel is. Sok földet felvásároltak a székely közbirtokosságoktól a csángók bosszúságára. 35 évet, azaz 1909-től 1944-ig Orbán István kántor-tanító igazgató vezette az iskolát. Az idősebbek még jól emlékeznek szigorú nádpálcájára és tanítására! Népes családja volt, fiait éppen úgy tanította, büntette, mint bármelyik csángó gyermeket. Egyik fia később több ideig itt volt tanító, a másik fia, Zoltán nem csak tanfelügyelő korában, hanem azután is gyakran visszajárt megkeresni gyermekkoros ösvényeit és a barátokat. A századfordulón nagy volt itt az írástudatlanok száma! Így 1900-ban a tanköteles gyermekeknek még fele se, csak 22,8 % -a járt iskolába. A község óriási kiterjedésű és nem is lehetett elvárni, hogy Hidegségről, Barackosból lejárjanak iskolába a Megállóhoz. Ezért 1906-ban Hidegségen, majd 1908-ban Bükkhavason is iskolaház épült.

Az 1908 - 1909-es tanévben az összes középloki iskolaköteles gyermekből 325-ön nem látogatják az iskolát, innen a nagyfokú írástudatlanság Gyímesben. Ha ehhez a számhoz hozzáadunk még 350-400-at, megkapjuk az egész Gyímesvölgyben a beiskolázatlanok számát, ami úgy kb. 700 körül mozgott. 1908-ban olyan nagy volt itt a zsidók száma, hogy Középlokon izraelita iskola is létesült. Tudjuk, hogy a zsidók itt fakereskedéssel foglalkoztak, és deszkafeldolgozó üzemeik voltak. De a maguknak mindig kiépítették a megfelelő szolgáltató foglalkozásokat is. Így orvosaik, fogorvosaik, tanítójuk, rabbijuk volt. Ezenkívül üzleteket nyitottak, közfürdőt működtettek, amit ma is úgy ismernek, hogy "a zsidó feredő". (51) Ebben az időben a legalsó gyímesi községben két iskola, Felsőlokon pedig egy iskola létezett. Itt a leghíresebb tanító a "vén Péli" volt aki hosszú ideig tanította a felsőloki gyermekeket a század elején. A két világháború között, vagy ahogyan itt nevezik ezt a korszakot, "a régi román világban", kétféle iskola működött: felekezeti iskola magyar nyelven és román iskola. A román iskolába a romános nevű gyermekeket kötelezték, de ezenkívül ha egy családból többen jártak, azok közül is kötelezték valakit a román iskolába. Hiába nem tudtak románul a gyermekek és a tanító sem tudott románul, ez nem érdekelte a román államot! Erről írja Tankó József (Jáni) Ilyen volt című paraszti önéletírásában: "1922-ben kezdtem meg az iskolát oda le a központban, itt, Sántatelekében még akkor nem volt iskola. Az bizony van úgy hét kilométernyire tőlünk. Ez román iskola volt, mert akkor román világ volt. Jött egy román tanító, Buzsornak hívták. Egy nagy, csúf fekete ember volt, de bizony, féltünk is tőle! Ő nem tudott magyarul, mi semmit románul. Mit csinálj? Nekem menegtet a tanulás, minden negyedévben úgy húsz napot ha jártam iskolába, mert már otthon is fel tudtak használni, nagyocská voltam. Ősszel, tavasszal kellett, hogy pásztorkodjak. Amikor a IV. Osztályba indultam, hát kaptam a paptól egy katekizmus, olyan kicsi imádságos könyvecskét. Amilyen betűket ismertem, hát átforgattam magyarra, kezdtem esszerakni. És sikerült, ez volt az én magyar iskolám!" (52) 1934-ben, amikor a gyímesvölgyi parasztlakosok megmozdultak a nagy adózás ellen és a lefog-lalt tárgyak visszaszerzése érdekében, egyik fontos követelésük az volt, hogy gyermekeik magyarul tanulhassanak. Ez volt a helyzet a gyímesi iskolákban a két világháború között. A legnagyobb baj azonban az volt, hogy a tanköteles gyermekek nagy része nem járt iskolába. 1940 után, azaz a "kicsi magyarvilágban" magyarországi tanítónők jöttek Gyímesbe Orbán István és mások mellé. Valóságos apostoli munkát végeztek, igazi népnevelő tanítók voltak. Az asszonyok közül ma is sokan visszaemlékeznek arra, hogy a betűvetés mellett főzni, szabni, varrni tanították az asszonyokat és lányokat.

1944 és 45-ös tanévben Középlokon a 180 beírt tanuló közül még felét se, csak 73-at tudtak évvégén lezárni, a többiek nem jártak iskolába. Ez volt a helyzet az egész Gyímesben. Igaz, háború volt és nyomor. Tehát az 1948-as tanügyi reform ilyen siralmas helyzetet talált itt. Ekkor megszűntek a

felekezeti iskolák, állami iskolák jöttek létre. Amint már említettük, még a népi demokrácia emberarcú szakaszában vagyunk és el kell ismernünk, az új rendszer iskolapolitikája nem volt rossz! Minden elszigetelt patakra iskolaházakat építettek. Nem voltak ezek modern épületek, de a célt szolgálták: erős iskolahálózat jött létre. Így pl. Felsőlokon a központi iskolán kívül iskola alakult Ugrapatación, Sántateleken, Komiáton, Görbe-patación . Középlekon azelőtt három iskola működött , ehhez viszonyítva már az ötvenes években íme milyen iskolahálózat alakult ki:

Megállói központi iskola-1-VII osztály, Hidegség - 1-IV osztály, Bükkhavas- 1- IV osztály, Boros - patak 1-IV osztály, Kápolna- patak 1-IV osztály, Sötét- patak 1-IV osztály, Középlek Állomás - 1-IV osztály, Hidegségzsáda 1-IV osztály, Barackos 1- IV osztály, Háromkút 1- IV osztály, Farkaspalló 1 - IV osztály. Ezek mind magyar tannyelvű iskolák és a Farkas- pallói iskolát kivéve, amely 1968-ban megszűnt , ma is mind működnek. Ezek közül négy iskolában összevont osztályokban folyik a tanítás, azaz egy tanerő tanít a négy osztályban, 8-12 gyermeket. Ezt nevezik itt szimultán oktatásnak. Ez jó a gyermekeknek, mert a 7-10 éves nebulóknak messze volna bejárni a központba a patakok fejből. 1962 / 63-ban a hidegségi és a bükkhvasi iskolák átalakultak 1- VII osztályos iskolákká, mert ilyen iskola csak a Megállón volt. 1948/ 49- től a Megállónál egy bentlakást létesítettek, ahol megfelelő körülmények között tanulhattak, tanári felügyelet alatt a gyermekek. Gyímesfelsőlokról is idejártak a gyermekek, mert ott csak 1950 után létesült 1-VII osztály. De a távoli patakokról bentlakásban tanulhattak a középleki gyermekek is, akinek ilyen hajlama volt. Lehet úgy is venni, hogy ezek inkább válogatott gyermekek voltak, olyant küldtek iskolába, aki tanult is! 1962 után megszűnt a bentlakás, máshol is 1-VIII - oszt. Iskolák alakultak. Az iskolahálózat kiépült , minden nagyobb iskola mellé óvoda is létesült. Pillanatnyilag is nyolc óvodai egység működik csak Középlekon. A fejlett iskolahálózat sem oldotta meg rögtön a beiskolázás kérdését. A gyímesi csángók nehezen szoktak rá az iskolalátogatásra. Így 1951-ben az első iskolai napon 144 beírt tanulóból tanuló közül a megállói iskolánál csak 37-en voltak jelen. Ősz volt, ki tudja melyik oldalon pásztorkodtak a gyermekek? Vannak olyan családok, főleg a községek peremén, a patakok fejében, ahol még a 70-es évek elején is valóságos közel harcot kellett vívni azért, hogy iskolába küldjék a gyermekeket. 1964-68-ig minden ősszel egy beiskolázó csapatot állítottak össze Csíkszeredában, két-három nap a helyi tanerőkkel járták a házakat, főleg a hidegségi részen és igyekeztek meggyőzni a családokat az iskola fontosságáról. Ezek valamelyik tartományi vagy rajoni hivataltól voltak, vagy rajoni aktivisták és tanárok . Ebből az időből maradt fenn a következő anekdota is : Hidegségen a beiskolázási csoport felelőse J.P. volt, a múzeum igazgatója. Behívatnak az iskolához egy makacs szülőt és mielőtt belépne az irodába, a csoport vezető int a többieknek, hogy ő majd ráijeszt a bácsira, ha másképp nem megy a meggyőzés. A következőképpen fogadta a jól megtermett, nagybajuszú csángót:

- " Tudja- e ki vagyok én? Én vagyok maga a tanügyminiszter !" Várta a hatást. A csángó végigmérte tetőtől talpig, majd így válaszolt :

- " A lehet, uram, de én nem tudom, hogy mi az!" A többiek alig tudták kacagás nélkül megállni s amikor elment a csángó , félnapot azon vigadtak, hogyan ijesztette meg J.P. a csángót! Ezeknek a meggyőzéseknek és a büntetéseknek később lett eredménye, mert évről- évre csökkent a beiskolázatlanok száma. És amikor meglátták, hogy többen felsőbb iskolákba jutottak, mesterségeket tanultak, akkor véglegesen győzött az iskola. Így az 1962/ 63-as tanévben már 40 tanerő dolgozik csak Középlekon. Ebből kevés a végzett tanár, de már elég sok a diplomás tanító, akik az V-VII osztályban is eredményesen dolgoznak. A tanulók létszáma ekkor 380 tanuló csak Középlekon, 260 Felsőlokon és majdnem 400 Gyí- mesbükkön. A 380 tanulóból 155 Középlekon az V-VII. osztályokba járnak. 1961-ben a hidegségi és bükkhvasi iskolák is átalakulnak V-VII

osztályos iskolákká és már Felsőlokon is van ilyen iskola. Tovább menve, 1963-ban egy román tannyelvű osztályt hoznak létre, ott, ahol egyetlen román ajkú gyermek sincs! Ez már rossz jel, amit sem a szülők sem a tanerők nem érzékeltünk eléggé. Ugyanebben az évben bevezették a kötelező 8 osztályt. Ilyen iskolák voltak Gyimesbükkön három, Középlokon három és Gyimrfselsőlokon kettő. A félreeső helyeken még mindig nehézkes a gyermekek beiskolázása! Aztán a 70-es évektől már két-három beiskolázatlan akad iskola körzetenként. 1971 kötelezővé tették az általános 10 osztályt. Ilyen iskola mindenik községben működött. Középlokon a Megállónál létezett 10 osztályos iskola, mert itt műhelyeket is létrehozta és ide jártak a hidegségi és bükkhavas IX, X. osztályos gyermekek is, majd a 80-as években egy-egy osztályt ott is létesítenek, mert nehéz volt a közlekedés a megállói iskoláig (8-12 km) Ekkor községszinten 60-65 körül mozgott a tanerők száma. Ebben az időben mindenre felhasználták a tanítókat, tanárokat: jelszavakat festettek a kerítésekre, ők terjesztették előadásokon, olvasó-körökön, nagy gyűléseken a párt ateista propagandáját, még akkor is, ha erről nem voltak meggyőződve, felelősségre vonták a gyermekeket, ha templomba jártak, kutyákat és más állatokat írtak össze és mindezekkel lejárták a tekintéjüket. De tulajdonképpen ez is volt a kommunista rendszer célja, csak hogy azt nagyon sokan későn értették meg! Mindenki 10 osztályt végzett, ha tudott, ha nem, mindenik liceum mellett esti és látogatás nélküli tagozatokat hoztak létre, a színvonal és követelmény felháborítóan alacsony volt, az itt érettségizettek egy jó része írni-olvasni is alig tudott! A lényeg az volt, hogy a nemzetközi statisztikákban jól szerepeljünk. Az iskolák szintje, tekintélye olyan csorbát kapott, hogy azt nehezen tudjuk kiköszörölni. Az 1989-es események után az iskolák igyekeznek autonómiát teremteni. Sajnos, pénzügyileg ez nagyon nehezen megy! De térjünk vissza egy néhány számadatra: 1976-ban négy tanteremmel és műhelyekkel bővül a megállói iskola. Nagy szerencséje az volt a községnek, hogy itt egy bútorgyárat építettek. Tankó Gyula igazgató gyűjtést rendezett a község tanerői segítségével és Mihók János építészben az elgondolások megvalósítójára találtak: hozzáfogtak egy műhely, felette három nagy osztály és két kisebb iroda építéséhez, csak szülői pénzzel. Volt egy nagy szerencsésük: ugyanakkor építették a már említett bútorgyárat, onnan naponta kikerült két-három autónyi építőanyag. És a földből csak kinőtt az új épület. Igaz akkor már minden pénz elfogyott! A megyei hatalmasságok, először fenyegetőztek, majd ők is segítettek a felépítésben, pénzzel. Így született meg a semmiből a szép, tágas iskola! De még térjünk vissza egy néhány számadatra: Az 1984/85-ös tanévben 904 tanulója, 204 óvodása és 62 tanerője van a középloki iskolának. Az 1984/85-ös tanévtől rettenetes, de alattomosan rejtett nyomás érződik központilag az iskolák teljes elrománosítása érdekében. Ahová lehetett, román ajkú tanárokat helyeztek hivatalból. Az ők sorsuk sem volt könnyű, ez az embertelen rendszer egy jól kitűzött cél érdekében saját nemzetiségű fiataljait is száműzte ki tudja az ország melyik részéről egy tiszta idegen környezetben, melynek sem a nyelvét, sem a szokásait nem ismerték. Ugyan így a mi gyermekeinket Moldvába, Olténiába, Dob-rodzsába helyezték! Sokszor láttuk sírni ezeket a román fiatalokat! És pártfogásunkba vettük, mert ők csak eszközök voltak. Az aljasságot azzal fokozták, hogy ezeknek külön gyűléseket tartottak, ahol hazafias kötelességről, nemzeti hivatásról papoltak nekik. Ha egyszer egy iskolához román tanerő került, a következő lépés a tankönyvek kicserélése, tehát a tantárgyat automatikusan románul tanították. Kit érdekelt az, hogy értik-e a gyermekek az anyagot, vagy sem? Lassan kicserélődtek az igazgatók is. Alig maradt három-négy igazgató a megyében. És azok meghúzódtak egy sarokba gyűlések, tanácskozások alkalmával a hangoskodó idegenek pedig uralták a környezetet! Ennél is tovább ment dolog: 1985 szept. 20-i átirat értelmében a földrajzot és történelmet csak románul taníthatják! Ehhez a határozathoz rimel egy 2000 február derekán kiadott rendelet, miszerint a 2000/2001-es tanévtől ismét csak románul lehet tanítani a magyar iskolákban is Románia történelmét és földrajzát. Románia helybe topog sok

mindenben! Igaz, az iskolák, így Gyimesben is, alulról építkeznek, mellőzik a ma is szorító miniszteri utasításokat! De térjünk vissza az 1980-as évekre: 1985-ben főtanfelügyelő csere volt Csíkszeredában, új román főtanfelügyelő került a megye iskoláinak élére. Össze-vissza két magyar tanfelügyelő maradt Hargita megyében, de már azok is "kifutó fiúk" lettek! S ez történt ott, ahol a magyar lakosság száma 95/96%. Szorul a hurok: 1986-ban egy tanfelügyelőségi átirat értelmében minden beszámolót, gyűlést, munkaterveket, szülői értekezleteket, azok jegyzőkönyveit csak románul tarthatták és írhatták. Ennek az lett az eredménye, hogy mivel a szülők nem értettek románul a felvetett kérdéseket, kimaradoztak, nem jöttek gyűlésbe. Eljött az idő, amikor a gimnáziumokban, szakliceumokban alig akadt egy-két magyar osztály és ami ennél is borzasztóbb volt, hogy a szakiskolákat és szakliceumokat végzett gyermekeket valahová a regát fenekére helyezték, román környezetbe. Az 1986/87-es tanévtől már az I-IV. Osztályokban is románul tanítják a földrajzot és Románia történelmét. 1987-ben gyanús alakok látogatják meg a gyimesi iskolákat, belekötnek durván az utolsó magyar feliratba /osztály, faliújság stb./ végignézik a naplókát és felelősségre vonják az iskolák igazgatóit, ha romános hangzású nevekkel találkoznak és azok nincsenek román osztályokban. Ilyen nevek: Tódor, Vaszi, Blága, Györgyice, Baliga, Oltyán stb. A nagyobb baj, hogy ezek a gyermekek miért nem tudnak románul. Pedig a válasz egyszerű: ma már a felbolygatott Európában nem a név eredete szerint ítélünk meg egy személyt! Ezeknek a gyermekeknek a szülei, nagyszülei sem ismerték a román nyelvet. Itt többen élnek és beszélnek a magyar nyelvet! (53) Senki nem tudja, meddig lehetett volna ezt így bírni! De az utolsó években a 89-es fordulat előtt, nagyon értékes tanerők mentek világgá, Svédországba, Amerikába. Nagyon fájdalmas volt számukra is, de a gyermekek számára is. Hónapokig kérdezték, hogy a tanító bácsi és tanító néni mikor jön vissza, hiszen őket arra tanították, hogy itt kell maradniuk és úgy kell belekapaszkodni ebbe a földbe, ahogyan azt a fenyő teszi! Aztán eljött ez a felemás forradalom. 1989 decembere után a román ajkú tanerők nem tértek vissza a gyimesi iskolákba. Őket is meg lehet érteni, közelebb akartak kerülni a szülői házhoz. Csak azt nem lehet megérteni, hogy egyes szélsőséges román körök, beleértve a kormányt és elnöki hivatalt is, miért állították azt, hogy ezeket a tanárokat úgy kergették el a magyarok! Közülük a hitványabbja bedőlt ennek az aljas rágalom-hadjáratnak és hazug nyilatkozatokat tettek. De sokan közülük leveleztek magyar kollégáikkal, és sok mindent megköszöntek az itt eltöltött erkölcsi és anyagi támogatásért! A 80-as éveket a késő történelem a modern kor száműzetés- éveiként fogja elkönyvelni! Mert az egyetemet végzett magyar és román fiatalokat idegen vidékekre helyeztek, idegen környezetbe, idegen nyelvi közegbe pont akkor, amikor szükségük lett volna a család támogatására, annak melegére. Ott éltek le fiatal éveiket. Sok alig kezdődött házasság vagy nagy szerelmek mentek így tönkre! De ez már szociológia és nem helytörténet! Itt még csak egy nevet szeretnék megemlíteni, a magyar nyelvű oktatás utolsó nagy harcosaként a végvárokon. Deáky András német-magyar szakos tanárról van szó, aki a legalsó gyimesi községben, amely ma is politikai megfontolásokból nem tartozik Hargita megyéhez, Gyimesbükkre van szó, 1990 után megpróbálta a lehetetlent, hogy visszaállítsa itt a magyar nyelvű iskolákat. A legdurvább halálfenyegetésektől, sajtó kampányig, mindenben volt része, és alig tudott egy iskolát beindítani, ott, ahol ma is 85%-a az embereknek magyar! Készen vonult nyugdíjba, mert óriási munkájában kevesen segítettek! Pedig ahogyan ő szokta mondani: "Én nem valaki ellenében szeretnék magyarnak megmaradni. Én csak egyszerűen magyar szeretnék lenni!" Ma is sokat tesz a helyi magyarságért, de már más területen, nem az iskola a harctere! Egy másik fontos név, amely mindenképpen befészkelte magát Gyimes és általában a magyar oktatás történetébe, az a Berszán Lajos felsőlaki esperes neve. Ő a lelke és megalapítója a Szent Erzsébet Katolikus Gimnáziumnak. Az első 28 ifjú 1998-ban érettségizett. A tanulók a gyimesvölgyi csángó fiatalokból kerülnek ki de jönnek ide Csíkból, Háromszékről és ami még felemelőbb, Moldvából is

. Ezek a fiatalok itt tanulnak magyarul írni- olvasni , beszélni és beilleszkedni abba a népcsoportba, amelyhez szervesen tartoznak. Az esperes érdeme az új, sziklára épített templom - iskola. Ezzel a tétével belépett a nagy egyház és iskola építő egyházi személyiségek sorába.

GONDOLATOK GYIMESVÖLGYE GAZDASÁGI ÉLETÉRŐL

Évszázadok folyamán a legfontosabb megélhetési forrás az állattartás és később az erdőlés volt. Ezért itt valóságos kultusz , állatszeretet alakult ki. Ez a néprajz tárgya, de bizonyítékul megemlítenék egy néhány dolgot. Először is minden reggeli és esti imájukba belefoglalták a könyörgést az állatokért: "Drága Istenem tartsd meg a marháinkat" Babba Mária őrizd meg betegségtől, véstől az állataimat" De sokan vannak, akik nagybőjtben nem csak a pénteki és szerdai napot tekintik böjtös napnak, hanem szigorúan böjtölnek minden kedden az állataikért , imádkoznak Pádovai Szent Antalhoz, akit az állatok védőszentjeként imádnak. De a mindennapi életben is megnyilvánult az állatok szeretete, fél tése. Még az 1960-as évek elején is, ha télen ,nagy hidegben borjazott a tehen, vagy fíjazott a juh , az "újszülöttet" bevitték a házba, amíg megerősödött , egy-két hétig, a gyermekek nagy örömeire! Valósággal beszélgetnek az állatokkal, húsvétkor nem vágja le a bárányt a gazda, inkább megszólítja a szomszédját erre a munkára. Ha kell, a felnőtt keménykötésű ember, aki a háborút is megjárta, megsiratja a lovát , tehenét , amely elpusztult, vagy a szükség arra készítette, hogy eladja azt. Nem tudok róla, hogy valahol a világon még magázzák-e a méhecskét, mint a csángóknál. Az nem megdöglik, még csak el sem pusztul, hanem meghal! Ezeken kívül rengeteg állatvédő varázslat, ráolvasás létezik, sok gyógyító -vényt ismernek az állatbetegségek gyógyítására. Mivel a legelők távol vannak a lakásoktól, érdekes kétlakiság, a kalibázás szokása alakult itt ki és ez így van kétszáz év óta egészen a mai napig. Ez azt jelenti, hogy tavasszal , Szent György napja körül felköltöznek az állatokkal a havasra, a kalibához. A legtöbb gazdának van ilyen második szálása, kalibája. Ez a kétlakiság jellemző volt valamikor a magyar állattartókra is , később ezek tanyákká alakultak , majd az állattartásról áttértek a földművelésre és így állandósultak, falvakba tömörültek. De Gyimesben állattartónak maradtak napjainkig, ezért megmaradt a kétlakiság, a nemzetközi szóval jelölt transzumánca , költözködő életmód. A nyári szálás-ról járnak kaszálni, valaki minden este visszatér a kalibához, mert ott az állatok. Aztán ősszel, Szent Mihály napkor leköltöznek a faluba. A legrégebbi időkben a havasokon szullákat, ideiglenes lakásokat ácsoltak. Ma már kicsi meszelt házikókat, az állatoknak istállókat építenek .(54) A állattenyésztésen kívül az erdővágás , a fa értékesítése volt az egyik fontos megélhetési forrás. Túlásnak tartjuk Orbán Balázsnak azt az állítását, hogy innen valamikor a Tatroszon egészen a tengerig (Fekete tenger) szállították az árbóc fát. Ha ez a Maroson lehetséges volt, itt, a Tatroszon nem, mert ez igen sekély vízű folyocska. Az viszont biztos, hogy az erdő, a fa sok szegény embernek kenyeret biztosított Gyimesben az évszázadok folyamán mint csereáru. A gyimesi szoroson le, Moldva felé , ahol a jó fenyőfa aranyat ért, szekérral szállították a deszkát, lécet, boronát. Onnan cserébe kukoricát, petróleumot , kocsikerékkenő degenyeget, gyümölcsöt hoztak. A deszkát két féle módon vágják : kézerővel , függőleges irányban, amelyhez állványt készítettek, nagyon nehéz munka volt, két ember végezte . De már a múlt században igyekeztek felhasználni a víz erejét és a gyors patakokra vízi fűrészeket építettek. Ezek különösen az 1915- 40-es években szaporodtak el, Ugra- patakán, Boros- patakán, Hidegségen , több ilyen fűrész volt. Mindenik mellett egyúttal malom is működött. Csak Ugrán négy vízi fűrész és 8 malom létezett . Ezek a vízimalmok és fűrészek egészen 1948/ 49-ig működtek. Akkor főleg a fűrészeket betiltották, leszerelték, tönkretettek egy népi foglalkozást! A vízi malmok is leépültek, de közülük kettő-három egészen napjainkig örültek. Sok vízimalom a népi ötletesség magas iskolája volt. Ezekre szükség volt , mert itt a szemes gabonát vásárolták a gazdák: a kukoricát, búzát Moldvából , árpát, rozst pedig Csíkból cseréltek vagy vásárol - tak. Megjegyzendő, hogy a 70-es évek elejéig itt is

termesztettek árpát, zabot, rozsféléket. A cséplőgép hónapokig csépelte a gyimesi községekben. Amióta úgy vásárolják a kenyeret és lisztet, nincs már szükség az árpa és rozs termesztésére, mert itt nem volt soha biztos a termés. Sok évben, ahogyan itt mondták "úgy szerette a gabona a földjét, ahová vetették, hogy soha nem jött ki onnan!" Ezért napjainkban csak krumplit, kevés zöldséget (murok sár-garépa/, hagyma, mák,) természetnek. Itt szegényes, köves talaj van, még a fű is elég gyér, rengeteget kell kaszálni ahhoz, hogy két- három tehénnek téli széna gyűljön. A gazdák nagy része ma is csak szénával eteti az állatokat, ezért a tejhozam se valami nagy! Sajnos, az állat-tartásban semmi előrelépés nincs, ugyanúgy dolgoznak, termelnek, mint kétszáz évvel ezelőtt. A tehéntej feldolgozása, értékesítése is alig változott. De nagy részük fel sem dolgozza a tejet, hanem majdnem potom áron átadja azt a tejbegyűjtőknek, akik sokszor két-három hónap késéssel fizetnek. Nehéz az itt élő állattenyésztők dolga!

Örmény és zsidó vállalkozók már a múlt század végén előzönlöttek Gyimes völgyét, fű- rész üzemeket építettek, csak Középlekon öt ilyen üzem vágta a deszkát, tarolta az erdőt. A zsidók inkább a fa felvásárlásával, gyárak működtetésével foglalkoztak, úgy is volt, hogy csak Középlekon 200-nál több volt a zsidók száma. Legtöbbjük kereskedő, iparos volt, de akadt közülük bankár, sakter, pap, egyszerű munkás, orvos, tanító stb.(55) Az örmények inkább kereskedéssel foglalkoztak sőt erdőket, földeket vásároltak fel és a helyi építkezéshez viszonyítva modern, szolid lakásokat építettek. (56) Az első több fűrészes gátert Középlekra, a mai bútorgyár környékére építették. Ez 1916-ban leégett, Dobál és Bermán (örmény és zsidó) szövetkeztek, és 1929-ben új és nagyobb gyárat építettek. A század elején Középlekon, fenn Barackosban is volt két több gáteres fűrészgyár. Itt kötél sodronyon hozták sok kilométerről a fát, olyan helyekről, ahová az ökrök és lovak nem tudtak kimenni. Ezek a gyárak felbolygatták a csendes gyimesi életformát. Az emberek megismerték a pénz ívét, munkalehetőség teremtődött a fűrészüzemekben, rakodásokon, áruhárdásoknál. Egyúttal civilizáló tényezők is voltak, hiszen az elszaporodott zsidó és örmény kereskedők olyan árukat hoztak, amelyekkel eddig ebben az elszigetelt világban nem találkozhattak. Az új telepesek életformájukkal is formálták a helyieket: az asszonyok szombaton bejártak dolgozni, főzni, mosni a zsidó családokhoz és ott sok újdonsággal megismerkedhettek. Az örmények új, szolid, téglalakásai is szokatlanok voltak ezen a vidéken. A zsidók közfürdőt építettek maguknak, ami ismét egy lépés a civilizáció felé! És még sok mindent fel lehetne sorolni, amit eltanulhattak a csángók az új telepesektől. Ezért soha senki nem beszélt rosszállóan a zsidókról! A legöregebbek csak tisztelettel és sok-sok szeretettel beszélnek róluk, mert nem csak annak nyújtottak pénzkereseti lehetőséget, aki közvetlenül náluk dolgozott, hanem bárkinek. "Ha este nem vót pénzünk, elmentünk édesapámmal éjjel két tehénnel és a csíki közbirtokosság óriási erdejéből bévítettünk a zsidókhöz egy jó szekér vagy szán fát, s reggel pénzünk volt. Kellott is a pénz, mert ebben az időben itt mindenki vellegette kicsinként a fõdeket, erdőket a falusiaktól" (Tankó József Jáni sz. 1917) Ilyen deszkavágó üzemek Bükkben, Tarhavason is voltak. 1945 után a zsidók már nem jöttek vissza. Elvitték őket, ki tudja melyik haláltáborba?(57) Akik élve maradtak vagy mások unokái is, néha-néha visszajárnak ide, emlékeiket keresik. Csak egy-egy kidölt sírkő, egy-egy visszamaradt név emlékeztet már azokra az időkre. Nó, meg az öregek mesélnek róluk nagy-nagy szeretettel: "Akkor még fiatal volt A.P. Olyan kisegítő féle volt a zsidóknál. Egyszer azt mondja neki a zsidó: Péter, itt egy tarisznya pénz, gyere menjünk, vásároljunk fát. El is indultak fel, Hidegségen, s ahol olyan ház volt, bementek, a zsidó kérdezte, tudnak- fát behozni szombat estére. Ha igen, helyben ki is fizette. Addig mentek, amíg a pénz elfogyott. Amikor elfogyott a pénz, kérdelem a zsidót: Bermán úr, maga felírta-e kinek adott pénz? -Én nem, hát te? - Én se! A zsidó csak mosolygott és azt mondta: - Én felírtam mennyi fa kell beérkezzen szombaton s az be fog jönni! Ennyire bíztak a zsidók a csángókban. Akkor még nem volt elromolva a világ"(Ambrus

Fülöp sz. 1907.) Gyimesvölgye gazdasági életében fontos dátum 1843, amikor Balássi József csíki főkirálybíró töltött út építéséhez kezd Szépvíztől át a vízválasztó hegyeken , le a Tatros mentén a gyimesi szorosig. Onnan már Moldvába ér az utas és ott is építik a kövezett utat a Ghica- bojárók birtokain. Ez az út ma is az egyik legfontosabb összekötő út Erdély és Moldova között. Fellendül a kereskedelem, főleg a csere kereskedelem a két ország között. Mivel Gyimes egy elzárt vidék , bizonytalan volt itt a téli mozgás. Ezért ősszel beszerezték a télirevaló gabonát, kukoricát .Ha valaki nem szerzett ősszel 10-15 zsák gabonát, az hitvány gazdának számított! Ez a szokás máig él, pedig ma már az üzletekben is lehet lisztet, kenyeret vásárolni. Tehát a töltött út megépítése mindenképpen fellendítette Gyimes gazdasági életét. A másik fontos dátum 1897, amikor az osztrák - magyar állam megépítette a Csíkot ,Tehát Erdélyt Moldvával összekötő vasutat . Ezt talián/olasz/ és polák /lengyel / munkások építették , közülük egy néhányan itt is maradtak. Belőlük származott a Lengyelfi család, akik magyar időben változtatták a nevüket Polákról- Lengyelfire. Ez a vasú a madéfalvi vasúti gócpontból indul Csíkszentmihály, Ajnád , Lóvész , majd egy több mint 1100 m. alagúton áthalad és a Gyimes völgyébe ér, mind a három községet érintve a gyimesi szoroson átjut Moldvába. Gyimesvölgyén hat helyen áll meg a vonat, ami bizonyítja a völgy hosszúságát. A vasútnak eredetileg a már említett töltött utat kellett volna követnie, tehát Szépvíz felé lett volna az irány. A szájhagyomány szerint az örmények, akik Szépvízen erős örmény központot hoztak létre , s akiknek Felső-lokon is sok jó birtokát átszelte volna a vasút , annyira erősek voltak gazdaságilag, hogy megváltoztatták a vasút építők tervét és azt Lóvész felé irányították, ahol pedig sokkal nagyobb munkát kellett befektetniük a vonal építésébe. Gondolunk itt a rengetek szikla-robbantásra, ásásra és a hosszú alagút megépítésére. A múlt század végén tehát a vasút megépítése, a gomba módra szaporodó fafeldolgozó üzemek Gyímet is bekapcsolták az erdélyi gazdasági vérkeringésbe. (58)

Az állattartás mellett az erdőlés, erdővágás, mint foglalkozás egészen napjainkig fennmaradt. Mivel a gyermekek száma a családokban nagy volt, a föld sokfelé oszlott , egyes családok már nem tudtak csak az állattenyésztésből megélni, ezért más munka után kellett nézni. Már a század elején a zsidók és örmények nagy erdőket vásároltak a csíki közbirtokosságoktól és azokat kivágatták a helyi erdővágókkal. Az erdővágók mellett még más csoportok is munkához jutottak. A lovas és ökrös gazdák alkották a fuvarosok csoportját: az erdőből behúzták, vontatták a fákat, rámpára rakták és onnan vagy ők, vagy más fuvarosok a fűrész üzemekig fuvarozták a faanyagot. De megjelentek a szurokszedők, akik a fenyőfa gyantát gyűjtötték és árusították. Mások csap és gallyszedéssel foglalkoztak ott, ahol az erdőt kivágták, hogy tavaszra előkészítsék a területet csemete ültetésre. Ezek könnyebb munkák voltak: fiatalok, gyermekek , nők is elvégezheték azt. Tehát az erdő sokféle munkalehetőséget biztosított. Kiváló borona-faragók voltak itt, akik rendelésre már fenn az erdőn kifaragták a hosszú boronákat. Amikor a közeli erdők elfogytak, akkor már az erdővágók nem jöhettek haza minden este, ott fenn ideiglenes szállásokat készítettek: elő-ször szullákat ,majd borona "kabánokat" építettek és a 60-as évektől lakó fülkéket, vagonokat vontattak fel az erdőre traktorokkal. (59) Az erdővágók élete nem volt rózsás! Főleg télen dolgoztak és a húzatók, fuvarosok általában jó gazdák voltak, akik nyáron nem mentek ilyen munkákra, mert otthon a nagy dologidőben rengeteg munkájuk akadt. De kialakul egy igazi erdővágó réteg, akiknek otthon nem volt nagy gazdaságuk, esetleg egy-két tehenet tartottak . A nehéz életkörülmények, a hideg vagy még ki tudja mi okból, az erdővágók nagy része rászokott az ivásra és sajnos, napjainkban is sok ilyen leszegényedett család van , akik alig tengetik napjaikat. Az erdővágásból csak mások gazdagodtak meg, a csángók nem! Igaz, a húzatóknak, fuvarosoknak jól jött a mellékkereset.

Minden társadalmi rendszer igyekszik az előtte valót szidni, okolni a bajokért. A népi demokrácia , majd a szocializmus éveiben nem hallottunk itt mást, mint hogy a " kapitalista" rendszerben letarolták ez erdőket , ésszerűtlen gazdálkodást folytattak. Ez így igaz, de ugyan ezt tette kissé burkoltabban, a szocialista rendszer is! Igaz, ez gyárakat létesített, Középkoron 1948-ban államisítottá a fűrészüzemet, 1971-ben ide új bútorgyárat építettek ,amely munkát adott közel 1000 gyímes csángónak. Új szakmák, mesterségek jelentek meg. Gépesítették az erdővágást, a fa leszállítását is géperővel végzik. Felszámolták a fuvarosok rétegét. És soha nem ismert mértéket öltött a fakitermelés, mert a modernizált gyár csak úgy falta az erdőt. Az őserdők lassan lefognak, már máshonnan hozzák a fát a gyárhoz, lassan nyersanyag hiányában bezár a bútorgyár is. Az is igaz, hogy újra ültettek csemetékkel majdnem minden kivágott területet! 100 év múlva lesz ebből hasznos erdő! És eljutottunk napjainkig, amikor még siralmasabb a helyzet. Ma igazi rabló erdőgazdálkodás folyik, Gyímesvölgyében 18 magánkézben lévő kis fűrészüzem vágja állandóan a deszkát , senki nem gondol az újraültetésre, csak a gyors pénzkereseti lehetőségre. Óriási oldalak maradnak megkopasztva és a pisztrángok kihaltak a gyors patakokból, mert ide táralják a fűrészport. Még 15 évvel ezelőtt a pisztrángok paradicsoma volt Gyímes. Ma már hírmondónak sem kapna senki legalább egyet!

Háziipari jellegű foglalkozások közül a kádárkodásnak volt hagyománya már a legrégebb időkől. Ez érthető is, hiszen a tejfeldolgozáshoz szükséges edények nagy része fából készült. Pl. fejőszájár, légely, tejoltó-kád, cseber, vajküpüllő, brigigyó, káva, savó-keverge-tő kalán , borító stb. Erről a mesterségről már Gegő Elek is említést tesz az 1838-as évi ittjárta alkalmával:" Délután a sáncon, a Tatros vize kigyózó medrében a magyar ajkú , de romános öltözetű Lokra értünk. Jó mesterei a cseber, a kád és faedények készítésének"(60)Házaitak, csüreiket , zsindeivel , itteni nevén "dránicával" fedték, amelyhez nagy hozzáértéssel választották meg a megfelelő fát. Még a fuvarozásról megemlítjük, hogy a század elején egy községben 50-60 pár ökörfogát is létezett, az gyímes szinten 130-140 pár ökör! Akkortájt lova csak a jó , tehetősebb gazdáknak volt. Ma már alig akad az egész völgyben 1-3 ökörfogát, de minden harmadik gazdának lova van.

A lakosság nagy része ma is állattenyésztéssel foglalkozik. Már említettük, ugyan olyan eszközökkel, módszerekkel teszik azt, mint kétszáz évvel ezelőtt! Alig jelent meg két- három kaszáló gép a völgyben. Igaz, a meredek oldalakon nincs amit kezdeni ezekkel a gépekkel. Marad a hagyományos kasza! A nyári " nagy dologüdő" ,a kaszálás ideje ember-feletti munkát jelent. A kaszálók nagy részén jó minőségű fű nő, de nagyon gyér. Óriási területeket meg kell kaszálni kézi erővel ahhoz, hogy a hosszú téli etetési időszakra, amelyik októbertől május közepéig, azaz több mint hét hónapot tart, elegendő szénát gyűjtsenek. Egy tehénnek legalább négy szekér szénára van szüksége, mert itt abrakot nem adnak az állatoknak. Ha valaki négy-öt tehenet tart, az bizony 16-20 nagy szekér szénát gyűjt össze, ha van akkora területe. Ezért legalább egy hónapot kell kaszálni. Ezért gyakran úgy oldják meg, hogy kalákákat rendeznek egymás felsegítésére. (61)

A gyímesiek hozzáértő mesterei a tejfeldolgozásnak. Táplálkozásuk jó részét is a tejtermékek teszik ki. Jellegzetes ételeik : üstbetej ,bálmos, álivánka, melegítés, fehérétek, iró, ündtúró, zsendice, sebestej, galuskás káposzta stb. (62) A tejet régebb otthon dolgozták fel, túró, sajt, ordát, tejfőlet, vaj, árultak és ma is árulnak a közeli moldvai városok piacain. De ezeket felvásárolták az örmény és zsidó kereskedők is .Napjainkban, főleg amikor a faluban tartózkodnak, azaz ősszel, télen és tavasszal, a tejet beadják a csarnokokba. 1989-ig a tejfelvásárlás állami monopólium volt . Pillanatnyilag magán tejgyárak veszik át a tejet és a gyímes termelőt ugyan úgy becsapják, mint előzőleg az állam! Sajnos, nincsenek érdekvédő egyesületeik, így megtörténhet, hogy két-három hónap késéssel kapják meg a tej árát, az ár pedig a tejfoktól / zsír /

függ, amit mindig a termelő kárára manipulálnak. Igaz az is, hogy a hagyományos gazdálkodás miatt, takarmány nélkül nem is lehet beszélni jó minőségű, zsíros tejről. A juh tenyésztés majdnem zéróra csökkent. Alig tartanak juhot, ez sem jövedelmező ágazat. A 70-es évek nagy iparosodási láza ide is eljutott: sokan beálltak állami munkára, ingáztak a közeli városokba főleg azért, hogy öregségükre nyugdíjat szerezzenek. Valamikor jó gazdának számító emberek beálltak bakternek a városi vállalatokhoz, a fiatalabbak már szakmát is szereztek. A gyimesi ingázók két műszakot dolgoztak, emberfeletti erőfeszítéssel: otthon gazdálkodtak, városon meg alkalmazotti minőségben, egész normával dolgoztak. Sokan megbetegedtek, mert ez nagyobb távon kibíratatlan!

Visszatérve az állattenyésztéshez, hangsúlyoznunk kell, hogy azok más jövedelmet is biztosítottak. Gondolunk a húsrá, bőrre, gyapjúra, és élő állatok eladására. Már szóltunk arról, hogy régen egyetlen pénzforrás az állat és erdő volt. Az elődök úgy vásárolták a földeket a csíki közbirtokosságoktól. Ilyenkor eladták az állatokat és abból fizettek. Nagy állatot, fejős tehenet soha nem vágtak le. Egy évben levágtak egy-két disznót, azt feldolgozták és a hús egy részét felfüstölték. Tavasszal, Húsvétra, mindenki bárányt vágott. Ezenkívül kalákára levágtak egy diszkrét vagy juhot. Lakodalomra mindig egy bika-tinót és majorságokat, halál alkalmával két-három juhot vágtak. Keresztelőre, arany és ezüst lakodalomra szintén állatot vágtak.

Egy másik mesterség, amelyet sokan szinte népművészeti szinten űztek, a szűcsmesterség. Ehhez a mesterséghez szükség volt csávált, kikészített bőrre. Minden háznál a gazda csáválta ki a bőrt, ehhez mindenki értett. Amikor összegyűlt a megfelelő számú bőr, akkor azt a szűcshöz vitték és megrendelték a szükséges ruhadarabot: juh és berbécs bőrből kozsok- azaz hosszú bunda készült, fiatal bárány bőrből pedig mejjes, vagy lájbi- bunda készült. A fehér bundákat hímezték, ezek voltak a varrottas bundák. A gyimesi patakok mindenikén élt legalább egy-két szűcs még a hatvanas években is. Ma már alig varrat valaki bundát, ezért minden községben csak egy-két szűcs érti a mesterséget, de az sem abból él. A hímeket és mintákat a megrendelő kiválaszthatja, de legtöbbször a szűcs ízlésére bízták, mert ő tudta, mi jár fiatalnak, öregnek, leánynak, fiúnak. (63)

Egy másik fontos foglalkozás Gyimesben az építkezés, ácsoskodás. Minden faluban létezik legalább öt ilyen építő csoport. Ma már nem lehet ezeket sem kőművesnek sem csupán ácsoknak nevezni, mert ezek mindenhez értenek és egészében kivállalják az épület felépítését. Ezek öreg mesterek mellett tanultak, kevesen végeztek szakiskolákat, de jó hírük van, mert Csíkba is hívják építeni. Majdnem mindenikük dolgozott már Magyarországon is ahol rengeteg új eljárást tanultak a szakmájukban. Érdekes dolog, hogy habár a fa mindig jelen volt a gyimesi ember életében /gondoljunk az építkezésre, szerszámokra, szokásokra: halál, lakodalom stb/ itt mégsem terjedt el a faragott kapuk divatja. Ez főleg azért, mert itt túlsúlyban van a fenyő, amely szálkás, hasadó fa, nem alkalmas faragásra. A furulyát, pásztor botot, orsót, guzsalyat, vászon feszítőt, sulykot mindig díszítették, kifaragták.

Helyi mesterségnek számított a kötélfonás? Hosszú vontató kötelet és bornyú-kötelet fontak. Más régi mesterségek: molnárság, asztalosság, majd az 1930-as évek után a szabóság. Eddig csak maguk készítette csángós ruhába jártak, ekkor jött divatba a priccse nadrág, amelyet szürke posztóból varrt a szabó. Még léteztek vízi fűrészek és ványolók.

A nők a len, kender, gyapjúfeldolgozás, hímzés, varrás és szövés nagy mesterei voltak. Házi iparként űzték ruházataik elkészítése és saját házaik díszítése céljából. Az 1950-es évekig csak a fejkendőt, cipőt és gyöngyöt vásárolták. A bundát, kozsókat a helyi mesterek készítették el, de a csórikát, kapcát, karincát (kartrinca) övet, bernyóct, inget saját kezűleg készítették. A lány férjhez

menéskor ezekből otthonról perneférumot vitt. A fenti ruházati cikkekhez, amelyekből több rendet is vitt, még hozzájött a szintén saját kezûleg készített párnahuzat- szett, zekék, falvédők, rúdi lepedők, takargatók, abroszok, festékesek, padlásrongyok, kendezők stb. Ezek kenderből, lenből, gyapjúból, és gyapot - fonalból ké-szültek. Amint említettük a kelengye nagy részét a férjhez menő leány és az édesanyja állítottál elő , s ez nem is volt kicsi dolog , ha a kézimunkára gondolunk .Egy akkori, 1917-es perneférum levél nagyon leszűkítve íme mit tartalmazott :6-7 zsák, 3-6 párna , ugyanannyi párnahuzat , 3 falvédő, 3 festékes, 1o karinca, 2 cserge, pokróc , csóríka, karmantyú, átalvető, hímzett ingek, 9 bernyóc, 5 öv stb. Ha ezeket a ruhadarabokat végig nézzük elámulunk a sokféle díszítőminta láttán ! Csak az ing-mintáknál ismeretesekek a következő minták, hímekek :tűzvasas, fésűs, horgas, nyolckankójú, butukos, sásközepű, fonákján való, medvefarok stb . A bernyocok, övek sem egyformák. Létezik síkbernyóc, szedett, virágos, babos, kégyófejes, gereblyés stb. Egy asszonynak átlag 8- 1o ünneplő karincája volt ,de azok mid egy szálíg más mintájúak voltak. Ilyen minták: kicsi vesszős, apróvirágos , mindenasszony-minta, kurvák formája stb. Itt a felsorolás csak ízelítőt kívánt adni és csak példázni akarta azt a hallatlan gazdagságot és hozzáértést, amiről a gyimesi asszonyok bizonyosságot tettek ruházatuk elkészítésében és környezetük díszítésében . A len és a kender feldolgozásának a módja megegyezik a máshol is használt és ismert eljárásokkal :nyűvés, áztatás, tilolás, sikítés, léhelés, gerebenelés, fonás, tekerés, szapulás, csölés, szövés. A fonók valamikor igazi késő ősi és téli szórakozási alkalmak , sokszor tánc és megismerkedési lehetőségek voltak. Ma már nem természetnek lent, kendert, mindent a boltokból szereznek be. Ha a kívülálló ránéz egy csángó asszony viseletére , el nem tudja képzelni, mennyi munka van abban. Ezért is talán, ma már nincs idejük ezekkel babrálni, időt tölteni! Külön színvilág dukált korosztályok szerint : a kislányoknál pirosas, zöldes szín, középkorúaknál a kék, míg az öregeknél a fekete szín uralkodott. (64) Ma már csak mutogatónak maradt egy- egy szép rendruha, festékes, rúdi-lepedő . A többit széthordták a nagyvilágba! De minnek is foglalják a helyet, amikor két- három esztendőben egyszer ha felveszik azt! A kender, len és gyapjú- feldolgozáshoz szükséges eszközök is itt helyben készültek: egyeseket bárki, másokat helyi mesterek készítettek. Mára ezeknek is csak a neve maradt, de a fiatalok már nem tudják mi az. Ezért írom ide egy néhány eszköz nevét: tiló, léhel, gereben, orsó, guzsaly, fonókerék, csölőkerek, cső, moszor, tekerőlevel, vetőfa, osztováta, lábító, nyist, borda, eresztő rúd, vetőlő, hasajó stb. A személytelen, városias öltözet a 6o- 7o-es évektől terjedt el. Azért neveztem személytelennek, mert ettől eltérően a régi csángós ruha egy- egy családot, asszonyt jellemzett, és nem vett fel akármilyen mintás ruhát, karincát, aki adott magára. Büszkén mutogatták, hordták kezük munkáját!

Igyekeztünk felleltározni a foglalkozásokat, mesterségeket Gyimesben. Ahhoz, hogy a jelenkori foglalkozásokat ágazatonként vizsgáljuk, két évet választottam és egyetlen község keresztmetszetét vizsgálom, mert az arányok mind a három községben megegyeznek. Ime a legfontosabb adatok Középlokról 1981-ben :

A község területe : 19,07 négyzetkilométer , lakói száma : 5528 , melyből magyar . 5331, cigány: 1o, szerb:2 , román- 61.

Egyéni gazdaságok száma : 2385 , állami munkára jár: 1249

Szántóföld :42o hektár , Erdő : 74o hektár . Megjegyezzük, hogy több a bevallottnál a cigányok száma. De sokan annyira beilleszkedtek a csángók közé, hogy magyarnak vallják magukat, nem nomádok, hanem lakásaik, földjeik vannak és gazdálkodnak is.

Mint érdekesség megemlíjtük, hogy 11 év múlva, azaz 1992-ben is a lakosok száma csak 5342 . Tehát nem ,hogy szaporodott volna, hanem csökkent !Sok az öreg, a 6o éven felüliek száma 851 .

Még szerencsére nem beszélhetünk a községek elöregedéséről, mert a 0-5 éves korú gyermekek száma 1554 és évente 30-35 házasságot kötnek. 1998 volt az az év, amikor először haladta meg az elhalálozások száma a születéseket. De ez csak egy évben volt. A következő esztendőben ISMÉT nagyobb volt a születések száma. Most is átlagban évente 70-80 gyermek születik. Ez a szám valamikor elérte a 140-et is.

Nagy a szív- és érrendszer, valamint a gyomor és reumás betegek száma. Növényvilága gazdag, szép alpesi legelői és kaszálói vannak, de a fű annyira gyér, hogy csak igen kevés arányban lehet azt kétszer kaszálni évente.

MI LESZ VELED, GYIMES ?

Ez volt Gyímes története. Itt nincsenek ezeréves sírok, régi múzeumi tárgyak, még ötszáz éves sírok sincsenek, amit mutogathatnánk. A fakeresztek hamar elkorhadnak! A régi, magas tetű, dránicával fedett házak is eltűntek. Csak egyet őriztünk meg, amelyben falu-múzeumot rendeztünk be. Helyettük megjelentek a három szobás, modern lakások, modern berendezésekkel. A világtól nem maradhat le Gyímes sem, csak éppen két-három lépéssel mindig hátrább van! Ezt a hátrányt kellene valahogyan behozni. És elsősorban az állattartásban kellene valamit újítani, mert ez még mindig nem kifizető és a száz éves hagyományok szerint végzik. Sajnos Gyímesvölgye lakossága sem szaporodik, annak ellenére, hogy még mindig elég nagy a születések száma. Nem Gyímeshez magához viszonyítva, hanem az egykés magyar vidékekhez képest. De itt is megjelent az egyke. És nincs becűje a sokgyermekes családoknak! Ha valamikor a sok gyermek gazdasági potenciát jelentett, ma ezek kiszorultak a társadalom peremére, környezetük lekezelően beszél róluk. A történelem folyamán Gyímesvölgye egy egységes területet alkotott. Sajnos az elnemzettelenítő politika széttépte ezt a természetes egységet. És érdekvédő szerveink, akár voltak hatalmon, akár nem, az egységet nem tudták és én azt mondanám, nem is próbálták visszaállítani! Hogy miért nem szaporodik a lakosok száma? Mert sokan elvándorolnak, alig költözött haza egy-két család az egész Gyímesvölgyére. Innen a világ minden részére jutott elvándorló, akárcsak más magyar vidékekről. De milliószámra csak egy lett közülük. Ott találjuk őket a budapesti Moszkva téren, ahol olcsó munkáskarjukat árulják olyan megalázó módon, akárcsak a rabszolga kereskedelem idején. De mit tegyenek? Itthon alig mozdult valamit a gazdasági élet. Pedig ötletben, kezdeményezésben nincs hiány. Egy ilyen régióknak valamilyen nagyobb létesítményekre is szüksége lenne. De ami létezik, az is lassan leépül. Volt itt egy bútor gyár, ma alig tengeti magát, létezett egy tejfeldolgozó üzem - jó romániai szokás szerint az is leépül, csak egy-két ember veszi hasznát. Két nagyobb, kiemelkedőbb vállalkozást említenék meg: a Csillag-féle faértékesítési vállalat, amelynek külföldi kapcsolatai is vannak és több munkást foglalkoztat, valamint a Bilibók - féle családi vállalkozást, amelynek fő erénye, hogy új és hasznos dolgokba fektet be: pékség, asztalos műhely, fakereskedés stb. Ezekon kívül még működik Gyímesvölgyén vagy 12 keretes fűrészt (gajter) mindenik öt-hat munkást foglalkoztat. Még mindig többen ingáznak a közeli városokba: Csíkszeredában, Gyergyóba, Komanestre stb. Több mint húsz kis kereskedelmi egység alakult, legtöbbjük vegyes kereskedés, de már vannak szakosodott üzletek is. Tehát kezdeményezés van és ez a nép nem várja mindig fentről az utasításokat és a pénzt. Szerintünk a faluturizmus fellendíthetné a gazdasági életet. Ilyen kezdeményezés is van Gyímesbükön (Gyímes) Deáky András tanár személyében.

A régi értelemben vett falusi közösségek lassan szétesnek. Itt is az én házam az én várammá vált, ahová elszigetelődik az ember. Elég nagy az alkohol fogyasztás, lopás. Hol van már az az idő, amikor nem zárták itt az ajtókat, csupán csak keresztbe tettek egy vessző seprőt és az idegen tudta, hogy a gazda nincs otthon, nincs amit ott keressen! A valamikori 30 féle táncalkalomból 4-5 maradt, a 35 féle táncból már 2-3-at ismer a fiatalság. Ha valamikor itt ismeretlen fogalom volt a

válás, lopás, önző irigység, ma ezek már megszokott dolgok. Igen, az archaikus Gyímesbe is lassan bevonult a modern életvitel. A világtól nem

lehet lemaradni...

JEGYZETEK, KÖNYVÉSZETI ANYAG

- 1.) Póra János- adatközlő-75 éves/1991/
- 2.) Galaci Károly - adatközlő 74 éves /2000/
- 3.) Szöcs János /in/ Hargita Népe -1992- szeptember
- 4.) Csíksomlyói Szerzetesek Irattára
- 5.) Szöcs János után : rákosi anyakönyvek 1712, 1763, 1767.
- 6.) Teleki Domokos : Egy néhány utazás leírása , Bécs 1796.
- 7.) Szöcs János /in/ Hargita Népe - 1992- szept.
- 8.) Tankó Péter adatközlő sz. 1898.
- 9.) Szöcs János u.o.
- 10.) Antal Imre - A gyímesi csángó településekről /in/ Művelődés -1979-5. Szám.
- 11.) Orbán Balázs- A székelyföld leírása , 2. Kötet, 78. old.
- 12.) Szöcs János nyomán- kézirat
- 13.) Hargita Népe 183/711 - 1992 szept.
- 14.) Szöcs János : Adatok a gyímesvölgyi parasztmozgalmakról /in/ Acta Hargitanse 1981.
- 15.) Szöcs János u.o.
- 16.) Szöcs János- Kézirat...
- 17.) Szöcs János- Gyímesfelsőlök /in/ Hargita Népe- 1992 okt.
- 18.) Szöcs János u.o.
- 19.) Tankó József Jáni Önéletírás .
- 20.) Tankó József / Jáni/ : Önéletírás...Néprajzi Múzeum adattár-
- 21.) Orbán Balázs- A székelyföld leírása
- 22.) Csíkszék iratai
- 23.) Antal Imre- A gyímesi csángó településekről /in/ Művelődés 1979 4,5 és6. Sz.
- 24.) Székely Oklevéltár
- 25.) Csíkszeredai Állami Levéltár iratai
- 26.) Antal Imre /in/ Művelődés -1979- 5-ös sz.
- 27.) Antal Imre u. o.
- 28.) Székely Oklevéltár
- 29.) Csíkszeredai Állami Levéltár iratai

- 30.) Antal Imre u. o.
- 31.) Szöcs János- Gyimesfelsőlök /in/ Hargita Népe 1992, okt.
- 32.) Kozma Ferenc : A székelyföld közigazgatási és közművelődési állapotai-Budapest, 1879 .
- 33.) Teleki Domokos : Egy néhány utazás leírása
- 34.) Teleki József :Úti jegyzetek , Bruckenthal múzeum
- 35.) Gegő Elek nyomán
- 36.) Tankó Gyula : Szent László a gyimesiek tudatában /in/ Honismeret XX. évf. 1992/3
- 37.) Salamon Anikó : A gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák
- 38.) Szöcs János : Gyimesközéplök /in/ Hargita Népe 1992-okt.
- 39.) Becze Antal - kézirat
- 40.) I. Magyarországi népszámlálási adatok
- 41.) Szöcs János . Gyimesfelsőlök /in/ Hargita Népe 1992
- 42.) I Magyarországi népszámlálási adatok
- 43.) Szöcs János-Gyimesfelsőlök u. o.
- 44.) Magyar Statisztikai Közlemény
- 45.) Szöcs János- kézirat
- 46.) Tankó Gyula- Gyimesiek a pünkösdi búcsún /in/ Székely Útkereső 1991, 4. És Honismeret 1993, 2 sz.
- 47.) György József : A ferencrendiek élete és működése -Erdély, Cluj- Kolozsvár 1920
- 48.) Orbán Balázs : A székelyföld leírása , II. Kötet, 78. Old.
- 49.) Orbán Balázs u. o.
- 50.) Szöcs János . Adatok a gyimesközéplöki iskola történetéhez- iskola adattár
- 51.) Tankó Gyula : A zsidóság helye a gyimesi társadalomban /in/ Honismeret 5. Sz /1995
- 52.) Tankó József- Jáni- Önéletjrás
- 53.) Tankó Gyula : Napló a nehéz évekből /in/ Romániai Magyar Szó
- 54.) Tankó Gyula: Kalibázás Gyimesben /in/ Művelődés- 1983- 4-es sz.
- 55.) Tankó Gyula : Zsidók a Gyimesvölgyében /in/ Honismeret 1995 , 5 sz.
- 56.) Tankó Gyula : Örmények a Gyimesvölgyében /in/ Honismeret 1998-5 sz.
- 57.) T. Gy. U.o.
- 58.) Szöcs János - Gyimesközéplök /in/ Hargita Népe
- 59.) Erdővágás Gyimesben- Néprajzi Múzeum adattára-Budapest
- 60.) Gegő Elek : A moldvai magyar telepések
- 61.) Tankó Gyula : A nagy dologidő Gyimesben- Néprajzi Múzeum Adttár- Budapest

62.) Étkezési rend, étkezési szokások Gyimesben /in/ Hittel, Erdélyi szemle I és Néprajzi Látóhatát, Miskolc, 1995- 3/4 sz.

63.) Horváth Csaba :Gyimesi csángó bundák,

64.) 64 Tankó Gyula : Táncalkalmak Gyimesben /in/ Gyimesi szokásvilág- Erdélyi Gondolat könyvkiadó- Udvarhely

SZÓMAGYARÁZAT

almási - hímzésminta

apró - betegség, himlő

álivánka - kukorica liszt , tejjel kavarva, cukrozva - tészta

bambuc- cukorka

bernyoc - vékony öv, ezzel szorítja a testhez a karincát

béhány- beszegi valaminek a szélét

bitkó - hegy csúcs, orom (rom. bitca/

bálmos- tejföl, edénybe ,főleg üstbe téve felfőzik, puliszka liszttel kavadják,okrosan

borona- nagyobb fa, fenyő

bozgor- a magyarok csúnya neve, a románok használják

brigigyó- a sajt készítés eszköze, az aludt tejet ezzel felverik

curung- hosszú, vékony fenyő rúd

cefre- 10-13 éves leányka

cserge- vastag gyapjú-takaró

csórika- posztóból szőtt lábszárvédő, nők használták

csölő, csölökerek- a szövés egyik eszköze, csöre csölik a fonalat

degenyeg - kerékkenő zsír

dránica- zsinó, ezzel fedték a házakat

durga - vastag fonal

duvaszka - egy orsónyi fonal

dürüsöl - súrol

ejsze -talán

elpallogat- elszórja a szénát

elcsángál- félrehúzódik

eresztő rúd- a szövőszék része

erdől- erdőbe jár fáért

élbekerül- összevesznek

éveg - üveg

falusi- a csíki székeltyeket hívják így

felperzsel - eléget

fetyeló- félügyû

feredõ- fürdõ

fõd - föld

gardanyos- gardon, jellegzetes hangszer

gezder- vékony fenyõ gally

gereben- a kender feldolgozás eszköze, mint egy fészû

gáter - deszkavágó eszköz, 3-4 fûrésszel, áram hajtja

guzyalyaskodik- próbaházasság féle, a leány a fiúval hál

gürcõl - kínlódik

hetevén- csillagkép, hét csillagból

hasajó- szövõszék része

hijú- padlás

izrik- csuklik

karinca- lepel-szoknya

kabán- kisebb építmény az erdei munkásoknak-szálás /rom. Cabana/

kalibázik- nyáron kiköltözik a havasra

kalán- kanál

kaus- szórólapát

kégyó- kígyó

krinta- faedény a sajt készítéshez, itt folyik le a savó

kozsok- hosszú báránybõr bunda

légé- faedény, ebben savanyítják és tartósítják a tejet

léhel- len feldolgozás eszköze , fészû

liceum- középiskola román neve / latin liceum/

lok- sima terület a hegyek lábánál

megehül - éhes

mejink - a mi tulajdonunk

mejünk - megyünk

melegítés - jellegzetes helyi étel :túró, orda ,vaj, tejfõlbõl melegítve készül

megótani - a sajt készítés egyik fázisa. Megoltják a tejet.

megyézni - a legnagyobb ünnepre összegyűl a család, általában a családfőhöz , esznek, isznak, beszélgetnek

meneket- megy, gyakorító ige

moszor - a szövőszéknél egy eszköz, nagyobb cső a fonalnak

osztováta - szövőszék

orda - tejtermék

perneforum- a leány hozománya

patak - itt völgy, lakott terület

radina- keresztelő, névadó ünnep

regát- román "királyság" , a régi Románia területe

savó- sajtcsinálásnál, melléktermék

sebestej - savanyú tej

szeg- falurész, alszeg, felszeg- itt kevésbé használják

szer- falurész pl. Ugethán- szer, Bodor- szer, Tapsi- szer

szulla- kezdetleges szállás az erdő vágóknak, sátor alakú ágakból készült

takarás- széna összegyűjtés,

tentelló- félügyű, kevés eszű

tiló - a kender és len feldolgozó eszköze

tölleszteni- az adósságot megadja, törleszti

tőtés - tornác kereken a régi házaknál

ünőtej- tejtermékből készült étel

üstbetej - étel, a tejet a forró üstbe teszik, miután kivették a friss puliszkát- onnan eszik

velleget- vesz

vetőlő- eszköz a szövésnél

zsendice- tejtermék, a sajtcsinálás, ordafőzés mellékterméke, étel

Gyimesközéplak, 2000 tavaszán

Tankó Gyula

4140 Lunca de Jos 491

Romania

GYIMES RÖVID TÖRTÉNETE

Az utolsó időben sokat írtak a csángókról. Jó jel ez akkor, amikor nem mellőzve, de magunkat keressük a világban. És még is, mi lehet annak az oka, hogy még a magyarság egy jó része ma is a gyimesi csángókat egy kalap alá veszi moldvai csángókkal. Pedig idő

ben és térben teljesen két különböző magyar népcsoportról van szó. A moldvaiak legelső csoportjait a magyar királyok telepítették az akkori Kunnországba a határok védelme cél -

jából. Tatroson később Jászvásáron katolikus püspökség tevékenykedik, napjainkig idegen nyelvű papokkal. Később sok magyar huszita menekült ide, majd a magyarok számát Moldvában növelte a XVI. -XVII. században a székely menekültek újabb hulláma. 1848 körül új menekülő magyarok érkeztek Moldvába. Bákó környékén, Onesti és Tatros

vidékén, Szabófalván, Bogdánfalván, Lészpeden, Lujzikalogeren, Gyoszézen , Forrófalván

Klézsán, Somoskán, Aknatatroson, Frumoszán és Pusztinán élnek. Ebben az elszigeteltség -

ben nyelvük megőrizte a nagyon régi magyar nyelvi elemeket és mára feltöltődött román jó

vevény szavakkal és kialakult egy érdekes, archaikus nyelvkeverék, amit a fiatalok már lassan elfelednek és sokan csak a román nyelvet használják, amit az iskolában, templom -

ban, az utcán minden nap hallanak. Az idősebbek még szót váltanak archaikus ősi nyelvükön

még elénekelnék egy -egy bús, régi magyar népdalt sőt régi imádságokat is ismernek. De

ha ők kihálnak, kihál itt a magyar nyelv is! Pedig gyönyörű magyar neveik, helységneveik vannak! A moldvai csángók a tömbmagyarságtól, Csíktól és Gyímestől mint egy száz- száz

ötven kilométerre laknak. A másik magyar népcsoport, a gyimesi csángók soha nem szakadtak el a csíki, gyergyói székelységtől! Elődjeik úgy menekültek, vándoroltak ide a székely községekből, vidékekről és az a föld sem idegen volt, ahová az első ideiglenes ka

libáikat, szulláikat építették, hisz azok a csíki községek birtokai voltak. Ma is, itt Gyimes -

ben még tudják, hogy az elődök honnan csángáltak ide, és egyes helyeket ma is így ismer

nek: " a szépvízi, a borzsovai, a szentmihályi " stb. Őket nem vette körül idegen környezet

idegen nyelv. Megőrizték és mivel az óriási hegyek elszigetelték őket a külvilágtól, jobban

konzerválták a régi székely nyelvjárást, régi táncokat , népdalokat és hiedelemvilágukat , a

melyik hallatlanul gazdag. Ha térben vizsgáljuk Gyímest, harminc kilométernyire van Csíkszeredától, Gyergyótól. Itt mindig csak magyarul beszéltek, a nagy hegyek csak elhatárolták, de soha nem választották el őket a "falusiaktól"! Abban az időben, amikor még a gyimesiek nem voltak falvakba rendezkedve, Csíkba jártak keresztelni, ott jegyezték

a gyermekeket valamelyik plébánián , ott rendezték ügyes- bajos dolgaikat. Ezért a csíkiakat ma is úgy hívják, hogy " a falusiak" . Pl. "Szombaton menyek vásárra a faluba"/Szépvíz/ "Tőreket vettem a falun" "Egy falusi bellér vette meg a tehenemet" Itt most azt hangsúlyozzuk, hogy időben is Gyimesvölgye, a gyimesi csán -

góság mint népcsoport sokkal később jött létre, mint moldvai rokonaik. Ide csak a XVII. század végén csángáltak az első telepések. És a három község, mint hivatalos települések csak a XIX .

század végétől léteznek. Következésképpen hangsúlyozzuk, hogy a gyimesi és moldvai csángó két különböző magyar népcsoport, amelyek történelmileg, azaz a kiala-

kulásuk idejében, eredetükben,nyelvjárásban, szokásaikban is különböznek egymástól. Igaz, létezett a történelem folyamán egy állandó kapcsolat a két népcsoport között , ami

lehetett gazdasági de szellemi- vallási kapcsolat is. Ide jártak a gyimesiek ősszel kukorica szedni ,más munkákra, amit az osztrák hivatalosság néha nem nézett jó szemmel! Így pl. Mária Terézia megtiltja, hogy a gyimesiek és csíkiak teleltetni menjenek juhaikkal Mold-

vába. Innen szerezték be régen a sót, kukoricát , gyümölcsöket. Cserébe tejtermékeket, faanyagot, csebreket, állati bőrt vittek. De jöttek Gyimesfelé a moldvai csángók is! Sokan visszahúzódtak a tömb magyarság felé és Gyimesben telepedtek le./Bilibókok, Rókák stb/

A szellemi kapcsolatot a Csíksomlyói Pünkösdi búcsú jelentette, ahol minden évben találkoztak, együtt énekeltek és imádkoztak. A jó kapcsolatot egészen napjainkig megtartották :
:"Nagyapámékhoz, Kápolna patakára erdön át, ösvényeken jöttek a tyármagyarok Moldvából. Itt voltak családok, akik Csík, Gyergyó, Háromszék felé tartották a rokonságot, Magdolna búcsújára jöttek a falusi rokonok megyébe. Mások pedig

Moldva felé tartottak rokonságot, onnan származtak."(1)

"Nagyapámnak, a Vén Szukának komája volt odabé Lészpeden. Minden esztendőben jár -
tak egymáshoz. Furcsán beszéltek, de megértették egymást. Az es magyar volt."(2)

A két csoport állandókapcsolatát bizonyítja az is, hogy nem csak közös vezeték neveket találunk mindkettőnél, hanem van egy sor olyan szó, amelyet mindkét népcsoport ma is használ és ezek nem ismertek a székely nyelvjárások alcsoportjaiban/Felcsík, Alcsík, Gyergyó/ . Ilyen szavak:

almási- szöttesminta

apró - himlő, betegség

apró - háromnyistes szöttesminta

bernyóc- keskeny, gyapjúból szőtt öv

béhán - beszegi a vászon szélét

durga - vastag fonal

éveg - üveg

hijú - padlás

kaus - szórólapát

krinta - eszköz a sajtkészítéshez

hetevén - csillagzat

sebes - savanyú

tőtés - tornác

Gyimes tehát mindenképpen a csíki székelység szerves része. A Tatros felső folyásánál

mintegy 30 km. hosszúságban terül el Csíkszeredától 35 km. átlagos távolságra. Az aszfaltozott országúton Csíkszeredától áthaladunk két falun, Szentmiklóson és Szépvízen

majd az út felvezet egy mesterséges gát mellett a vízvásztó hegyre. Azon túl elénk tárul a Gyimesvölgye. Villamos vasúton Madéfalváról indulhatunk Moldva felé. Áthaladunk Szentmihályon, Ajnádon, Lóvészen majd egy km-nél hosszabb alagúton átjutunk Görbére, amely már Gyimes egyik falurésze, patakja. Gyimes patakország, merőlegesen két oldalról számtalan patak ömlik a Tatrosba, mindenik egy-egy lakott völgy 150-200 házzal. Ilyen patakok: Bartosok-, Ciherek, Rajkók-, Ugra-, Boros-, Görbe-, Sötét-, Kápolna-pataka stb.

Gyimesvölgye mintegy 25-30 km. hosszúságban fekszik a Tatros forrásától egészen a Gyimes-Palánka szorosig, ahol Moldva kezdődik, egy egészen más világ, más építkezési stílus, más nyelv, más munka- kultúra. De Gyimesvölgye nem csak közvetlen a Tatros mente. Már említettük, hogy két oldalt számtalan völgy húzódik fel a hegyek közé és mindenik lakott terület. Sőt Hidegség fele még mehetünk vagy 25 km. t, amíg eljutunk Háromkútra, Középlak legtávolabbi lakott tanyájára.

Az egész Gyimesvölgye, amelynek több mint 15000 lakója van három községből áll :

Csíkszereda felől az első község Gyimesfelsőlak, következik Gyimesközéplak, majd az ezer éves határ mentén fekszik Gyimesbükk, amely a legrégebb település úgy egyházilag, mint közigazgatásilag. Időrendi sorrendben a kialakulás alulról, Gyimesbükk

ól kezdődött

és a legfiatalabb község Gyimesfelsőlak. Gyimesvölgye tulajdonképpen összekötő ka -

pocs két ország között: itt találkozik Erdélyország és Moldva. Ezt a vidéket középmagas

hegyek, erdők, kaszálók alkotják. Itt még egy kérdésre keressük a választ: miért olyan gazdag a gyimesi hagyományvilág, hogy alakulhatott ki itt 30-35 féle tánc és táncalkalom?

Először is, fekvésénél fogva elszigetelt terület, ahonnan ritkán mozdultak ki az emberek.

Tehát a kultúra, civilizáció áramlat lassú volt. De akik ide csángáltak, azok is több vidékről jöttek, hozták magukkal táncaikat, énekeiket, hagyományaikat, amelyet egyé- ötvöztek. Így

pl. a 35 féle tánc közül vannak körtáncok, amelyeket Moldva felől hozhattak és a balkán-réteghez tartoznak. De jártak itt szalon táncokból alakult és népi tánccá vált változatokat, valamint a magyarság táncait is. Ismerünk olyan népdalt, amelyre ráerőszakoltuk a gyimesi jelzőt és később rájöttünk, hogy bizony Csíkban nem, de a Dunán túl éneklük!

A lok - szó eredetéről, jelentéséről.

A szó két község nevében fordul elő. Tévedésből az idegenek néha lak-nak ejtik: Felsőlak. Itt a szó ma is ismert és jelentése ebben a hegy-völgy országban sima, nem olda-

las, hanem a hegy lábánál elterülő kevés " síkság", amely építkezésre is alkalmas. "Jó lokhelyei vannak" az-az nem csak hegyoldal. Itt a hegyek között, amelyek annyira közel vannak egymáshoz, hogy az emberek átkiabálnak egyik hegyről a másikra, mindenkinek van lokhelye, ahol sarjú is terem.

A Gyimes-loka nevet először 1701-ben írták le " ekkor még földrajzi fogalom és nem falu név"(3)

Később, 1796-ban is Farkas M. János csíksomlyói nyugdíjas pap egy levelet írt Aranka Györgynek, "a Lokon lévő csángók, vagyis moldvai magyarok eredetire is gondja lesz" Szerintünk és ezt később magyarázni is fogjuk, a fenti idézetben tévesnek tartjuk azt a részt, amely azonosítja a gyimesi csángókat a moldvai magyarokkal. Ez azt jelentené, hogy a vadregényes Gyimesben, amely helyet adott a valamiért idevándorlóknak csak Moldvából húzódtak vissza a tömbmagyarság felé a későbbi lakok ősei. Koránt sem így történt. Legtöbbször pont a székelyföldről csángáltak ide. Igaz, a benépesülés alulról kezdődött, az első telepések Sáncepatán telepedtek le ahol az osztrák-magyar határ volt, amely a tévesen Rákóczi várnak titulált, de tulajdonképpen Bethlen Gábor által épített vár mellett található, amelynek romjai ma is láthatóak. S ez nem véletlen, mert lehet az is, hogy az első telepések pont az itt szolgálatot teljesítő határőrök, vámőrök voltak.

A lok , loki szavakkal még más dokumentumokban is találkozunk. Így egy 1763-as kersztelési bejegyzésben a csíkrákosi parókiáról ez áll: "Itt keresztelték meg Bartos Már -

ton és Pusztinai Erzsébet lokiak gyermekét" Valószínűleg az asszony Moldvából, Pusztináról származik. 1767-ben szintén Rákoson jegyzik be a Bartos Borbála és Jánó Miklós szülők nevét, "akik lokiak"(5)

A fentiekből azt is megtudhatjuk, hogy ebben az időben Gyimesben nem volt papi hivatal.

Teleki Domokos is úti jegyzeteiben "Gyimes lunkai lakosokról" beszél. Tudjuk, hogy a lunka román eredetű szó "árterület", "berek", "lok", "síkság" jelentéssel.(6)

Szadeleczy Lajos- A csíki Székely Krónikákban így magyarázza a lok szót 1905-ben: "Hogy pedig loknak nevezetik mostani lakosok helye nem egyéb okokból esett, hanem azon az hol megtelepedtek egy hosszú teres völgy, melyen a gyimesi passzusra /szorosra /

lemegy az út és ennek közepébe foly a Tatros."

Teleki József útleírásában "Lunkáról" beszél, ami nem más mint a lok, ahogy már említettük : "Lunkában közel a passzushoz, ahol a határ van Moldva és Erdély között lakosokra találsz". A lok szót használja Orbán Balázs is a klasszikussá vált művének VIII.fejezetében

A következőkben a TATROS szó eredetéről beszélünk ,hiszen itt a Tatros folyó a világ közepe, amint említettük Gyimes a Tatros mentén húzódik végig és az egész völgy a Tatros völgye nevet viseli. Szájhagyomány szerint egy magánhangzó kiesésével keletkezett a "tatáros" szóból. A gyimesi szoroson át, a Tatros völgyén sokszor betörték a tatárok Csík felé Moldvából jövet. A tatár szó vezetéknevként mindhárom községben használatos ,

habár nem tartozik a gyakori vezetéknevek közé. A szájhagyományok a harcokról, kutyafejű tatárokról, lármafákról alátámasztják a szó eredetéről mondottakat. Sőt szerintünk a román Trotus is a magyarból származik. A gyimesi szorosnál a Tatros átlép Moldvába Trotus néven. Az előbb említettük a gyakori tatárbetöréseket. Ilyen betörés volt pl. 1694-ben : "mikor Csíkszentmihályról az egész falunépét elhurcolták. A rabok között volt egy Ambrus nevű fiatal ember , akinek sikerült megszöknie a tatár rabságból, de nem ment ha-

za és ahogy a hagyomány tartja Gyimeslokon maradt.A lokon úgy hívták,hogy a kicsi Rab"(7)

A Rab név, mint ragadványnév, ma is létezik Sötétpatakon /Rab Károly /, amely valószínű - leg a már említett kicsi Rabtól származik.

Ami a GYIMES nevet illeti a szájhagyomány két változatot ismer. Az egyik a szót a gémszarvas, gémes- gyimes szóból származtatja a nevet, ugyan is itt rengeteg szarvas élt valamikor a nagy erdőkben. Ezt a változatot fogadják el egyes utazók és néprajzosok is.(8)

Egy másik adatközlő a Gyímet két szó összetételéből származtatja- hangkivetéssel : gyí-ménes!- ebből született a gyimes.(9)

Még az elnevezésnél időzve Orbán Balázs , a legnagyobb székely , ittjártakor nagy művé - ben a "Székelyföld leírásában" az 1860-as évek végén így jegyzi a három helység nevét: Gijmes Felső Lok, Gijmes Közép Lok és Gijmesbükk. Utólag szólók arról is, hogy a lok szó szláv eredetű és sima helyet jelent.

A kezdetekben más elnevezésekkel is találkozunk. Így Teleki József Csík-Gyimeslokról beszél, majd egy 1814-es adat szerint a nevek így változnak: Felső-Gyimeslok, Alsólok, vagy Bükk. (10)

Ma már bebizonyosodott, hogy az Orbán Balázs említette ősi Gümez földje, ahonnan a Gyimes szót is származtatja nem valós. Ezeket az adatokat a Csíki krónikákból vette át, ami maga is sok esetben hamisnak bizonyult, mert tendenciósan /cím, vagyon-perek/ bizonyítani akarta kitalált adatokkal egy régió történetét, amelyben egy bizonyos család foglalt fő helyet. Idézzük csak Orbán Balázstól az idevágó részt, amelyet ő is úgy vett át:

"Hogy Gyimes már régen a keresztyénség felvételekor lakott volt, kitűnik a Csíki krónikából, mely szerint a keresztyén vallást megalapító harcokban /Szent István alatt/ a rabonbánok földje néptelenítettvén, Sándor István az ő atyafiainak maradékait telepíté y Gümez /Gyimes/ földjére." A továbbiakban olyan neveket említ mint " Upolet fia András, Am bor,Gögö, Káb, Ládon, Doob, Künvér" (11)

Tovább megemlíti Orbán Balázs is, hogy e terület még az 1600-as években is lakatlan volt.

Ezt látszik igazolni egy 1567- es registrum ,ahol Gyimes egyetlen faluja sem szerepel. Hogy léteztek-e itt a XII . , XIII., egészen a XVII. századig lakók, azt dokumentumok nem támasztják alá. Ha léteztek is, alkalmi bujdosók, rablók, szökevények lehettek és nem állandó telepések ebben az akkor még őserdőnek számított vadonban.

Telepések csak a XVII. század vége felé jelenhettek meg. Itt nincsenek régi ásatások, történelmileg régi eszközök. Ennek a pásztorkodó népnek nincsenek írásos hagyatékaik ab-

ból az időből. Ezért Gyimes történelmét csak az imitt- amott felbukkant csíki községek irataiban kereshetjük. És persze a legendákban, szájhagyományokban, ami viszont nem hiteles történelem.

A Gyimesekben, mert így hívják gyűjtőnévvel a három községet, a földek, erdők legnagyobb része Borzsova, Csíkszentmihály, Csíkszentmiklós, Csíkszépház és az úgyne -

vezett Szent Péter egyházmegye tulajdonai voltak, amelyek Felcsík régi települései.(12)

Más felcsíki községeknek is voltak itt kisebb-nagyobb közbirtokossági területeik, amelyek a XX . század elejére erdő-rengetegekből átalakultak óriási kiterjedésű havasokká.

Ha földrajzilag nemcsak a Tatros mentét nézzük és jobban be akarjuk tájálni a Gyímesvölgyéhez tartozó területet, akkor ezt a hegyek közé szorított hosszú, 30 km-es teknőt így határolhatjuk: Szépvíztől a szerpentines aszfalt-út felvezet a hegyre a Szermászon, Döglesztőn át a vízvásztó Fügés-tetőig, amely mintegy 1050 m. tenger -

szint feletti magasságban található és ennek a gyímesi oldalán forrik a Tatros. Itt kezdődik a Gyímesvölgye, amely a Tatrosba ömlő patakokkal, mellékhegyekkel, völgyekkel, erdőkkel nagy területet foglal magába. Gyímet olyan hegyek határolják, mint Lófűrész, Köntéd, Bothavas, Apahavas, Fekete-erdő, Hegyeshavas, Illanc, Naskalat, Háromkút, egészen le a Tarhavasig, amely kb. 1660 m. magasban van a tengerszint felett. Innen a szoroson át Moldvába jutunk. Ojtuz mellett a gyímesi szoros mindig fontos átjáró volt Er -

dély és Moldva között. Ma a legforgalmasabb átjáró a két román régió között, amelyeket aszfaltozott út és villany vasúthálózat köt össze. Ezt a vasutat az osztrák - magyar uralom idején építették, gyönyörű végállomása volt ez Magyarországnak! Itt valamikor tatárok portyáztak, Erdély kereskedett a gyímesi vámnál Moldvával, később az oroszok itt törtek be Erdély felé, 1944-ben, ahol a magyar katonák, amelyeknek nagyrészt helyi és csíki öregbakák alkották, hősiességgel védték több napon át Erdély szent földjét. Sajnos a túlerővel

szembe tehetetlenek voltak, amit nagyon szépen ír le egy itt harcoló magyarországi volt tiszt, Sebő Ödön parancsnok az 1999-ben megjelent fájdalmasan szép könyvében, A halálra ítélt zászlóaljban. Itt, az ezeréves határnál sokkal jobban fáj Trianon, mint bárhol. Mert naponta láttuk és látjuk azt a nagy beteges igyekezetet, ahogy elszeretnék valakik törölni szép történelmünk nyomait. Láttunk és látunk vasdorongos alakokat, akik a 400 éves vár köveit ontogatják, akik a gyönyörű fedett gyímesi végállomás minden sarkában ma

gyar feliratokat, emlékeket kutattak és kutatnak. És micsoda izléstelen környezet veszi körül ma a fényes, akkor modern magyar kaszárnyákat, amelyekben ma is katonák, tisztek laknak csak ők nem a Sebő Ödön és Mike százados nyelvét beszélik. Érdekes ideírnom egy 85 esztendősen öreg csángó kifakadását:

* Maga nem emlékszik, milyen rend, tisztaság volt itt a kaszárnyák körül! Nézze csak meg, most mi van a tiszti pavilonok körül! Milyen kerítések. Hogy nem szégyenlik?

A lakott területek a tengerszint felett 750- 1000 m. körül alakultak ki. Amint már említettük,

a Gyímesvölgyi helységek, mint emberlakta települések, az 1700-as évek derekától léteznek. De még nem voltak hivatalos falvak, valamelyik csíki községhez tartoztak. És mi - vel a csíki községek közbirtokai voltak ezek a területek, már az 1700-as évek elejétől egyes adatok, feljegyzések, jegyzőkönyvek említenek ma is létező gyímesi helységneveket, anélkül, hogy lakosokról beszélnének. Így egy 1701-es adat említést tesz Kabalahágóról, mint helységről. Csíkszék első térképe, amely 1749-ből való tartalmaz ma is ismert helység/főleg hegy/ neveket Gyímesben. Így megemlíthetjük:

Kurmatúra- ma Nagyhagymás- 1788 m.

Tarku Mons - ma Terkő, hegy(tarkő)

Jávárdi Mons - ma Jávárdi havas

Curta Flu- ma Kurta pataka

Balvagnos Flu - ma Bálványos pataka

Tar Mons - ma Tarhavas

Gymes Mons et Passus- ma Csülemér havas

Passus Gymes - Gyímesi szoros

Ugra Mons - Ugra hegye

Noskolot Flu- Naskalat pataka, ma Antalok pataka

A térképen szerepel 18 csíki falunév, mint Borsova/Borzsova/ Zepviz/Szépvíz/ St.Mihali

/Szentmihály/, de sehol nem találkozunk gyimesi falu nevekkal.

Csiksзык egy részletes térképén 1771-ből már Ugra, mint település név is jelentkezik írott formában.: egy pestis járvány innen indul pusztító útjára. Ugyanabban az évben említés esik pestis ürügyén Középlok egyik településéről is, Barackosról van szó, 15 házzal

és 19 lélekkel.

Amint említettük, a legrégebbi település Gyimes völgyében a Passusnál, a Gyímesi szo -

rosnál, tehát Moldva közvetlen szomszédságában, a Sáncpataka mentén alakult ki. Ezt egyesek azzal magyarázzák, hogy 1626-ban Bethlen Gábor egy kisebb várat, vámházat épít

tett a határnál, Erdély és Moldva találkozásánál. Ennek a maradványai , romjai ma is látha-

tóak és ha a gyimesi csángónak magyarországi vendége érkezik, azt büszkén mutogatja, mint elmúlt idők szép emlékét. Nem tudni milyen logika nyomán, de a csángók a várat ma is Rákoczi várnak nevezik. Lehetséges, hogy az első lakók valamilyen módon kapcsolatban álltak a vámházzal! Mert már egy 1677-es iratban szó van a Gyemes- váráról, ahol "minden

héten ketten szoktak őrt állni" A várral kapcsolatosan még négy évszámot említenék:

1680-ban egy okirat beszél Sáncpatakáról.

1693-ban egy jegyzőkönyv szerint " a csíkjenőfalviak nem jelentek meg a várat őrizni"

1694-ben egy tatár betörés alkalmával megrongálják a várat is.

1698-ban Rabutin osztrák tábornok újjáépíti a várat, itt vámhivatal működik és Com -

mando hajdúk tartják fenn az őrséget.

Már említettük, hogy ezek a gyimesi területek a csíki közbirtokosságok vagyoni voltak. Talán ezért is adtak őrséget, kötelező módon. Az idecsángáltak idővel elfoglalták állítólag először a patakfejeket, ahol nem voltak szemelők, hiszen többen közülük bujkáltak a zsellérség, katonaság, szolgaság, adó elől. Fenn a patakok fejében területeket tisztítottak , faragatlan boronákból gerezdesen ideiglenes kalibákat, házikókat építettek , majd olyan kétszobás lakásokat, amelyeket még az 1920-as években is lehetett látni. Kápolna-pata -

kán még az 1940-es években is mutogattak az udvaron egy olyan 200 éves csutakot, amelyet valamikor helyben kivágtak és ott be is építették a házba. Később a sok patak, völgy benépesült , ma már egy - egy patak faluvá nőtte ki magát 120-150 házzal és csak Középlok községnek kilenc ilyen falva van. Még később kialakultak a csíki községekhez hasonló szerek/szeg/ pl. Tapsi-szer, Bodor-szer, Timár-szer, Ugethán- szer stb. A csángók hivatalosan a csíki anyaközségekhez, a faluhoz tartoztak főleg Csíkszentmihály -

hoz egészen 1782-83-ig. (14)

Visszatérve a tulajdon viszonyhoz, az idők folyamán sok ellentét, ellenségeskedés volt az erdőkért, letarolt területekért a "falusiak" és a helyi csángók között. Egyesek bérelték a területeket a csiki közbirtokosságoktól. De sokan foglaltak új területeket, törvénytelenül. Az erdőket is tarolták sokszor jogtalanul. Ezek az emberek mindig is rebellisek voltak, hiszen sokan törvénytelenül tartózkodtak itt, szinte bujkáltak a törvényesség elől. "Az erdőben mindent szabad" elve uralkodott! Hiba lenne viszont minden megmozdulásukért csak őket okolni! Vajon ki volt a hibás azért, hogy pl. 1844-ben megtagadták a "fias jűh" adót, amelyet fizetniük kellett védelem, oltalom címen olyan földesúrnak, akinek földjét, jószágát nem is használták! Így "Antal Péter loki jobbágyot/zsellér/ a bíróval együtt

letartóztatják" (15) Sőt azt is megtudjuk az iratokból, hogy a fő királybíró maga is igazságosságáról tesz tanúbizonyságot, mert zsellérpártoló volt. Egy 1873-as törvény lehetővé tette az eddig haszonbérbe birtokolt földek megvásárolását. Így egyedül Szépvíz -

nek Felsőlok lakói 10 év alatt, azaz 1873 és 1883 között 37.640 forintnyi válság összeget fi

zetett ki, ami nem lehetett kis összeg és mi csak egy községet említettünk a 6-7 birtokos községek közül. (16)

iiA földmegváltás még nagyobb méreteket öltött a XIX. század végén és a XX. század első negyven évében, amikor szaporodik a népesség is. Igyekeztek földtulajdonosokká lenni, mert nem volt könnyű a földbérlet sem. Hogy mit fizettek évente a tulajdonosnak, arról álljon itt egyetlen példa: "A felsőloki Gáborok a csíkszentmihályi Sándor családnak,

mint földesúrnak 1840-ben egy évre 104 forintot, 16 kupa vaját és 240 szál deszkát adtak és állati bőroket" (17)

Szükség volt a földre, mert a letelepedésüktől egészen az 1960-as évekig sőt mondhat

ni napjainkig, fő megélhetési forrás az állattartás volt. Egy adat szerint 1802-ben a gyimesi vesztegár igazgatója azt írta, hogy a Gyimeslokon élő, adózó nép pásztorkodásból tartja

fenn magát. Álltaikat jobbára Moldvában telelik. /Ez volt a trnszhumánca! / Szekerük is alig

van. A számukra szükséges gabonát messze földről lóháton hozzák. (18)

Ekkor még nem volt kész a Csíkot Moldvával összekötő, Gyimesen átvezető kövezett

út. Ha a fő foglalkozás egészen napjainkig az állattartás volt is, mellette kiegészítő gazdasági ágak, kisebb mesterségek is léteztek. Gondolunk az erdővágásra, és sok ügyeskezdő ká-

dár, ács élt itt. Szükség volt ezekre, hisz a tejfeldolgozásnál többnyire faedényeket hasz-

náltak. Ebben az időben sok ház épült mert nagyütemben népesedett be a vidék. Az 1900-

as évek elején minden patakon két- három vízfűrész és vízimalom működött. Előtte pedig

kézi erővel vágták a deszkát. Ezek a vízi fűrészek és malmok egészen az 1950-es évek végéig léteztek és a népi ügyesség, ötletesség példái voltak.

A nők a kender, len, gyapjúmegmunkálás kitűnő mesterei voltak, századunk húszas, harmincas éveig alig vásároltak bolti ruházatot. Ők szőtték, varrták a szebbnél szebb terítöket, festékeseket, falvédőket, rúdi lepedőket, kendezőket, cseregéket. Próbálkoztak zab, árpa termesztéssel, de a szemes gabona nagyrészt Csíkból, a kukoricát pedig Moldvából szerezték be, kezdetben csak

csereárúként, később pénzért is. Mivel elszigetelt vidék volt és télen sokszor beszorultak a lakosok Gyímesbe, ezért ősszel mindenki beszerezte a téli kukoricát, búzát és más gabona féléket.

Az előbbieken szót ejtettünk a földfelvásárlási lázról, a föld "megváltásáról" ahogyan it

mondták. Erre jó példa a következő mondás is: " A csángó még az ingit es eladta csak földet vehessen, pedig az embert a föld eszi meg. Sokszor kivette a gyermeke szájából a csepp tejet, mindenit eladta a földért" Ime hogyan írja le ezt a folyamatot Tankó József /Jáni/ 1919-ben született Gyímesfelsőloki gazdálkodó Így volt... című paraszti önéletírásában : " Mű sokan vótunk testvérek, de aki csak meg tudott mozdulni, az mindenki dógozott. Amikor akkorára cseperedtünk mű fiukul mentünk dogozni, erdőlni. Apám megint vett egy darab földet a falusiaktól , magyaroktól, s azt valahogy kellett tölleszteni. Így tött a fiatalságunk, apám vette a helyeket, s mű gürcöltünk. Eladott tehenet, mindent, tejünk se volt, egy tinó maradt, vártuk, mikor borjúzik, hogy legyen tejünk. Ha ló, vaj ökör vót, akkor éjjel két óraker felköttünk, mentünk erdőlni, fát lopni a magyarokéról. Este értünk haza , a kapca beléfagyott a bocskorba "(19) Ilyen módon szerezték a gyímesiek a földeket. Csak így tudjuk megérteni azt az óriási állat és föld szeretet, ami a csángókat jellemezte. Ha valamilyen okból eladott valaki egy" darab birtokot" azt keservesen megsiratta!

Fontos dátum Gyímes életében 1843 : ekkor kezdték meg a töltött út építését, amely Csíkszépvíztől vezet kanyargós serpentineken át a Szermászon Gyímes felé, összekötve Erdélyt a gyímes szorosnál Moldvával. Gazdaságilag igen fontos ez az út:évszázadok folyamán törvényesen vagy törvénytelenül, itt árucsere forgalmat bonyolítottak le, annyira, hogy még az osztrák hatalom is többször felfigyelt arra és letiltotta azt. Innen hozták a petroléumot, szekérkenő degenyeget,, sót, kukoricát, Erdély felől pedig fűrészárut, fát, tejtermékeket szállítottak Moldvába. Az út építését Balázi József főkirálybíró idejében kezdték és az 1860-as években fejezték be. 1970 körül aszfalt és alább beton műutat építettek. Gyímes tehát bekapcsolódott környék gazdasági vérkeringésébe. 1897 októberében átadják a forgalomnak a Csíkot, Erdélyt Moldvával összekötő új vasútvonalat

A kérdés az, mennyire változtat ez a gyímes csángó életén? Életmódbeli változás alig történik! Ugyan úgy , régi módi gazdálkodást folytatnak, kínlódnak, gyötrődnek a mindennapi puliszkáért, alig változnak a lakásaik. Igaz már az 1800 -as évek végén megjelennek a zsidó famágnások, ott már pénzt is kereshetnek, fűrészüzemek alakulnak, zsidó és örmény kereskedők lepik el a Gyímesvölgyét. A csángó megismeri a pénzt és annak a szagját! Az üzletekben olyan termékeket fedez fel, amiről addig nem tudott. Kilép önellátó gazdálkodás szűk keretei közül, megjelennek itt a nadrágos emberek akiket valamikor úgy leértékelt a csángó ember. Hányszor elmondta fiának, lányának a csángó : "Maradj csak itthon! Ejsze nadrágos akarsz lenni? Sze az Úrnak is Úr parancsol!" Aztán még eltelt vagy száz év és Ő, a csángó is állami munkát vállalt, nadrágot húzott és összevegyült ez a világ. A kisközösségek, amelyeknek egy sor ismertető, látható jele volt, levetkőzte ezeket a jeleket és gyors bomlásnak indultak. De a környezet talán megszabadul ettől a változástól? Dehogyszabadul! A fűrészüzemek valósággal eszik a gyönyörű őserdőket. Egyetlen adatot említek példának: csak 1908-ban itt 163.309 köbméter fát árvereznek hivatalosan 98.280 koronáért! Óriási mennyiség az akkori viszonyokhoz képest és nagy összeg. Ezt a székely közbirtokosságok adják el. De ki tudná megmondani, milyen mennyiségű fát lopnak el minden éjjel a csángók a közbirtokosságok erdeiből? Azt ők bevitték éjjel a fakupechoz, vagy a fűrészüzem udvarára és másnap már a zsidó kereskedő ki is fizette az árát. Sőt megtörtént, hogy egy zsidó fakereskedő a gyár megbízásából végigment egy patakon, pénzt osztogatott , aki azt elfogadta előleg képpen, hogy majd fát szállít az illető a gyár udvarára. És éjjel vagy ha igazságos fa volt nappal beszállították a fát! Bizony, sok ellentétet szült az erdőlopás, törvénytelen terület foglalás a csíki közbirtokosságok és a gyímes csángók között. Ennek az ellentétnek 1908-ban halálos

áldozatai is lettek. A helyiek erdőt "osztottak" a "falusi székelyekkel" akik csendőrt is hoztak magukkal. A rend emberei az erőszakoskodó csángók közé lőttek és négy ember helyben meghalt. Egy kopjafához hasonló oszlopra ezt vésték: "halála négy ártatlan vértanunak csenderlövés által, ezen házba haltak meg 1908 február 11-én. A golyók megölték Tankó Emre Péternét, Tankó György/Kicsit/, Tankó Imre/Jont/, Tankó György Ágostont" Az emlékoszlop az 1970-es évekig Kápolnapatak fejében egy udvaron állott, melléje négy juharfát ültettek.

A gyimesiek élbe kerültek 1934-ben is, amikor a nagy gazdasági válság ide is elért: fűrészfűrész-üzemek álltak le, nem volt kereseti lehetőség, nagy adókat követelt az állam, a gazdák eladósodtak, az adószedők állatokat, és bizonyos dolgokat foglaltak le az elmaradt adó fejébe. Minden gazdasági követelés mellett fontosnak tartjuk azt, hogy írásban követel

ték a magyarnyelvű oktatást, hiszen 1919 után vagyunk és a csángó gyermekek nehezen értik a tiszta idegen román tanítók szavát. Ime mit mond erről Tankó József Jáni a már említett visszaemlékezéseiben: "Kezdem iskolába járni. Akkor mű úgy mondtuk, hogy négy telet jártam iskolába, mert ősszel s tavasszal iskola helyett pásztorkodtam. Na, jött egy nagy csúf fekete román tanyító egy szót se tudott magyarul s mű ugyanannyit románul.

A betűket megtanoltam. Valahonnan került egy magyar kis kátém, olyan hittan könyv volt.

Abba kezdtem esszerakni a betűket. Az volt az én Ábécés könyvem, abból tanultam meg olvasni."(20)

Ha jól átgondoljuk a birtokviszonyokat, vagyis azt, hogy ezek a területek, ahol a csángók lassan elszaporodtak a csíki közbirtokosságok vagyonai voltak, akkor megértjük, hogy innen adódtak a létező és valós ellentétek a falusi székelyek és az ide meghúzódott elcsángáltak között. A birtokviszonyt osztották!

A csángóság egy elszigetelt, pásztorkodó, erdővágó népcsoport volt, amely megőrizte egészen napjainkig archaikus székely eredetű népi kultúráját, jobban, mint azok, ahonnan ők is származtak. De az elzártság, a pásztorkodás, az írástudatlanság nem engedte meg ennek a népcsoportnak, hogy a fejlődésben lépést tarthasson a székelységgel. Elmaradottsága magával hozta az is, hogy bizony a székelység "lenézte" lebecsülte a csángókat. Ahányszor próbálkozás történt e népcsoport kultúrájának értékelésére, az mindig az anyaország felől jött. Gondoljunk csak Horger Antal, Balog Ödön, Gunda Béla nevére, vagy a Bokréta mozgalomra! Kivétel a legnagyobb székely, Orbán Balázs tevékenysége, aki elismerően ír erről a népcsoportról, persze kiemelve azt is, hogy még a csángóság előljárói sem tudnak írni, olvasni. Sajnos, a mai napig is a butábbja, aki nem ismeri népcsoportunk történetét, előítéletekkel viselkedik a csángók iránt! Csalódottan meséli napjainkban egy magyarországi táncmuzsikus fiatal, hogy mielőtt Gyimesbe érkezett volna, egy csíki (iskolázott!)/borgőzős ismerőse így szólt hozzá:

Mit mind mentek Gyimesbe, én attól nem kérek tanácsot, aki kiereszti az inget!/A régi viseletre gondolt/ Hányszor panaszkodnak még ma is diákjaink, akik Csíkba járnak iskolákba, az ilyen megjegyzésekre: "Te, azt hittem, amíg messzebb voltál, hogy egy ember jő, de hát csak egy csángó volt" A székely gőg és a butaság beszél ezekből a fiatalokból, de bizony sértő a szülőfalujából éppen kilépő fiatal számára, aki eddig azt hallotta, hogy ő magyar és őrizze meg anyanyelvét!

Visszatérve a birtokviszonyokra, lassan-lassan a gyimesi lobbirtokok, közeli kaszálók, legelők, erdők átmentek az ittlakók tulajdonába. A XX. század elején sok birtokot felvásá-

roltak az örmény kereskedők, akiknek Csíkszépvízen volt a központjuk. Az említett csíki községek közbirtokosságainak tulajdonában maradtak fenn a havasokban, a patak fejekben

lévő erdők, legelők, havasok. Ezek ma is az illető községek birtokai. Ilyenek: Nyillink, Vojka, Habarász, Apahavas, Köntéd, Hosszúhavas, Lófűrész, Széphavas, Szellő, Fekete-erdő, Hegyeshavas, Hidegkút stb.

Az 1921-es román királyi földreformot is arra használták fel, hogy még jobban megosszák a két közös gyökerű népcsoportot: legelőket, erdőket osztottak ki a csángóknak a székely közbirtokosságok vagyonaiból, így szították az ellentétet közöttük. A XX. század

elején Gyimesben több mint tíz kisebb-nagyobb fűrészüzemet működtettek a zsidó fakereskedők, exportra szállították a jó minőségű fenyőfa deszkát, boronát. Közben óriási

hegyoldalak maradtak letarolva. Az állattartó gazdáknak ez jól jött, hiszen nagy területek

alakultak így át gazdag legelőkké és virágzott az állattenyésztés. De hol voltak már akkor a gyimesi őserdők? Orbán Balázs már 1863-ban már meglátta az esztelen erdőirtás veszélyét

és így ír: "Pedig nem rég ideje, hogy a hegyeket oly fenyves rengetegek boríták, melyekből

árbócfákat szállítottak a Tatrosra egészen a tengerig... Levágott, elperzselt, rothadásnak in-

dult vastag fatörzsek borítják a vidéket. Az ily erdőpusztítás egész székelyföldön oly rendszeres kiméltelenséggel foly, hogy a célszerű erdészeti rendszabályok meg nem akadályozzák, ötven-száz év alatt a havasok körülölelte székelyföldnek nem lesz tüzretevő

fája."(21)

Mennyi igazság van a fentiekben csak ma látjuk! Így, ehhez még társult 40-50 év tervszerűsített szocializmus, amikor Középlokon fűrészüzem és bútorgyár működött, ame-

lyek valósággal ették a gyimesi gyönyörű erdőket. Aztán a 60-as évek elején, mivel itt nem tudtak közös gazdaságokat, termelő szövetkezeteket létrehozni, mezőgazdasági társulásokat alakítottak, amelyek mindig pénzhiányban a csőd szélén táncoltak. Minden évben, hogy mentsék a fejtelten, meggondolatlan közös gazdálkodásukat, rengeteg fát kivágtak, elszállították, eladták az ország különböző vidékein. Ebből egy néhányan meggazdagodtak, így tengődtek a társulások, amíg teljesen be nem buktak. Az ismert dolog, hogy a gyimesi föld a krumplin kívül alig terem egyebet. Az emberek óriási területeket megkaszálnak nyáron a nagy dologidőben, hogy a gyérfűvű kaszálókön gyűjthessenek télire állataiknak szénát. Ma is ez a főtakarmány 200 éve alig változott a helyzet! Embertelenül sokat dolgoznak itt főleg nyáron a gazdálkodók! Ime hogyan mondja el Tankó Katalin, 1907-ben született ugrai lakos napi tevékenységét a nagy dologidőben: "Reggel a kalibánál megfejem négy tehenet, mert három órakor felkeltem, megóttam a tejet, sajtot csináltam, elcsaptam az állatokat, kifőztem a savót, reggelit készítettem a kaszásoknak, és azt elvittem úgy 6-7 kilométernyire volt a hegyen, a faluban a kaszáló. Oda úgy 9-10 órára értem, megettem a kaszásokat, aztán elpallogattam a rendet, megforgattam és kezdtem takarni, összegyűjteni a szénát. Három óra körül elindultam a kalibához, megint mentem vagy 6-7 kilométert, megkerestem az állatokat, elhajtottam őket a szállásokhoz, fejtem, de akkor már sötét volt. Ha még volt erőm, valamit faltam és holtfáradtan dőltem a priccsre! Reggel újratektem a munkát 3-4 órakor. Ez aigy ment a nagy dologidőben több mint két hónapig. Csuda, hogy még szuszogok!"(22)

Gyimes legendás szépségű völgye bizony nem csak rózsákat terem a helyiek számára!

A tulajdonviszonyokat taglalva láttuk, hogy az ide betelepülők területeket foglaltak el, kitisztították azokat, de törvénytelenül is használtak kaszálókat, erdőket és legeltették nyájaikat. Rendezetlen volt a földek tulajdonviszonya. Aztán a "falusiaktól" béreltek bizonyos területeket. Még az 1784-87- es első magyarországi népszámlálás sem talál itt egyetlen "parasztot" sem, ami tulajdonképpen földtulajdonost jelentett, holott ugyan ez az összeírás ugyanabban a kategóriában pl. Szépvízen 69 házáznál talált 7 parasztot, 20 polgár- paraszt örököst és 77 zsellért. Gyimeslunkán, ahogy a helység az összeírásban szerepel, találtak 103 házat, többet mint Szépvízen, de ezek mind zsellérek voltak. A földhöz és a törvényhez kötődés azonban itt viszonylagos volt, a gyimesiek elődei valamikor azért menekültek ide, hogy szabadok legyenek. Talán innen a nagy irtózás a XIX. század vége felé sőt a XX. század 50-es éveig az állami munkától. Azt tartották itt, hogy ne állj be semmilyen állami munkára, mert " az úrnak es más úr parancsol" Ismeretlen volt itt a szolgálóleány kifejezés is! Amíg a csíki székely leányok, fiatal asszonyok Brassóba és

más nagyobb erdélyi városokba , majd Bukarestbe is elmentek szolgálni a polgári csa-

ládokhoz és el kell mondanunk, hogy igen- igen megbecsült cselédek voltak, addig a

Gyimesben ez az életforma teljesen ismeretlen volt annak ellenére, hogy a családtagok át

lagos létszáma 5-6 volt. Ez az elzárkózottság nem vált a csángó fehérnépek javára, mert soha nem voltak a sütés- főzés mesterei! A csíki szolgáló leányok bizony sok mindent eltanultak a polgári családokban, amit később otthon is érvényesítettek. Ez a gyimesi önel-

látó, szinte elzárkózó életmód az 1960-as évektől bomlott fel, amikor az ingázás világszintű vándorlássá vált . A nehéz fizikai munka, a kétéltűség/ipari és mezőgazdasági munkás/ ősz-

szetörte, fáradtá tette az embereket, hiszen két műszakot nehéz sokáig vinni. Felbomlottak

a primér közösségek, elmaradtak a falut egybekovácsoló szép szokások , kosarásbálok, ka

lákátancok. Az ember robottá vált és egyre gyakrabban lehet hallani ilyen szomorú megjegyzéseket: " Mi csak lakodalomkor vagy halál esetén találkozunk!"

Visszatérve a dokumentumokhoz, amelyek Gyimessele kapcsolatosak, azok inkább a vám

várhoz kötődnek. Ime egy néhány ilyen adat:

1701- ből származik az az adat, amely szerint Aranyosszék 40, Marossszék 25, Csíkszék 90 köből gabonát ad a hajdúknak.(23)

Más adatok szerint Gyimesben a német/osztrák/ katonák elvették és levágták a helyiek ökreit(24)

1702-ben 400 székbeli dolgozik a vár mellett egy hétig az új sánc építésénél.

1702-ben 400 székbeli dolgozik a vár mellett egy hétig az új sánc építésénél .(25)

1701-ben erőszakkal hajtják az embereket Csíkból Gyimesbe széna csinálni a katonaság részére.(26)

Az iratok vizsgálgatásából kitűnik az, hogy a várnak nagy fontosságot tulajdonít Csíkszék, mert nemcsak a birtokos községeknek, de pl. Alcsíknak is voltak itt szerez őrtallói: " Al-

csíknak Gyimesben lévő szerese... Szentkirályi Császér Ferenc szerez lévén a gyimesi

várnál" (27) Eddig tehát a legtöbb írott dokumentum a várral kapcsolatos. Gyímesről, mint hivatalos településekről dokumentumokban nincs szó. De egészen biztos, hogy lakosok vannak itt, amit már előbb is láttunk. A XVIII. század közepén benépesül az egész Gyímes.

Guberniumi rendeletek szólnak már károkról, járványokról /1770/, 1771-ben egy csíkszéki

térképen már Ugra is jelen van és ugyanebben az évben Barackost is megemlíti egy járvány kapcsán 15 házzal és 19 lakóval. De ezek még nem voltak hivatalos faluközösségek!

Kik is voltak itt az első lakosok? Egyesek szerint Csíkból, Gyergyóból, Háromszékről

menekült zsellérek, jobbágyok, katonaszökevények telepedtek ide a patakok fejébe. Aztán soraikat gazdagították a Moldvából Csík fele közelebb húzódó csángók is, akik szintén Gyímesbe telepedtek le. A fenti állításokat igazolják a nevek is: Világosan ki lehet mutatni a nevek szerint kinek honnan vándorolt ide az őse. Így még a 30-as években minden család tudta, honnan jöttek az őseik. Sőt tartották is jó ideig a rokonságot és búcsú alkalmával jöttek a "falusi" rokonok meggyézni. De nézzük csak meg, mit mondanak a vezetéknevek?

Gyímesvölgyében a TANKÓ vezetéknev a leggyakoribb, mint egy 42%-a az összes lakos -

ságnak ezt a vezetéknevet viseli. Ez nem azt jelenti, hogy ma már minden Tankó rokon! Ők is különböző "nemzetségekre" oszlanak. Valamikor lehetett közös ősük, de ma már nem tartják a rokonságot. Így ezt a vezetéknevet viselik a Bitangok, Ugethányok, Rajkók, Mozsi

kások stb. Egyesek közülük úgy tudják, hogy ők Moldvából származnak. De már a XVII. században találkozunk ezzel a névvel Gyergyókilyénfalván, később Udvarhely környékén

Szentkeresztbánya/ ,sőt Kriza János Háromszéken is jegyez ilyen neveket. Egy Madéfalvi

összeírásban már 1600-ban találkozunk a névvel. Valószínű, a Tamás- Tamkó kicsinyítőalakja. Az ANTALOK állítólag Felcsíkról származnak, de ez a vezetéknev Kőrispatakon is

is régi és gyakori. A MOLNÁROK úgy tudják, hogy Makkfalváról, a SZŐCSÖK Kézdivá-

sárhely környékéről, a BODOROK egy része Fogaras környékéről, Mások Moldvából jöt-

tek, a CIHEREK hegyirablók voltak, a BARÁK Felcsíkról, a Jánók Szentgerlicéről szá-

maznak. A FIKÓK és MIHÓKOK a szájhagyomány szerint Moldvából jöttek vissza. Tan-

kó Póra János 77 éves kápolnapataki adatközlő még visszaemlékszik arra, hogy a moldvai-

akkal még tartották a rokoni kapcsolatot és a moldvaiak még a nagyapja gyermekkorában

gyalogösvényeken jöttek a középloki búcsúra. Tovább faggatva a neveket az AMBRUS ne-

vűek egyrésze Moldvából, mások Felcsíkról származtatják magukat. A KAJTÁROK Dán-

falváról, a RÓKÁK pedig Moldvából jöttek. Hogy mikor jöttek, azt pontosan évhez kötni nem

lehet! Imitt- amott a csíki dokumentumokban, összeírásokban már jelen vannak. Így 1722-ben íródott a következő szöveg:" erőszakkal területeket foglalnak el a Gyímesben otlakók, esetleg bérelnek földeket" (28) Ebben az időben már léteztek nem hivatalos állandó települések Gyímesben. A feltevések szerint legelőször Sánccpatakon jött létre ál-

landó település, lent a vártól nem messze. Majd Hidegségen(Barackos), a Tankók patakán(ma Kápolna-patak) és Ugrán is léteznek állandós lakások, házcsoportok. Még egy 1721-es összeírás beszél Gyímesben 19 vándorló családról. A helyi hagyomány szerint 1694-ben egy tatár betöréskor

a Csíkból elhurcolt emberek közül egy Ambrus nevezetű megszökött és itt elrejtőzött, talán ő volt az első telepes! Hogy katona szökevények is meghúzódtak a völgyben, bizonyíték arra egy 1758-ból származó utasítás, melyben a Gu-

bernum utasítja a széket, akadályozza meg a fiatalok szökését a katonaság előtt. (29) Egy

1764-es összeírás szerint Blibók Emericus, Michael Bilibók és Ioanes Moldovan csikszépviziek /de gyimesi lakosok/ szerepelnek mint akik megszöktek az összeírás előtt.(30). 1771-ben Ugra már mint település /nem hivatalos/ jelenkezik, " egy pestis járvány innen indult el"(31)

Nagyon régi település Felsőlokon a Rána-pataka /ma Ciherek-pataka/ és Sántateleken a Tatros felső folyása. Amint látjuk, a települések a patakok fejében alakultak ki és innen később benépesültek úgy a völgyek, mint a Tatros mente. Először pásztorkuhók, ideiglenes szullák épültek. Erről is vannak visszaemlékezések az 1800-as évek elejéről:

"A gyimesi Szorosnak Moldvában siető Tatros völgyében elterülnek itt-ott csoportokban másutt puskaövényi távolban egymástól, a mellékvölgyes torkolatban egyenként tűnve

fel a havasi lakok, melyek körül ledöntött, s czövekekre guzzsal kötözött fenyőszálfák

kerteket öveznek"(32) Antal Imre említi könyvében/ Gyimesi krónika/, hogy a fegyver-

tartás még az 1900-as évek elején is szokás volt itt, akik ide szöktek valahonnan, azok kezdetben, amíg meg nem gyűlt a bajuk a hatóságokkal, vadászgattak az állattartás és favágás mellett. Először főleg juhtenyésztéssel foglalkoztak, télen juhaikkal Moldvába is lehúzódtak, ahol enyhébb volt a tél, mint itt a hegyekben. Tehát ők is, akárcsak más szomszéd népek költözködő, "transzhumán" életmódot folytattak. A szájhagyományok sze-

rint ilyen életmódot folytattak a Pórák, a Bodorok, a Tankók-patakiak. Kapcsolatuk a csán-

gókkal egészen a XX. század harmincas éveig fennmaradt. A XVIII. században Gyimesbe, főleg a mai Bükkbe és Hidegségre román pásztorok is telepednek le. A felső két községben ezek már csak nevükben őrzik eredetüket. Ilyenek: Oltyánok(Oltean) Vaszi, Györgyice

(Gheorghita), Baliga, Ungurán stb. vezeték nevűek. Ezekről említést tesznek a csíkszéki irattárban található dokumentumok is(1792-1802). Ugyanitt említem meg, hogy Mária Terézia megtiltja a Moldvában történő teletetést, amiről előbb szoltunk. Azt a tényt, hogy

katonaság előtt is bujkáltak itt, mi sem bizonyítja jobban annál, hogy rengetek puska rejte-

gettek. Így csak 1814-ben, hatósági parancsra 56 darab flintát (elültöltős puska) találtak egy jegyzőkönyv szerint" Felső Gyimesben és Alsólok vagy Bükkben".

Gyimes lassan benépesült és később hivatalosan is települések, falvak, majd községek lettek. De nézzük meg a továbbiakban, mi itt az általános felfogás, honnan származtatják magukat a csángók, létezik-e eredettudat és szóljunk magáról a csángó szóról is.

Legismertebb csángó kutatóink: Horger Antal, Vámszer Géza, Gegő Elek, Orbán Ba-

lázs, Teleki József, Teleki Domokos érintik a "csángó" szó eredetét és a csángóság történetéről is beszélnek. Véleményeik sokszor különböznek, pontosan az írott dokumentu-

mok hiánya miatt. Maga a csángó- szó először egy 1443-as iratban fordult elő. Majd Gegő

elek 1560-ból talál egy Csángó Andreas nevű bejegyzettet. De nem világos egyik esetben

sem a szó jelentése! Orbán Balázs úgy értékeli a szó jelentését, hogy elcsángál, félrejár a többségtől. Beke György is így magyarázza: "csángó, ácsorgó, barangoló, félrejáró" A névről ők maguk is úgy tudják azt jelenti, hogy elcsángál, félrehúzódik. Akadt olyan adatközlő is, aki a csángó szót a csenget"- származtatja. Mindenesetre a mai értelemben a szót a moldvaiakról először Zöld Péter írta le a madéfalvi veszedelemkor Moldvába menekült pap.

Azt 1781-ben jegyzi egy levelében, hogy csángó- magyaroknak hívják a moldvai magyarokat. A gyimesiekről a csángó melléknevet a XVIII. század végén írt két útleírásban olvashatjuk. Teleki Domokos 1796-ban a következőket írja: " A Gyimes Lunkai lakosokat a csíkiak csángóknak nevezik , mivel ők vándorló emberek , lakhelyeiket gyakran elhagyják.

A másik útleírásban így ír Teleki József: "Közel a Passzushoz /szoros/ lakosokra találsz, házaik széjjel vagynak, székelyek,Csikból vonták ide meg magukat, némelyek Moldovából is jönnek vissza az kivándorlott székelyek. Ezen lakosokat tsángóknak szokták nevezni(34)

A csángó szót először a moldvai magyarokra vonatkoztatták. A gyimesiekre, úgy néz ki, a csíkiak használták először ezt a kifejezést. A Csikszék irattárában pl. az 1700-as évek végén találunk több ilyen bejegyzést:"Gyimesből személyek, csángók Szentmihályra men-

tek, nevezetesen egy Bodor József nevű ". Ugyancsak 1796-ban Aranka Györgynek írt egy levelet a csíksomlyói nyugdíjas pap, Farkas N . János , aki a gyimesieket csángóknak nevezi: " a Lokon lévő csángók eredetére is gondja lesz"

A gyimesi csángókban él tehát az eredettudat, az 1950-es években még majdnem mindenki tudta honnan jöttek az elődeik. De amint már említettük, létezett és létezik a mai napig egy néma ellentét a csíkiak és a gyimesiek között. Ez részben onnan származik, hogy az elődök birtokot osztottak. Más oka a székely gög , amellyel lekezelték a csángókat . Érdekes a történelmi szemléletük, a történelem kronológizálása is! Még a század 80-as éve- iben sőt ma is így osztják fel a történelmi korszakokat:

Régi magyar üdö / 1919- 20-ig/

Régi román világ /1920-1940/

Kicsi magyar világ /1940- 1944 /

Orosz bójövetel után

Ceausescu után

Gúnytárgya volt a székelyek szemében a csángók öltözete, kieresztett inge is, amely viselet a be nem avatott szemében romános viselet. Igaz, vannak a moldvai és csángó viseletnek hasonló elemei, darabjai. Mert akik valami elől ide menekültek és bújkáltak, azok a magyar szót rejtették e viselet mögé. De kieresztett inget viselt általában a balkáni paraszt, sőt a XVII. Században az arató, szántó magyar paraszt is! Ezenkívül a színek mindent elárulnak! A csángók magyaros színekkel diszítik öltözetüket míg a moldvai ingek, övek túldiszítettek ,igen- igen tarkák! De a virágok, himék elnevezései, motívumai is eltérőek. Persze ezt ismerni kell és csak akkor lehet ítélni. Mert a kieresztett ing alá rejtették és megőrizték az archaikus, szép magyar nyelvüket. Idevágó, hogy egy mindenttudó öreg csángó hogyan mutatta be az 1950-es években Marosvásárhelyen a gyimesi híres

vegyes kórus tagjait. Előre bocsájtom , hogy viseletük után sokan románul szóltak a kórus tagjaihoz. Persze ők nem tudtak válaszolni , mert akkortájt még kevesen tudtak románul . Ime, a mi jóöregünk hogyan mutatta be a kórust: " Uraim, mű vagyunk a gyímesi csángók! Nézzenek meg jól! Világ életünkben minket egyesek erősen szerettek a szép beszédünkért , de untak a gúnyánkért! Mások pedig szerettek a gúnyánkért és erőst untak a beszédünkért. Hát, ezek vagyunk mű!" Csángós öltözetüket egészen a 70-es évekig megőrizték, de soha nem tevődött fel a hová tartozás, a honnanszármazás, modernebb kifejezéssel az identitás kérdése. Még napjainkban is majdnem mindenkinek van egy- egy rend csángós ruhája , de már csak ritka alkalmakkor öltik magukra: első áldozáskor, bérnálásakor, szüreti bálra, valamint a csíksomlyói búcsúra veszik fel.

Gegő Elek 1838-ban írta a következőket: " Délután a sáncban, a Tatros vize kigyózó medrében a magyarok közé a Lokra értünk .Hol hajdan Szent László királyunk a kunokkal megütközött , s ahol tiszteletére kápolna épült, romjait ma is látni..." (35)

A kápolna romjai ma is látszanak, mellette egy kis kútban ma is a gyímesiek látni vélnek szent királyuk lova lábának nyomát. Több mint bizonyos, hogy Szent László soha nem járt itt. De szelleme élt és ma is él. Gyímesben ma is több tucatnyi mondát ismernek, mesélnek a csodás királyról.(36) De nézzük meg mit gondolnak és mondanak a csángók saját maguk eredetéről? Él-e a magyarság-tudatuk?

A gyímesi csángók magyarságtudatáról

A csángóság kérdését a XVII . századtól napjainkig kötetekre rugó tanulmányokban vizsgálták a tudósok. Még is sokan nem ismerik még a magyarok közül sem a csángóság tör

ténetét.Az idegenek pedig meghamisítják az eredetükről szóló elméleteket, hogy a maguk javára magyarázhassák azt. A 60-as évek után azonban az erőltetett internacionális ellenére is Magyarországról nemcsak néhány kutató, de az ifjúság is nagymértékben érdeklődik a határokon kívül szorult magyarság sorsáról. Amint már említettük, valamikor mindenki tisztában volt azzal, hogy honnan jött, honnan származott. Az idők folyamán elkoztak ezek az ismeretek, úgy érzik, hogy itt vannak, amióta áll a világ! És mivel sokszor élbe kerültek a föld, az erdő miatt a székelyekkel, nem tartották magukat székelynek! Persze, ehhez hozzájárult a buta székely gög is, mert napjainkig lenézik a csángót, másodrendű polgárnak tekintik a csángót. Egyáltalán, éppen ezért, ha hazulról elkerülnek iskolákba, egyetemekre, munkára a csángó fiatalok, nem hangoztatják, nem büszkének arra, hogy ők csángók! A székelyeket "magyaroknak" "falusiaknak" titulálják. De soha sem vetődött fel az a kérdés, hogy ők milyen nemzetiségűek, mert arra mindig egyértelműleg azt

választották, hogy ők magyarok. Érdekes, úgy érzik ma is, hogy a Magyarország-i magyarok jobban megbecsülik őket, mint a csíki székelyek! Amint már mondtuk, a ruha sokszor meg- tévesztette az embereket. Pedig az ötven vagy hatvanéves emberek még a század közepén sem tudtak románul , mert Gyímesből ,főleg az asszony-népség alig mozdult ki. S akkor hol tanulhatott volna meg románul és miért? Ő nem hibás azért, hogy a határok innen elköltöztek! Jól bizonyítja ezt egy adoma is: A hatvanas években az egyik gyímesi ember állami munkára szeretett volna menni. Be is adta annak rendje és módja szerint a kérését és önéletrajzát. Várta az eredményt. Háromszor is visszadobták az önéletrajzot, amíg a káderes megkérdezte tőle:

* Miért azt írja, hogy Magyarországon született, akkor miért nem maradt ott?

* Jaj én ott maradtam uram, ahol születtem. Csak Magyarország ment el tőlem...

A felcsíki nyelvjáráshoz tartozik, de nem olyan nyitott a hangot használnak és az e is közelebb áll az irodalmi kiejtéshez. Orbán Balázs a legnagyobb székely ittjártakor meghallgatva a lakodalmi búcsúztatókat a következőket írta : "Ezek mutatják szép, zengzetes nyelv -

vünknek fejlettségét...és ez a nyelv költői beccsel bír" Érthető az, hogy a 60-as évekig archaikusnak tűnt ez a nyelv, hiszen alig mozdultak ki innen az emberek és minden elszigetelt helység jobban konzervál úgy szokást mint nyelvet.

A 35 féle táncot vizsgálva ,amelyeket még az 1970-es években is mind táncoltak ,Varga Gyula néptánc kutató megemlíti : " Gazdag lehetett valamikor a csíki székely néptánc- repertoár ha ennyit megőrzött a hagyományörző Gyimes." Feltevődik a kérdés ,hogyan őriztek itt meg egészen a 70-es évek végéig 35 féle táncot, mikor a székely néptánc repertoár sem lehetett ilyen gazdag? Erre egyszerû a válasz : Ide nem csak a székelységtől csángáltak, hanem Moldvából is, és õk hozták a körbe táncolt balkán táncokat. De jöttek más helyekről is, mindenki hozta a maga kincseit, amelyeket itt egységessé ötvöztek. A gyimesiek hiedelemvilága , szóbelisége, szokásvilága is így ötvözödött és ezért olyan gazdag! De a gyökér maga, az székely mind nyelvben, mind szokásokban, anyagi és szel

lemi kultúrában. Egyetlen példa erre :amit ma gyimesi jellegzetességnek könyvelnek el ,a

kéttagú zenekar, a "mozsikás és gardonyos" egyáltalán nem helyi "találmány" hiszen a 60-as évekig még Felcsíkon, Szentdomokoson is ilyen zenekar szolgálta a talpalávaló zenét! Itt, Gyimesben ,hála egy jó erős zenész- dinasztíának ,a Pulikáknak, Halmágyiaknak, Zerkulának , máig is él itt ez a zene. Kevesen tudják ma már, hogy a fenti zenészek elődjai

Felcsíkról jöttek! De hadd ne fejtegezzük azt, ami nem szorul bizonyításra! Inkább nézzük meg, mi a véleménye a mai csángónak eredetéről és magyarság tudatáról.

Először is, ritka az a család, amelyik nem tudná, honnan jöttek ide az õsei. Mert õk állandó kapcsolatot tartottak a "falusiakkal", a " magyarokkal " Ez a kapcsolat valamikor a rokon érzésekre alapult, majd átalakul szellemi és gazdasági kapcsolattá. A legrégebbi idõktõl , mivel Gyimesben fejletlen volt a kézmûvesség, a bútorokat, szerszámaikat, gazdasági eszközeit Csíkból szerezték be, de itt vásárolták a búzát rozsot, itt öröklítették a finom-lisztet, a székelyektõl bérelték, majd megvásárolták a földet, erdõket. Ők tejterméket, deszkát, állati bőrt adtak cserébe a falusiaknak. A szellemi kapcsolatról így vallanak:

"Mû mind arrólfelel jöttünk ide. Nagyapám mesélte , hogy a csíkiakkal örökké tartottuk a kapcsolatot. Még az én gyermekkoromban es Magdolna-bócsúra a hegyen jöttek keresztül a magyarok és megyézni/ vendégségbe/ vitték õket a lokiak. (Ambrus Fülöp sz 1907)

" A legszebb az vót, amikor a pünkõzsi bócsúra mentünk, és a mû keresztünk találkozott a csíkiakéval. Lehajtottuk a nagy lobogókat, kereszteteket, suhogtattuk, suhogtattuk, úgy köszöntöttük egymást. S mind, õk es mû es sírtunk örömünkbe, hogy még egyszer talál-kozhattunk! (Mónus Berta sz. 1922)

"Román iskola volt akkor s én egy kicsi katekizmus könyvbõl tanultam meg magyarul olvasni egyedül. Mert a román tanyító egy szót sem tudott magyarul, mû sem románul. Ilyen iskola volt akkor!"(Tankó József-Jáni sz. 1916)

Persze, amint láttuk, ellentétek is léteztek az ide csángáltak és a székelyek között. Nem csoda, hiszen földet, vagyont osztottak és ma is öltre, perre megy testvér- testvérral is egy darab birtokért. De egy biztos : minden körülmények között élt és él a szárazás-tudatuk. A legújabb , embereket

egymás ellen uszító földtörvényről mondja elkeseredetten Bartos Imre 61 éves felső loki gazda: "Amikor az őseink elindultak volt Cíikországból, kár hogy nem mentek volt a tengerig , hogy hulltak volna oda bele! Ahonnan eljöttünk ott sincs földünk, s ami itt van, az sem a mejünk." Az elkeseredésen túl, világos, hogy tudatában van, ki ő és honnan származik. Felvetődik a kérdés, büszkeség- e csángónak lenni, vagy szégyen? Szé- gyennek nem szégyen, de egyáltalán még senkit sem hallottam, hogy büszkélkedett volna a csángó mivoltával ! Mert már elébb taglaltuk az okokat. A szónak lekicsinylő, pioratív mellékíze van! Bizony sokszor volt gúnytárgya a csángó! Igen sokszor ahhoz, pont testvérei tudatlansága nyomán, hogy valamikor is büszke lehetne csángóságára. Tehát mondjuk ki kereken, sértett, lenézett, lekezelt fél ő. A román lebozgorozza a csángót , mert nem tud románul, a székely pedig "lecsángozza" , annak ellenére, hogy sokszor szebben beszéli az ősei nyelvét mint például a felecsiki székely. Igaz, ezt az érzést lassan a székelyek is tapasztalták , mert az anyaországban ők is romániai góbék , a butábbak szemében pedig egyenesen románok! Annak érdekében, hogy a csángók leküzdhessék egy kisebbség ki - sebségének kínzó, sokszor megalázó érzését, úgy tapasztaljuk, hogy a magyarországiak tették a legtöbbet! Amikor még az bűn volt, már akkor is ellátogattak ide, összegyűjtötték szellemi javainkat, közétették azokat, hogy valóban a magyar egyetemes kultúra javaivá váljanak. A gyímesiek körében itt helyben a magyarságtudat, az eredettudat ápolásáért leg- többet az egyház és az iskola tett a történelem folyamán. Egyetlen példát említünk itt: Gyí- mesbüköt, a legalsó gyímes nagyközséget politikai okokból a 60-as években elszakították a többi gyímes csángóktól és adminisztrációs úton Bákó megyéhez csatolták. Így az iskolák , adminisztráció nyelve és a felíratok automatikusan román nyelvűek. Még a legnehe zebb években is, amikor már leírni sem volt szabad a magyarnyelvű helységneveket, a bükki katolikus pap magyarul írni- olvasni tanította a templomban a csángó gyermekeket. Igen , írni tanította és nagy volt az érdeklődés! Az 1989-es események után a bükki csángók többször is kérték, csatolják vissza községüket a völgy másik két helységével együtt Hargita megyéhez. Senki nem hallgatta meg őket, akik harminc év alatt román iskolába jártak, azok már magyarul keveset tudnak segíteni iskolás gyermekeiknek! Valakik elérték céljukat , ma már többen adják román iskolába gyermekeiket itt is! A könnyebbséget választják, pedig otthon csak magyarul beszélnek. A bükki iskolákat a harminc év alatt román tanerők lepték el , alig akad magyarajkú tanár! A gyökértelen ,alig induló magyar iskolákban képzetlen tanítók, tanárok dolgoznak. Ez a másik oka annak, hogy a szülők félnek rátérni a magyar oktatásra. Pedig az egyház mellett az iskola mindig , a történelem folyamán tette, amit tennie kellett, hangos ceremóniázás nélkül. Ezért kérték már 1934-ben is a magyar iskolát a gyímesiek. Nehéz lenne megmondani , ki az oka annak, hogy miért nem követelik ma a magyarnyelvű iskolát a gyímesbükkiek, hisz a másik két testvérközség-ben csak magyarnyelvű iskolák működnek és mégis bátran állíthatjuk, hogy a továbbtanulá- si arány sokkal jobb mint Bükkben. A legszebben arra a kérdésre, hogy minek vallja magát, íme hogyan válaszolt Tankó József /Jáni/ 78 éves csángó : "Hát én magyarul imádkozom, ká ríngodok, jajgatok, hát akkor mért kérdi, hogy én mi vagyok?" Itt nem volt soha könnyű az élet, de a csángókat vonzotta a nagy szabadság! Az elődök jól tudták, mitől menekültek ide, de tudták azt is, hogy kik ők! Csak , sajnos, a történelem menete sok ember gondolatát össze- vissza zavarta... A Gyímesvölgyét, ahol több mint 15000 csángó-magyar él, vízválasztó hegláncok soroza- ta határolja a csíki- gyergyói székelylakta területektől. Ezek a magas hegyek elhatárolták, de soha igazán nem választották el őket egymástól. Ma is tudják kik ők és azt is, hogy hon- nan csángáltak ide. Gyönyörű balladáikban , keservesekben gyakran énekelnek a bújdosásról . Valahol , Háromkúton, amely még Gyímeshez viszonyítva is egy igen- igen eldugott tanyavilág, néhány ház alkot itt egy falucskát, ők is gyímes csángóknak vallják magukat, Kallós

Zoltán, a gyimesi népdalok megszállott, tudós gyűjtője a következő régi baladás hangulatú keservesre talált :

Elbújosok, megpróbálom

Ha elveszek se lesz károm

Ingem úgy sincs ki sajnáljon

Ki értem könnyet hullasson!

Elgondolkoztató, miért olyan szívszaggatóan szomorúak a gyimesi balladák, keservesek? Ime egy példa a száz közül: " A gyimesi hegyek kőből vannak rakva

Sok jó édesanya sírva jár alatta

Ne sírj, édesanyám, ennek így kell lenni

Minden jó családból egynek rossz kell lenni

Édesanyám voltál, mért nem tanyítottál

Mint a vékony nádszál, mért nem hajlítottál

Hajlítottál volna, meghajlottam volna

Világ csavargója sohse lettem volna

Vajon amikor a csángók idecsángáltak, hozták magukkal a szomorú énekeiket és úgy általában hajlamukat a szomorúság felé, vagy itt tettek szert arra? Ki tudná ezt már megmondani? De annyi biztos, hogy még nem vettem részt olyan lakodalomban, melynek a végén úgy reggelfelé el ne énekelték volna, legtöbben sírva azt a keservest, hogy :

Én Istenem, mért vertél meg / Mikor nem érdemeltem meg / Mért vertél meg, jobban mint mást /
Én sem voltam rosszabb, mint más ! /

Ami a gyimesi csángó nyelvjárást illeti, tulajdonképpen nincs is ilyen! Alapjába véve az közös a felcsúkiakéval. Ami eltérés van hangtanilag, az abból adódhat, hogy ide máshonnan is érkeztek az " elcsángáltak", ezenkívül Gyimes földrajzilag elég elzárt vidék és jól konzerválta a nyelv régi, archaikus formáját, ízét. Ezt még az iskola sem zavarta , mert bizony még Orbán Balázs szerint is, de a szájhagyományokból is kitűnik, hogy a csángók nem sokat fáradoztak a tudományért, mint bármelyik pásztorkodó nép . Nem sokat adtak az iskolázott, nadrágos emberre , két- három telet jártak iskolába. Így is mondták : nem két - három osztályt vagy évet, hanem két telet!

A következőkben megemlítünk egy néhány alig észrevehető eltérést , ami a csúki és gyimesiek beszédében észlelhető. Hangtanilag a csángóknál sok szóban megrövidül az ó és ú hang. Pl. ut, turo , buza . Viszont az e hang nem olyan nyílt mint a felcsúki kiejtésben, amely már súrolja az a hang határát. Pl. ember. Van egy jónéhány szó a gyimesiek szókész- letében, amit ma csak itt használnak. Pl. aggató- edénytartó , ángyi- sógorasszony , bütû- valaminek a vége, bambuc- cukorka, cefre- leányka, curung- vékony karó ,cisperke- rágó szurok, csökött- fejletlen , duvaszka- egy orsónyi fonál, dűrűszöl- lesúrol, evet-mókus , megehül- éhes, firigyez- falángat -szóba támad, gezder- vékony gally ,hetevén- Fiastyúk, hiu- csür és ház-padlás, guzslyaskodik- a legény a leánnyal hál, izrik-tüsszent , rekeg - ordít sebestej- savanyútej , moszt- fűrészpör stb. Az itt használt szavak egy részét a moldvai csángók is használják. Pl. bitkó- hegycsúcs, tentelló, fetyelló- kissé ütődött. Világos, hogy az ilyen szavakat a Moldvából ide visszahúzó csángók hozták magukkal , ők pedig a ro- mánból vették át. Ime mit ír erről a nyelvről Demeter Tekla magyarországi

néprajzkutató a Salamon Anikó által gyűjtött " A gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák" című könyv előszavában." A gyűjtemény, amelyet az olvasó kézhez kap az egyik legarchaikusabb magyar nyelvű népcsoportnak, a gyimesi csángóknak mondáit, legendáit, imáit tartalmaz - za"(37)

V. A hivatalos települések kialakulása

Láttuk már mikor kezdett benépesülni és honnan jöttek az első lakosok. Azt is tudjuk, hogy ma a Gyimesvölgyét három nagy kiterjedésű, közepes népességű község alkotja: Gyimesbükk, Gyimesközéplak és Gyimesfelsőlok. A Gyimesvölgye összlakosságának száma 15.000 körül mozog, az 1992-es adatok szerint. Ebből Gyimesbükkön 5686, Középlakon 5443, Felsőlokon 3472-en élnek. Ez a szám változik, mostanában sokan visszaköltöznek a városokról is. Itt még mindig van természetes szaporulat is.

A legrégebbi település hivatalosan és egyháziilag is Gyimesbükk, utána Gyimesközéplak és a legfiatalabb település Gyimesfelsőlok. Az 1563-as regisztrum egyiket sem említi mint települést. A XVII. századi említések is inkább a várral kapcsolatosak, beszélnek elsősorban lakosokról de nem hivatalos településekről. A hivatalos dolgaikat a "falun" a csíki községekben intézték. A XVIII. Század végén Gyimesbükkben községháza és hivatal alakult. Egészen az 1790-es évekig Gyimesközéplak közigazgatásilag Gyimesbükkhöz tartozott. Előtte pedig ezt biztosan tudjuk, hogy 1782-82-ig a csángók hivatalból Csíkszentmihályhoz tartoztak. Mindenesetre a szétválás a XVIII. század vére és a XIX. század első éveire tehető, úgy gondolják a kutatók, hogy 1810-ben történt meg ez az esemény, mert 1815-ben "Sándor Mihály csíkszéki főkirálybíró egy átiratban Csíkygyimesloki mindkét bírói írásokat vagyis gyimesbükkit és lokit" vagyis gyimesközéplakit említi. Gyimesfelsőlok pedig csak 1850-60 után válhatott külön közigazgatásilag Középlaktól. Ez a különválás az 1900-as évek elején lett teljes.(38) Érdekes, a gyimesbükkiek ma is úgy emlegetik a középlakiakat, hogy a "lokiak" "Egy loki vette meg a lovamat" "megyek a lokra piacra" Tehát a XIX. Században próbálkoznak hivatalos falvakká rendeződni a szétszort gyimesvölgyi patakok lakossága. Ez nem azt jelentette, hogy leköltöztek a patakok felelőre a Tatros mentére. Habár a felsőbb szervek ezt is sürgették! Így pl. 1813-ban elrendelik "a Tatros mezejéit járhatatlan völgyekben levő kalibáknak egy helyre való telepítését"(39) Azért tehetjük Középlak különválását az 1810-es évekre és nem előbbre, mert az 1784-87-es első Magyarországi Népszámlálási adatok egyetlen gyimesvölgyi helységről beszélnek, mégpedig Gyimes Lunkáról 103 házzal, "94 családok" jövi népesség 507, tisztviselő 2, nemes 2, zsellér 94. Ez az összetétel már nem alkalmi telepésekre, hanem már valódi falu-szervezetre vall. (40) Egy 1850-es összeírás már önálló faluként tünteti fel Gyimesfelsőlokot, sőt 1857-ből már ismeretes a falu bírójának a neve is Tankó Péter személyében(41) Ezekben az összeírásokban, írásos utalásokban zavaró az, hogy nem világos, a falu megnevezés önálló közigazgatási területet jelent-e vagy csak olyan egyre szaporodóbb ház-csoportot, amely valamelyik csíki anyaközséghez tartozik. Mert Orbán Balázs is félreértetlenül 1866 körül három faluról beszél: "Felső-, Közép- és Alsó Gyimesről vagy Gyimes Felső Lok, Gyimes Közép Lok és Gyimes Bükk. Csak onnan gondoljuk, hogy ezek már hivatalos települések, amikor a csángók előljáróiról beszél, akik ők maguk sem tudtak írni olvasni. Tehát már voltak előljárók. A későbbi utazók, kutatók a három gyimesi falut, majd községet mindig együtt tárgyalják. Ki gondolta volna, hogy képes valaki ezt a mindenképpen összetartozó területi egységet szétszakítani tiszta politikai megfontolásból. Márpedig ezt tette a román állam! Az 1960-as években a legelső gyimesi községet, Gyimesbükköt közigazgatásilag kiszakították természetes egységéből és áttették Bákó megyébe. Akkor még nem mindenki értette a cselekedet célját: szétválasztani egy évszázadok óta összeforrott népcsoportot. A legnagyobb és legrégebbi gyimesi községben megszüntették a magyar oktatást, román ajkú tanárok és tisztviselők lepték el a községet. Azt gondolná az ember,

hogy amikor 1989-ben a fejünkre szakadt a felemás romániai de - mokrácia, megváltozik ez az állapot. Hát nem így történt! Amikor az elrománosításról, a "nemzeti államról" van szó, amely Románia esetében egyáltalán nem nemzeti állam, akkor nincsenek pártérdekek, akkor az elvakult nacionalizmus és sovinizmus mindenkor mindent elsöpör. Jöhet Európai Unió, bármi a világon, ezt az érzést a románok még az elkövetkező ötven évben nem fogják levetkőzni. Ott, ahol 10- 15 vallás közül(figyelem, nem szekta) csak egy az államvallás, ott ez a felfogás még sokáig élni fog. Hogy ne is beszéljünk arról, hogy a moldvai papok szerint a magyar nyelv az ördög nyelve! Szegény magyar nyelv és szegény magyarok! Sajnos, így állunk Gyimesbükkben: először az iskolákat vesztítettük el, majd lassan elveszítjük a lelkeket, a magyarságtudatot! Pedig a helyi küldöttek többször felmentek 1989 után Bukarestbe jogos kérésükkel, hogy helyezték őket vissza közigazgatásilag a többi gyimesi községekhez, Hargita megyéhez. Ez a kérés néma fülekre talált.

A NÉPESSÉG ALAKULÁSA A GYIMESVÖLGYÉBEN

A talált adatok nem mindig egyeznek és éppen ezért kiválasztunk éveket, megvizsgálva a lakosok számát. Így az első biztos adat Gyimesvölgye lakosságáról egy 1721-es összeírás, amely " tizenkilenc vándorló családról tudósít". Az 1784/ 87-es első magyarországi nép - számlálási adatok Gimes Lunkán 507 összeírt személyt találtak (42) Tehát valós az a meg- állapítás ,hogy 1786-ban még csupán 500 körüli az egész völgy lakossága.(43) Egy másik összeírás 1799-ből már 550 lakosról tesz említést. A következő adat ötven évvel későbbi, mely szerint 1850-ben már 2882 lakost írnak össze. Orbán Balázs 1866 körül az ittlakók számát 4000 körülire saccolja. Nem könnyű pontos adatokkal számolni ebben az erdők, patakok fejében szétszórt gyimesi világban! Ki tudja, valahol valamelyik völgy, patak fejében hol vannak szullák, kalibák? De menjünk tovább a statisztikákkal. Egy 1868-as sta -tiszti már 4848 lakosról beszél , míg 1893-ban 8305 személyt írtak össze ,majd hét évre rá , azaz 1900-ban 8941 személyről esik szó. Ezzel beléptünk a bűvös XX. századba! 1910-ben 11666 lakosról tud a statisztika, amelyből 9631 római katolikus magyarnak vallja magát. (44) A magyarok mellett itt , főleg Bükkben , a Moldvával határos legalsó és legrégebb csángó községben románok is telepedtek le , akik később görögkatolikus vallásúak voltak. De itt soha nem voltak az 1950-es évek előtt ortodoxok. Ezeket a görögke letieket térítették át az ortodox vallásra erővel a kommunizmus éveiben. Hidegségen, Közép lok egyik részén a szájhagyomány szerint szintén telepedtek le román pásztorok, Moldvából jöttek. Ezek, mivel itt senki nem beszélt románul, teljesen átvették a helyiek szokásait, nyelvét. Csak a nevük emlékeztet származásukra. E kitérő után, nézzük tovább statisztika szerint a lakosok számának változását. Így 1941-ben Gyimesvölgye lakóinak a száma 14117, melyből 13485 magyarnak vallja magát. Érdemes megvizsgálni egy néhány számada

tot. Ha az 1867-es és 1893-as évek adatait hasonlítjuk össze, 26 év alatt kétszeresére nőtt Gyimes lakóinak a száma. Ez egyáltalán nem lehetséges csak természetes szaporulattal, még akkor sem, ha nem volt ritka itt a 8-9 gyermek a családokban! Jöttek bizony, idecsán- gáltak kívülről, Csík-és Gyergyó felől és más magyar vidékekről az emberek, de jöttek folytonosan Moldva felől is. Csak így magyarázható a nagy szaporulat. Persze az ideván - dorlásnak ismert történelmi háttere van. Gondoljunk csak a székely határőr-ezredek felállí- tására, amikor bizony futott a székely Moldva felé! Egészen biztos , hogy néhányan csak Gyimesig jutottak el, ott letelepedtek. De adatok vannak arról is, hogy már a madéfalvi ve- szedelem előtt , 1763-ban egyszerre Csíkból 278 család ment át Gyimesen Moldvába. 1764 január 7-étkövetően / Madéfalvi veszedelem! / ki tudná megmondani hányan vették a bújdo- sás tarisznyáját és menekültek Moldva felé? Csak az ének siratta őket :

" Mikor Csíkból elindultam, jaj..."

A vándorlás nem szûnik, 1775-ben a királynõ szigorú büntetést ír elõ az elvándorlókra. Persze, ha elfogták õket! Úgy látszik, a század elejétõl, azaz 1900-tól a szaporulat lelassul, már alig akad bevándorló, csak természetes szaporulatról beszélhetünk. De arról, hála az Istennek, még mindig beszélhetünk, egészen az 1980-as évekig. Mert a születések száma jóval meghaladta mindig az elhalálozások számát! Itt egészen a 60-as évekig szinte ismeretlen fogalom volt az "egyke". Érdekes jelenség, hogy amíg a múlt században és egészen a 70-es évekig 4-6 gyermek gazdasági erõt is jelentett, addig napjainkban ha valakinek sok gyermeke van, az nyomort jelent és a közösség leértékelõen beszél ezekrõl a családokról. Ha megvizsgáljuk a számokat, természetes szaporulattal is jócskán nõtt a lakosok száma. Így 1900-tól 1910-ig 2725-tel, míg 1910-tõl 1941-ig, tehát 31 év alatt mindössze 2415-tel, tehát lassul a szaporulat, ekkor 14117 lakosa volt a Gyímesvölgyének. Itt aztán meg is állt a szaporulat, habár csak 1998-as év volt az elsõ esztendõ, amikor többen haltak meg, mint ahányan születtek! Ha 1941-tõl átugrunk 1979-be, alig észlelünk szaporulatot. Igaz, közben volt már egy világegés, ahol a gyímesiek is, akik a feláldozott magyar hadseregben harcoltak, lefizették szomorú adójukat magyarságukért. Napjainkban is 15000 körül mozog a gyímesvölgye lakóinak száma. Ha eddig csak bevándorlásról szóltunk, itt az ideje, hogy beszéljünk a visszavándorlásokról is. Sz lesz a Gyímesbõl máshová vándorlásokról az idõk folyamán. Elõször Dánfalváról, Csíkszentimrérõl, Karcfal - váról, Szépvízrõl kapunk jelzéseket, miszerint egész családok telepedtek át Gyímesbõl. Egy nagy kivándorlási hullám az 1946- 47-es szárazságok idején hagyta el szülőföldjét és több százan az Érmellékére, Pécskára, Lugos környékére telepedtek le. Elõször tanyákra, a falvak mellé tömörültek, majd késõbb a termelõszövetkezetekbe olvadtak és a közeli városokban állami munkákat vállaltak a fiatalok. Így pl. Érmihályfalván, Érkeserûn, a Középlokról elszármazott Blágák egy egész faluközösséget alakítottak. Mások közelebb vándoroltak és csángó falucskákat hoztak létre. Ilyen pl. a Csíkszeredához tartozó hegyaljai település? Csiba, vagy Alcsíkhöz közel kialakították Egerszéket és Gyürkét. Háromszék vi-dékén, Kézdivásárhely mellett is telepedtek le. A termelõ szövetkezetekben a csángók kitû - nõ munkaerõnek bizonyultak az általuk több száz éve gyakorolt állattenyésztésben, így a gazdaságok elõszeretettel foglalkoztatták a gyímesieket. Érdekes megfigyelni, hogy bárhová mentek, együtt maradtak, nem vegyültek fõleg az elsõ tíz- tizenöt évben a bennszülöttekkel! Jó példa erre a Sepsiszentgyörgy melletti Szépmezõ, ahol a farmon gyímes származású csángók dolgoztak valóságos csángó negyedek hoztak létre, magukkal vitték a csángós ünneplõ ruhájukat, szokásaikat, népdalaikat, táncaikat, saját kultúracsoportjukkal évente, versenyeken megõrvendeztették a város nézõközönségét, színesebbé téve ezzel a kulturális életet. Gyermekeik betelepültek a városba, iskolákat végeztek de nagy eseményekre hazajönnek a Gyímesekbe. Ezenkívül a nagy iparosítás éveiben, amely úgy felbolygatta a világot és csúcsát a hetvenes években érte el, százak költöztek a közeli városokba, Csíkszeredába, Gyergyóba, Udvarhelyre, a moldvai városok közül Komonestre, Mojnestre, Galacra, Onestre, Borzestre. Sok gyímes telepedett le Brassóban.

A két világháború között, de még a hatvanas években is, olyan tanyákra telepedtek ki a községekbõl sokan, amelyek 20 házzal iskolát is építettek, boltjaik vannak. A fiatalok igyekeztek innen városra, fõleg Gyergyóba telepedni, de többen ott a tanyán építettek lakásokat. Ilyen falvacskák: Háromkút, Farkaspalló. Ezek hivatalosan Középlokhoz tartoznak. A felvázolt elvándorlásokból következett az a tény, hogy 1941-ben 14117 lakója volt Gyímesvölgyének és a szám a mai napi alig változott. A három községben a XX. század elején a születések száma 200-250 körül mozgott. Az 1910-20-as években ez a szám néha elérte a 300-at is, igaz elég nagy volt a gyermekhalandóság és más betegségek pl. a torokgyík is gyakran aratott. Majd közbejött a két háború és a kivándorlások. Aztán, amint említettük, a nagy, erõltetett iparosítás, ingázás, és az eddig szokatlan következménye a nõk ingázásának, az egykézés: sok családban már nem tudtak

annyi gyermeket vállalni, mint a század első felében. Új igények jelennek meg a lakásépítésben, azok berendezésében, megjelent az autó is! És a bűvös 1500-et nem tudta és nem is hiszem, hogy valaha is át tudja lépni Gyimes lakóinak a száma. Mert 1998-ban először, több volt az az elhalálozások, mint a születések száma. Szép, nagy házak épülnek, de az udvarokon alig lézeng egy-két gyermek! A népesség száma így alakul 1900 és 1992 között:

1900 : 8941 , 1910 : 11666 , 1930 : 12362 , 1941: 14117 , 1956 : 14186 , 1966 : 14382 , 1971 : 14413 , 1977 : 14290 , 1992 : 14402 .

VII. Az egyházközségek kialakulása-templomok építése

A templom, az egyházközség kialakulása a falu vagy község formálódásának fontos is-merve. Ime mit mondanak az adatok a gyimesi községek egyházközségeinek kialakulásá -ról: A XVIII. Században, mivel itt nem volt templom és papi szolgálat, az esküvőket és szü-letéseket a csíki községek plébániáin jegyezték be. Már elébb találkoztunk ilyen esetekkel. De hadd említsünk még meg egy néhány bejegyzést, amelyek a csíki községek anyakönyve-iben ma is megtalálhatóak: "1745-48 között három moldvai Gyimesen élő katolikus vallású családot jegyezték be a somlyói anyakönyvbe. 1760 és 1800 között harminckilenc gyimeslo ki házaspár nevét írták be a csíkszentmiklósi, a rákosi és somlyói anyakönyvekbe " (45) A gyimesi csángók kivétel nélkül ma római katolikusok. Akik görögkeletiek voltak, azok román származásúak, még akkor is, ha közben egyesek elmagyarosodtak. Ilyenek ma főleg lent, Bükkben vannak és habár erőszakkal térítette őket a román állam az ortodox vallásra, sokan ma is azt tartják és furcsamódon, ha magyarul is beszélnek, romának vallják magukat. Ide a reformáció nem jutott el, mert János Zsigmond próbálkozásaikor Gyimesvölgye lakatlan vidék volt. Aki ezután idekerült Csíkból, Gyergyóból az már eleve római katolikus volt . Jöttek mások is Udvarhely, Háromszék környékéről , de azok mind áttértek a többség vallására. A gyimesiek egészen napjainkig mélyen vallásos érzésű emberek, külön- nösen a Mária kultusz jellemzi hitüket és mivel állattartással foglalkoztak, különös szerepe van imáikban Pádovai Szent Antalnak és a keddi böjtnék. Máriát minden imájukba belefoglalják , és szerintük Csíksomlyó , ahol a csodatevő Szűz Mária szobra áll és ahová búcsúra járnak hálát adni a csodatevő nagy asszonynak , Róma után a legszentebb hely.(46) Máriát "Babba Máriának" becézik, ami drágát, szépet jelent.

Az 1784- 87-es első magyarországi népszámlálás Gyimes Lunkán egy papot is talált. Ha-bár ezután is vannak házassági és születési bejegyzések a csíki anyakönyvekbe annak az lehet az oka, hogy Gyimes felső részeiről inkább mentek az emberek a "falura", azaz Csíkba. Pedig tudjuk, hogy 1782-ben a somlyói Ferenczendi szerzetesek plébániát alapítá -nak Bükkben s így egyházilag is törvényes lett az ideiglenes település. Az elnevezés: Csík-gyimes egyházmegye. "...a hozzátartozó bükki filiájával 416 hívője van" (47) A bükki plé-bánián 1785-ből vannak az első anyakönyvi bejegyzések. Gyimesközéplak 1782-ig Csíkszentmiklóshoz, , azután pedig a gyimesi (bükki) egyházközséghez tartozik, amelynek 1795-től leányegyháza. Ebben az időben még nem volt Középlaknak papja, de már 1786 körül létezett a mai Kápolna-pataka szádában egy ideiglenes kápolna, ahol miséztek is a vendégpapok. Innen származik a patak mai elnevezése is, amelyet valamikor Tankók pata- kának hívtak. Sokkal később, 1851-ben Középlak egyházilag szétvált Gyimesbükk-től . Kö-zéplak védőszentje Mária-Magdolna lett , július 22.-ét minden évben búcsúval ünneplik , ahová nemcsak a gyimesiek de a környező székely falvakból is előszeretettel jöttek. A XX. század elején még a felsőloki hívek idejártak misére, keresztelni, esküdni, a régi ösvények, ahol rövidítették az utat, még ma is láthatóak. Középlakon 1853-ban fogtak hozzá egy na-gyobb templom építéséhez, az építést egy év alatt be is fejezték. A központi nagy templom-ról van szó. Ekkor egy statisztika 3134 hívőről beszél. Persze ebbe beleszámítanak a felső-loki hívők is, hiszen

ott még nincs templom és a század elején Középlok összlakóinak a száma sem éri el a 3000-et. 1902-ben bővült a templom, majd 1991 és 92-ben Szilveszter Imre papsága idején újra bővítették a templomot és mutatós, emeletes paplakot építettek. Bükkben Dani Gergely papsága idején, 1972-ben fejezték be egy új, modern gyönyörű templom építését. Ez akkor csodaszámba ment, mert alig van rá példa, hogy tornyos templom építését engedélyezte volna a Ceausescu rendszere. Gyimesbükk már akkor Bákó megyéhez tartozott, megszûntek ott a magyar iskolák. A fenti plébános azt is szívügyének tartotta az állandó építkezés mellett, hogy a csángó magyar gyermekeket, akiktől a rend - szer ellopta a magyar ABC-t, írni- olvasni tanítsa a templomban. Visszatérve az adatokra, Orbán Balázs az ismert művében 1866 körül két egyházközségről beszél: Gyimesbükk és Gyimesközéplokról. Gyimesfelsőlok amint már erről beszéltünk, egyházilag is a XIX. század elejéig Csikszentmiklóshoz, majd 1953-ig Gyimesbükkhöz tartozott. 1902-ig Gyimesközéplokkal közös egyházközséget alkotott. 1902-ben befejezték Felsőlokon is a templom építését és akkor vált Felsőlok külön egyházmegyévé. Itt a templomot 1964-ben és 1990-ben bővítették. Mivel a gyimesi községek igen nagy kiterjedésűek, ezért egyes távoli falurészekben kápolnánál nagyobb, kisebb templomok épültek. Így lent, Gyimesbükkben (Nagygyimes) még van két kisebb templom, valamint egy görögkatolikus templom, amelyet átalakítottak ortodox templommá. Középlokon még van, a Hidegség völgyében három kisebb templom. A legfelső (bükkhavas) templom helyébe új, modern, 4-500 személyt befogadó gyönyörű templomot építenek amelyet a milléniumi év tiszteletére 2000 tavaszán adnak át, védőszentje Szent István lesz. Az építkezés lelke, a már említett építő pap, Szilveszter Imre. Felsőlokon, Sántatelekén nagy imaházat építettek a 80-as években. 1995-ben eddig páratlan kezdeményezést fejezett be Berszán Lajos esperes: megépítette a "szik-lára épült imaházat és egyúttal a Szent Erzsébet nevét viselő római katolikus gimnáziumot. 1998-ban már érettségizett az első promóció.

A templomok ma is tömve vannak, a gyimesi csángók nagyon vallásosak. Identitástudatuk megőrzésének az iskola mellett, óriási szerepe volt az egyháznak. Ma is a legjobban működő civilszervezet és öröm nézni, hogy fogja össze a csángóságot hitben, építkezésben és karitatív cselekedetekben. A legsötétebb elnemzettelenítés éveiben is az egyház a meg - maradás, a nemzeti hovatartozási tudat fő ápolója, támasza, reménysége volt és úgy gon-doljuk, az is marad. Pártok, rendszerek jönnek- mennek, de a nép, az egyház és az iskola maradnak!

VIII. A CSÁNGÓ ÉS AZ ISKOLA

Orbán Balázs a sokat emlegetett művében a rengeteg jó tulajdonságuk mellett a következő -zöket írja a gyimesi csángókról: "árnyoldaluk pedig az, hogy oly kevés közöttük az írástu- dó, a csángók idegenkednek az iskolától, a tudományt nem kedvelik, annak értelmét nem látják." (48) Az iskola valóban nem volt soha a gyimesi csángó erős oldala! Nem értékelte "nadrágost", az úriembert, igen- igen függetlennek érezték valamikor magukat ebben a hegy- völgy országban. A hatvanas évekig állami munkára sem jártak, akkor mi szükségük lett volna, szerintük, az iskolára? A nők nem mozdultak ki a faluból, esetleg életükben egy néhányszor elmentek Csíksomlyóra a fehér keresztaljával a Pünkösdi búcsúra. Mindenki, pedig elég népes családjaik voltak, "megfőtt a saját leviben" ahogy itt mondták. Ősszel és tavasszal a pásztorkodással voltak elfoglalva a gyermekek, ezért csak a téli hónapokban já-rogattak iskolába, ha egyáltalán jártak. Igaz, az osztrák - magyar monarchia idején, de főleg a századforduló éveiben (1895- 1910) erős iskola-rendszert építettek ki, kötelezővé téve a népiskolai látogatást. De ki tudott összeszedni minden pásztorkodó gyermeket a he - gyekből, a patakok fejből? Ebben az időben épült a szép megállói iskola két nagy tanteremmel és tanítói lakással. Ezt az épületet Gróf Mailáth Gusztáv Károly, Erdély katoli kus püspöke építtette 1899 és 1900 között. Szintén a középloki Megállónál, átellenbe a fen-ti iskolával

épült egy kántor tanítói lakás egy nagy tanteremmel, melynek falán az 1998-as javításkor a következő felirat bukkant elő: "ROMAI KATH. ELEMI NÉPISKOLA" Tehát a század elejéig Gyímesből alig került ki 1-2 magasabb iskolát végzett ember. A 20-as évek után már akadt egy pár egyetemet végzett ember: orvos, tanár de ezek száma meg se közelíti más vidékek tanult embereinek számát! Ebben az időben, amikor a legalsó gyí-mesi községben vámállomás, vendéglők, tisztí étkezde stb. létezik, itt a legfejlettebb az iskolahálózat és innen mennek tovább iskolába tanulni a fiatalok. A legelső iskola is Gyímesbükön alakult. A továbbtanulók egy része nem bennszülött csángó, hanem fakereskedők, tisztviselők, vendéglősök gyermekei . Később , egészen napjainkig a legfejlettebb iskola-hálózat Középlokon működik . 1950 után gyökeresen megváltozik a gyímesi iskoláztatás helyzete! Az úgynevezett népi demokráciának volt egy kezdeti, emberarcú szakasza. Ezt senki nem tagadhatja le. Minden patakra iskolákat létesítettek, este a felnőttek bejártak , írni- olvasni tanultak . Középlokon bentlakást létesítettek, ahol ta-nultak, étkeztek a távoli patakokról, sőt Felsőlokról is idehozott gyermekek. És ami a legfontosabb volt: ezek a gyermekek ingyen lakást és ételmezt kaptak ,delutánokon pedig tanítók vigyáztak rájuk, így tanulhattak másnapra. Soha, sem azelőtt, sem azután nem végzett egyetemet annyi tehetséges szegény gyermek, mint azokban az években! 1953 és 60 között innen több ügyvéd, tanár, tanító, színész, mérnök , közgazdász, pap, építész , festő-művész került innen ki. És büszkélkedhettünk egy magyar miniszterrel is Budapesten, Veres Péter személyében. Szám szerint , ami az értelmiséget illeti, nem veheti ma sem fel a versenyt Gyímes más fejlettebb vidékekkel , de 1960 után csak Középlokról évente 15- 20-an érettségiznek és ugyanennyi valamilyen szakiskolát végez. Ez Gyímesvölgye szintjén legalább 25- 30 érettségizőt jelent, ugyanannyi szakiskolát végzettet, és legalább 10-15 egyetemistát. Ez már előrelépés és azt mutatja, hogy a gyímesi csángó is többre értékeli az iskolát. A 70-es években a szakiskolák, szakliceumokban tanultak tovább fiataljaink s ez érthető is , mert az erőltetett iparosítás sok munkahelyet teremtett. Sajnos, napjainkban ez a lendület alább hagyott, mert sok munkahely megszűnt, az iskola mintha újból veszítene értékéből. Ezt pótolja a Gyímesfelsőlokon beindult katolikus gimnázium, ahol évente 25-30 fiatal érettségizik. Ez, bizony segítség a szülők részére is, mert sokan nem tudják megfizetni a városi iskolába járást. Amint említettük, Középloknak erős iskola-hálózata volt , innen került ki a legtöbb továbbtanuló fiatal. Ezért Gyímesközéplok iskolahálózatát, annak történetét igyekszünk felvázolni, utalásokat téve a másik két község helyzetére is. Orbán Balázs megemlíti 1867 körül, hogy "csángóink meg is mutatták ekkor, hogy mennyi-re áldozatkészek ...önerejükön új papi, kántori lakot és iskolaházat építettek" (49) Valószínűleg az 1853-54-ben a mostani központi iskola (Megálló) közelében épült új iskoláról van szó. De már előtte is vannak adataink a gyímesi oktatásról: "Gyímeslokon 1826-ban Bakmány Ignác a kántortanító. " (50) Az 1837-38-as évekről Szőcs János muzeológus ka- pott adatokat. Szintén ő bukkant rá olyan adatokra, miszerint már 1858-59-ben Delnén gyí-mesi származású tanító volt Blága Imre személyében. De nézzük meg hogyan is alakult az iskolák helyzete Gyímesközéplokon? Az első ismert tanító a múlt század utolsó évtizedéből Székely Antal, a tanulók száma pedig 82. Ez bizony község szinten és minden osztályt belefoglalva, elég kevés ! Mivel a háborúk alkalmával az iskolai dokumentumok elégték, el-herdálódtak, csak régi szekrények oldalain, ajtáin találtunk feljegyzéseket a tanítókról és a- lig 3-4 dokumentum és persze az öregek visszaemlékezései álltak a rendelkezésünkre. Hosszú ideig Középlokon, a Megállónál (központi iskola ma is) egészen 1907-ig Sata Mihály volt itt a tanító. 1899 és 1900 között az iskolaépítő püspök, gróf Mailáth Gusztáv Károly iskolát építtetett a Megállóra amely még ma is működik. Ezt az iskola oldalán lévő márványtábla igazolja , 1990-ben az iskola kilépett a számok világából és felvette építőjé - nek a nevét. Itt említjük meg, hogy a 45 éves kommunizmus éveiben a márványtáblát több-ször lemeszelték, eltüntették az építő püspök nevét, hiszen akkor csak az volt

hiteles, amit a kommunista párt épített! De valakik minden évben letörülték a meszet , hadd látszódjék a püspök neve. De ez csak addig volt látható, amíg valamelyik " elvtárs" észrevette. És minden kezdődött elülről , egészen 1990 dec. 22-ig. A toronyból eltűnt a nagy csengő is. Ez nem került elő , de a torony tetejére egy csoport gyárim unkás új keresztet készített és azt fel is tették. Ezt ők-maguk tették semmilyen kezdeményezés nélkül. De térjünk vissza a század elejére. Sata Mihály mellett új tanítók jelennek meg: Nagy Tamás, majd Fehér Dénes. Az utolsó az örmény Fehér család sarja, akik elmagyarosodtak és kereskedéssel foglalkoztak itt, valamint a zsidók mellett erdőkitermeléssel is. Sok földet felvásároltak a székely közbirtokosságoktól a csángók bosszúságára. 35 évet, azaz 1909-től 1944-ig Orbán István kántor-tanító igazgató vezette az iskolát. Az idősebbek még jól emlékeznek szigorú nádpálcájára és tanítására! Népes családja volt, fiait éppen úgy tanította, büntette, mint bármelyik csángó gyermeket. Egyik fia később több ideig itt volt tanító, a másik fia , Zoltán nem csak tanfelügyelő korában, hanem azután is gyakran visszajárt megkeresni gyermekkoros ösvényeit és a barátokat. A századfordulón nagy volt itt az írástudatlanok száma! Így 1900-ban a tanköteles gyermekeknek még fele se, csak 22,8 % -a járt iskolába. A község óriási kiterjedésű és nem is lehetett elvárni, hogy Hidegségről, Barackosból lejárjanak iskolába a Megállóhoz. Ezért 1906-ban Hidegségen, majd 1908-ban Bükkhavason is iskolaház épült.

Az 1908 - 1909-es tanévben az összes középloki iskolaköteles gyermekből 325-ön nem látogatják az iskolát , innen a nagyfokú írástudatlanság Gyímesben. Ha ehhez a számhoz hozzáadunk még 350-400-at, megkapjuk az egész Gyímesvölgyben a beiskolázatlanok számát, ami úgy kb. 700 körül mozgott. 1908-ban olyan nagy volt itt a zsidók száma, hogy Középlokon izraelita iskola is létesült. Tudjuk, hogy a zsidók itt fakereskedéssel foglalkoztak, és deszkafeldolgozó üzemeik voltak. De a maguknak mindig kiépítették a megfelelő szolgáltató foglalkozásokat is. Így orvosaik, fogorvosaik, tanítójuk, rabbijuk volt. Ezenkívül üzleteket nyitottak, közfürdőt működtettek, amit ma is úgy ismernek, hogy " a zsidó feredő" . (51) Ebben az időben a legelső gyímesi községben két iskola, Felsőlokon pedig egy iskola létezett. Itt a leghíresebb tanító a "vén Péli " volt aki hosszú ideig tanította a felsőloki gyermekeket a század elején. A két világháború között , vagy ahogyan itt nevezik ezt a korszakot, "a régi román világban" , két féle iskola működött :felekezeti iskola magyar nyelven és román iskola. A román iskolába a romános nevű gyermekeket kötelezték, de ezenkívül ha egy családból többen jártak, azok közül is köteleztek valakiket a román iskolába. Hiába nem tudtak románul a gyermekek és a tanító sem tudott románul, ez nem érdekelte a román államot! Erről írja Tankó József (Jáni) Ilyen volt című paraszti önéletírásában: " 1922-ben kezdtem meg az iskolát oda le a központban, itt, Sántatelekében még akkor nem volt iskola. Az bizony van úgy hét kilométernyire tőlünk. Ez román iskola volt, mert akkor román világ volt. Jött egy román tanító, Buzsornak hívták. Egy nagy, csúf fekete ember volt, de bizony , féltünk is tőle! Ő nem tudott magyarul, mi semmit románul. Mit csinálj?Nekem menegettet a tanulás, minden negyedévben úgy húsz napot ha jártam iskolába, mert már otthon is fel tudtak használni, nagyocska voltam. Ősszel, tavasszal kellett, hogy pásztorkodjak. Amikor a IV. Osztályba indultam, hát kaptam a paptól egy katekizmus , olyan kicsi imádságos könyvecskét. Amilyen betűket ismertem, hát átforgattam magyarra, kezdtem esszerakni . És sikerült, ez volt az én magyar iskolám !(52) 1934-ben , amikor a gyímesvölgyi parasztlak megmozdultak a nagy adózás ellen és a lefog-lalt tárgyak visszaszerzése érdekében, egyik fontos követelésük az volt, hogy gyermekeik magyarul tanulhassanak. Ez volt a helyzet a gyímesi iskolákban a két világháború között. A legnagyobb baj azonban az volt, hogy a tanköteles gyermekek nagy része nem járt iskolába. 1940 után, azaz a "kicsi magyarvilágban" magyarországi tanítónők jöttek Gyímesbe Orbán István és mások mellé. Valóságos apostoli munkát végeztek , igazi népnevelő tanítók voltak. Az asszonyok közül ma is

sokan visszaemlékeznek arra, hogy a betűvetés mellett főzni, szabni, varrni tanították az asszonyokat és leányokat.

1944 és 45-ös tanévben Középlekon a 180 beírt tanulóból még felét se, csak 73-at tudtak évvégén lezárni, a többiek nem jártak iskolába. Ez volt a helyzet az egész Gyimesben. Igaz, háború volt és nyomor. Tehát az 1948-as tanügyi reform ilyen siralmas helyzetet talált itt. Ekkor megszűntek a felekezeti iskolák, állami iskolák jöttek létre. Amint már említettük, még a népi demokrácia emberarcú szakaszában vagyunk és el kell ismernünk, az új rendszer iskolapolitikája nem volt rossz! Minden elszigetelt patakra iskolaházakat építettek. Nem voltak ezek modern épületek, de a célt szolgálták: erős iskolahálózat jött létre. Így pl. Felsőlokon a központi iskolán kívül iskola alakult Ugrapatakán, Sántatelekén, Komiáton, Görbe-patakán. Középlekon azelőtt három iskola működött, ehhez viszonyítva már az ötvenes években íme milyen iskolahálózat alakult ki:

Megállóí központi iskola-1-VII osztály, Hidegség - 1-IV osztály, Bükkhavas- 1- IV osztály, Boros-patak 1-IV osztály, Kápolna- patak 1-IV osztály, Sötét- patak 1-IV osztály, Középlek Állomás - 1-IV osztály, Hidegségszáda 1-IV osztály, Barackos 1- IV osztály, Háromkút 1- IV osztály, Farkaspalló 1- IV osztály. Ezek mind magyar tannyelvű iskolák és a Farkas-pallói iskolát kivéve, amely 1968-ban megszűnt, ma is mind működnek. Ezek közül négy iskolában összevont osztályokban folyik a tanítás, azaz egy tanerő tanít a négy osztályban, 8-12 gyermeket. Ezt nevezik itt szimultán oktatásnak. Ez jó a gyermekeknek, mert a 7-10 éves nebulóknak messze volna bejárni a központba a patakok fejből. 1962 / 63-ban a hidegségi és a bükkhvasi iskolák átalakultak 1- VII osztályos iskolákká, mert ilyen iskola csak a Megállón volt. 1948/ 49- től a Megállónál egy bentlakást létesítettek, ahol megfelelő körülmények között tanulhattak, tanári felügyelet alatt a gyermekek. Gyimesfelsőlokról is idejártak a gyermekek, mert ott csak 1950 után létesült 1-VII osztály. De a távoli patakokról bentlakásban tanulhattak a középleki gyermekek is, akinek ilyen hajlama volt. Lehet úgy is venni, hogy ezek inkább válogatott gyermekek voltak, olyant küldtek iskolába, aki tanult is! 1962 után megszűnt a bentlakás, máshol is 1_VIII - oszt. Iskolák alakultak. Az iskolahálózat kiépült, minden nagyobb iskola mellé óvoda is létesült. Pillanatnyilag is nyolc óvodai egység működik csak Középlekon. A fejlett iskolahálózat sem oldotta meg rögtön a beiskolázás kérdését. A gyimesi csángók nehezen szoktak rá az iskolalátogatásra. Így 1951-ben az első iskolai napon 144 beírt tanulóból tanuló közül a megállóí iskolánál csak 37-en voltak jelen. Ősz volt, ki tudja melyik oldalon pásztorkodtak a gyermekek? Vannak olyan családok, főleg a községek peremén, a patakok fejből, ahol még a 70-es évek elején is valóságos közel harcot kellett vívni azért, hogy iskolába küldjék a gyermekeket. 1964-68-ig minden ősszel egy beiskolázó csapatot állítottak össze Csíkszeredában, két-három nap a helyi tanerőkkel járták a házakat, főleg a hidegségi részen és igyekeztek meggyőzni a családokat az iskola fontosságáról. Ezek valamelyik tartományi vagy rajoni hivataltól voltak, vagy rajoni aktivisták és tanárok. Ebből az időből maradt fenn a következő anekdota is: Hidegségen a beiskolázási csoport felelőse J.P. volt, a múzeum igazgatója. Behívatnak az iskolához egy makacs szülőt és mielőtt belépne az irodába, a csoport vezető int a többieknek, hogy ő majd ráíjeszt a bácsira, ha másképp nem megy a meggyőzés. A következőképpen fogadta a jól megtermett, nagybajuszú csángót:

- " Tudja- e ki vagyok én? Én vagyok maga a tanügyi miniszter !" Várta a hatást. A csángó végigmérte tetőtől talpig, majd így válaszolt :

- " A lehet, uram, de én nem tudom, hogy mi az!" A többiek alig tudták kacagás nélkül megállni s amikor elment a csángó, félnapot azon vigadtak, hogyan ijesztette meg J.P. a csángót! Ezeknek a meggyőzéseknek és a büntetéseknek később lett eredménye, mert évről- évre csökkent a beiskolázatlanok száma. És amikor meglátták, hogy többen felsőbb iskolákba jutottak,

mesterségeket tanultak, akkor véglegesen győzött az iskola. Így az 1962/63-as tanévben már 40 tanerő dolgozik csak Középlokon. Ebből kevés a végzett tanár, de már elég sok a diplomás tanító, akik az V-VII osztályban is eredményesen dolgoznak. A tanulók létszáma ekkor 380 tanuló csak Középlokon, 260 Felsőlokon és majdnem 400 Gyí- mesbükkön. A 380 tanulóból 155 Középlokon az V-VII. osztályokba járnak. 1961-ben a hidegségi és bükkhavasi iskolák is átalakulnak V-VII osztályos iskolákká és már Felsőlokon is van ilyen iskola. Tovább menve, 1963-ban egy román tannyelvű osztályt hoznak létre, ott, ahol egyetlen román ajkú gyermek sincs! Ez már rossz jel, amit sem a szülők sem a tanerők nem érzékeltünk eléggé. Ugyanebben az évben bevezették a kötelező 8 osztályt. Ilyen iskolák voltak Gyímesbükkön három, Középlokon három és Gyímszfelsőlokon kettő. A félreeső helyeken még mindig nehézkes a gyermekek beiskolázása! Aztán a 70-es évektől már két-három beiskolázatlan akad iskola körzetenként. 1971 kötelezővé tették az általános 10 osztályt. Ilyen iskola mindenik községben működött. Középlokon a Megállónál létezett 10 osztályos iskola, mert itt műhelyeket is létrehoztak és ide jártak a hidegségi és bükkhavasi IX, X. osztályos gyermekek is, majd a 80-as években egy- egy osztályt ott is létesítenek, mert nehéz volt a közlekedés a megállói iskoláig (8-12 km) Ekkor községszinten 60-65 körül mozgott a tanerők száma. Ebben az időben mindenre felhasználták a tanítókat, tanárokat: jelszavakat festettek a kerítésekre, ők terjesztették előadásokon, olvasó- körökön, nagy gyűléseken a párt ateista propagandáját, még akkor is, ha erről nem voltak meggyőződve, felelősségre vonták a gyermekeket, ha templomba jártak, kutyákat és más állatokat írtak össze és mindezekkel lejáratták a tekintélyüket. De tulajdonképpen ez is volt a kommunista rendszer célja, csak hogy azt nagyon sokan későn értették meg! Mindenki 10 osztályt végzett, ha tudott, ha nem, mindenik liceum mellett esti és látogatás nélküli tagozatokat hoztak létre, a színvonal és követelmény felháborítóan alacsony volt, az itt érettségizettek egy jó része írni- olvasni is alig tudott! A lényeg az volt, hogy a nemzetközi statisztikákban jól szerepeljünk. Az iskolák szintje, tekintélye olyan csorbát kapott, hogy azt nehezen tudjuk kiköszörölni. Az 1989-es események után az iskolák igyekeznek autonómiát teremteni. Sajnos, pénzügyileg ez nagyon nehezen megy! De térjünk vissza egy néhány számadatra: 1976-ban négy tanteremmel és műhelyekkel bővül a megállói iskola. Nagy szerencséje az volt a községnek, hogy itt egy bútorgyárat építettek. Tankó Gyula igazgató gyűjtést rendezett a község tanerői segítségével és Mihók János építészen az elgondolások megvalósítojára találtak: hozzáfogtak egy műhely, felette három nagy osztály és két kisebb iroda építéséhez, csak szülői pénzzel. Volt egy nagy szerencsájuk: ugyanakkor építették a már említett bútorgyárat, onnan naponta kikerült két- három autónyi építőanyag. És a földből csak kinőtt az új épület. Igaz akkor már minden pénz elfogyott! A megyei hatalmasságok, először fenyegetőztek, majd ők is segítettek a fel-építésben, pénzzel. Így született meg a semmiből a szép, tágas iskola! De még térjünk vissza egy néhány számadatra: Az 1984/85-ös tanévben 904 tanulója, 204 óvodása és 62 tanerője van a középloki iskolának. Az 1984/85-ös tanévtől rettenetes, de alattomosan rejtett nyomás érződik központilag az iskolák teljes elrománosítása érdekében. Ahová lehetett, román ajkú tanárokat helyeztek hivatalból. Az ők sorsuk sem volt könnyű, ez az embertelen rendszer egy jól kitűzött cél érdekében saját nemzetiségű fiataljait is száműzte ki tudja az ország melyik részéről egy tiszta idegen környezetben, melynek sem a nyelvét, sem a szokásait nem ismerték. Ugyan így a mi gyermekeinket Moldvába, Olténiába, Dob-rodzsába helyezték! Sokszor láttuk sírni ezeket a román fiatalokat! És pártfogásunkba vettük, mert ők csak eszközök voltak. Az aljasságot azzal fokozták, hogy ezeknek külön gyűléseket tartottak, ahol hazafias kötelességről, nemzeti hivatásról papoltak nekik. Ha egyszer egy iskolához román tanerő került, a következő lépés a tankönyvek kicserélése, tehát a tantárgyat automatikusan románul tanították. Kit érdekelt az, hogy értik-e a gyermekek az anyagot, vagy sem? Lassan kicserélődtek az igazgatók is. Alig maradt három-négy igazgató a

megyében. És azok meghúzódtak egy sarokba gyűlések, tanácskozások alkalmával a hangoskodó idegenek pedig uralták a környezetet! Ennél is tovább ment dolog: 1985 szept. 20-i átirat értelmében a földrajzot és történelmet csak románul taníthatják! Ehhez a határozathoz rímél egy 2000 február derekán kiadott rendelet, miszerint a 2000/2001-es tanévtől ismét csak románul lehet tanítani a magyar iskolákban is Románia történelmét és földrajzát. Románia helybe topog sok mindenben! Igaz, az iskolák, így Gyimesben is, alulról építkeznek, mellőzik a ma is szorító miniszteri utasításokat! De térjünk vissza az 1980-as évekre: 1985-ben főtanfelügyelő csere volt Csíkszeredában, új román főtanfelügyelő került a megye iskoláinak élére. Össze-vissza két magyar tanfelügyelő maradt Hargita megyében, de már azok is "kifutó fiúk" lettek! S ez történt ott, ahol a magyar lakosság száma 95/96%. Szorul a hurok: 1986-ban egy tanfelügyelőségi átirat értelmében minden beszámolót, gyűlést, munkatervet, szülői értekezletet, azok jegyzőkönyveit csak románul tarthatták és írhatták. Ennek az lett az eredménye, hogy mivel a szülők nem értettek románul a felvetett kérdéseket, kimaradoztak, nem jöttek gyűlésbe. Eljött az idő, amikor a gimnáziumokban, szakliceumokban alig akadt egy-két magyar osztály és ami ennél is borzasztóbb volt, hogy a szakiskolákat és szakliceumokat végzett gyermekeket valahová a regát fenekére helyezték, román környezetbe. Az 1986/87-es tanévtől már az I-IV. Osztályokban is románul tanítják a földrajzot és Románia történelmét. 1987-ben gyanús alakok látogatják meg a gyimesi iskolákat, belekötnék durván az utolsó magyar feliratba /osztály, faliújság stb./ végignézik a naplókát és felelősségre vonják az iskolák igazgatóit, ha romános hangzású nevekkel találkoznak és azok nincsenek román osztályokban. Ilyen nevek: Tódor, Vaszi, Blága, Györgyice, Baliga, Oltyán stb. A nagyobb baj, hogy ezek a gyermekek miért nem tudnak románul. Pedig a válasz egyszerű: ma már a felbolygatott Európában nem a név eredete szerint ítélünk meg egy személyt! Ezeknek a gyermekeknek a szülei, nagyszülei sem ismerték a román nyelvet. Itt többen élnek és beszélnek a magyar nyelvet! (53) Senki nem tudja, meddig lehetett volna ezt így bírni! De az utolsó években a 89-es fordulat előtt, nagyon értékes tanerők mentek világra, Svédországba, Amerikába. Nagyon fájdalmas volt számukra is, de a gyermekek számára is. Hónapokig kérdezték, hogy a tanító bácsi és tanító néni mikor jön vissza, hiszen őket arra tanították, hogy itt kell maradniuk és úgy kell belekapaszkodni ebbe a földbe, ahogyan azt a fenyő teszi! Aztán eljött ez a felemás forradalom. 1989 decembere után a román ajkú tanerők nem tértek vissza a gyimesi iskolákba. Őket is meglehet érteni, közelebb akartak kerülni a szülői házhoz. Csak azt nem lehet megérteni, hogy egyes szélsőséges román körök, beleértve a kormányt és elnöki hivatalt is, miért állították azt, hogy ezeket a tanárokat úgy kergették el a magyarok! Közülük a hitványabbja bedőlt ennek az aljas rágalom-hadjáratnak és hazug nyilatkozatokat tettek. De sokan közülük leveleztek magyar kollégáikkal, és sok mindent megköszöntek az itt eltöltött erkölcsi és anyagi támogatásért! A 80-as éveket a késő történelem a modern kor száműzetés-éveiként fogja elkönyvelni! Mert az egyetemet végzett magyar és román fiatalokat idegen vidékekre helyeztek, idegen környezetbe, idegen nyelvi közegbe pont akkor, amikor szükségük lett volna a család támogatására, annak melegére. Ott éltek le fiatal éveiket. Sok alig kezdődött házasság vagy nagy szerelmek mentek így tönkre! De ez már szociológia és nem helytörténet! Itt még csak egy nevet szeretnék megemlíteni, a magyar nyelvű oktatás utolsó nagy harcosaként a végváron. Deáky András német-magyar szakos tanárról van szó, aki a legelső gyimesi községben, amely ma is politikai megfontolásból nem tartozik Hargita megyéhez, Gyimesbükkről van szó, 1990 után megpróbálta a lehetetlent, hogy visszaállítsa itt a magyar nyelvű iskolákat. A legdurvább halálfenyegetésektől, sajtó kampányig, mindenben volt része, és alig tudott egy iskolát beindítani, ott, ahol ma is 85%-a az embereknek magyar! Keserűen vonult nyugdíjba, mert óriási munkájában kevesen segítettek! Pedig ahogyan ő szokta mondani: "Én nem valaki ellenében szeretnék magyarnak megmaradni. Én csak egyszerűen magyar szeretnék

lenni!" Ma is sokat tesz a helyi magyarságért, de már más területen, nem az iskola a harctere! Egy másik fontos név, amely mindenképpen befészkelte magát Gyimes és általában a magyar oktatás történetébe, az a Berszán Lajos felsőlaki esperes neve. Ő a lelke és megalapítója a Szent Erzsébet Katolikus Gimnáziumnak. Az első 28 ifjú 1998-ban érettségizett. A tanulók a gyimesvölgyi csángó fiatalokból kerülnek ki de jönnek ide Csíkból, Háromszékről és ami még felemelőbb, Moldvából is . Ezek a fiatalok itt tanulnak magyarul írni- olvasni , beszélni és beilleszkedni abba a népcsoportba, amelyhez szervesen tartoznak. Az esperes érdeme az új, sziklára épített templom - iskola. Ezzel a tetteivel belépett a nagy egyház és iskola építő egyházi személyiségek sorába.

GONDOLATOK GYIMESVÖLGYE GAZDASÁGI ÉLETÉRŐL

Évszázadok folyamán a legfontosabb megélhetési forrás az állattartás és később az erdőlés volt. Ezért itt valóságos kultusz , állatszeretet alakult ki. Ez a néprajz tárgya, de bizonyítékul megemlítenék egy néhány dolgot. Először is minden reggeli és esti imájukba belefoglalták a könyörgést az állatokért: "Drága Istenem tartsd meg a marháinkat" Babba Mária őrizd meg betegségtől, véstől az állataimat" De sokan vannak, akik nagybőjtben nem csak a pénteki és szerdai napot tekintik böjtös napnak, hanem szigorúan böjtölnek minden kedden az állataikért , imádkoznak Pádovai Szent Antalhoz, akit az állatok védőszentjeként imádnak. De a mindennapi életben is megnyilvánult az állatok szeretete, fél tése. Még az 1960-as évek elején is, ha télen ,nagy hidegben borjazott a tehén, vagy fíjazott a juh , az "újszülöttet" bevitték a házba, amíg megerősödött , egy-két hétig, a gyermekek nagy öröme! Valósággal beszélgetnek az állatokkal, húsvétkor nem vágja le a bárányt a gazda, inkább megszólítja a szomszédját erre a munkára. Ha kell, a felnőtt keménykötésű ember, aki a háborút is megjárta, megsiratja a lovát , tehenét , amely elpusztult, vagy a szükség arra készítette, hogy eladja azt. Nem tudok róla, hogy valahol a világon még magázzák-e a méhecskét, mint a csángóknál. Az nem megdöglik, még csak el sem pusztul, hanem meghal! Ezekén kívül rengeteg állatvédő varázslat, ráolvasás létezik, sok gyógyító -vényt ismernek az állatbetegségek gyógyítására. Mivel a legelők távol vannak a lakásoktól, érdekes kétlakiság, a kalibázás szokása alakult itt ki és ez így van kétszáz év óta egészen a mai napig. Ez azt jelenti, hogy tavasszal , Szent György napja körül felköltöznek az állatokkal a havasra, a kalibához. A legtöbb gazdának van ilyen második szálása, kalibája. Ez a kétlakiság jellemző volt valamikor a magyar állattartókra is , később ezek tanyákká alakultak , majd az állattartásról áttértek a földművelésre és így állandósultak, falvakba tömörültek. De Gyimesben állattartónak maradtak napjainkig, ezért megmaradt a kétlakiság, a nemzetközi szóval jelölt transzumanca , költözködő életmód. A nyári szálás-ról járnak kaszálni, valaki minden este visszatér a kalibához, mert ott az állatok. Aztán ősszel, Szent Mihály napkor leköltöznek a faluba. A legrégebbi időkben a havasokon szullákat, ideiglenes lakásokat ácsoltak. Ma már kicsi meszelt házikókat, az állatoknak istállókat építenek .(54) A állattenyésztésen kívül az erdővágás , a fa értékesítése volt az egyik fontos megélhetési forrás. Túlzásnak tartjuk Orbán Balázsnak azt az állítását, hogy innen valamikor a Tatroszon egészen a tengerig (Fekete tenger) szállították az árbóc fát. Ha ez a Maroson lehetséges volt, itt, a Tatroszon nem, mert ez igen sekély vizű folyocska. Az viszont biztos, hogy az erdő, a fa sok szegény embernek kenyeret biztosított Gyimesben az évszázadok folyamán mint csereáru. A gyimesi szoroson le, Moldva felé , ahol a jó fenyőfa aranyat ért, szekérral szállították a deszkát, lécet, boronát. Onnan cserébe kukoricát, petróleumot , kocsikerékkenő degenyeget, gyümölcsöt hoztak. A deszkát két féle módon vágják : kézerővel , függőleges irányban, amelyhez állványt készítettek, nagyon nehéz munka volt, két ember végezte . De már a múlt században igyekeztek felhasználni a víz erejét és a gyors patakokra vízi fűrészeket építettek. Ezek különösen az 1915- 40-es években szaporodtak el, Ugra- patakán, Boros- patakán, Hidegségen , több ilyen fűrész volt. Mindenik mellett egyúttal malom is működött. Csak Ugrán négy vízi fűrész és 8 malom létezett .

Ezek a vízimalmok és fűrészek egészen 1948/ 49-ig működtek. Akkor főleg a fűrészeket betiltották, leszerelték, tönkretettek egy népi foglalkozást! A vízi malmok is leépültek, de közülük kettő-három egészen napjainkig örültek. Sok vízimalom a népi ötletesség magas iskolája volt. Ezekre szükség volt, mert itt a szemes gabonát vásárolták a gazdák: a kukoricát, búzát Moldvából, árpat, rozst pedig Csíkból cseréltek vagy vásároltak. Megjegyzendő, hogy a 70-es évek elejéig itt is természetkezelték árpat, zabot, rozsféléket. A cséplőgép hónapokig cséplelt a gyimesi községekben. Amióta úgy vásárolják a kenyeret és lisztet, nincs már szükség az árpa és rozst természetkezésére, mert itt nem volt soha biztos a termés. Sok évben, ahogyan itt mondták, úgy szerette a gabona a földjét, ahová vetették, hogy soha nem jött ki onnan! Ezért napjainkban csak krumplit, kevés zöldséget (murok sár-garépa/, hagyma, mák,) természetkeznek. Itt szegényes, köves talaj van, még a fű is elég gyér, rengeteget kell kaszálni ahhoz, hogy két- három tehénnek téli széna gyűljön. A gazdák nagy része ma is csak szénával eteti az állatokat, ezért a tejhozam se valami nagy! Sajnos, az állattartásban semmi előrelépés nincs, ugyanúgy dolgoznak, termelnek, mint kétszáz évvel ezelőtt. A tehéntej feldolgozása, értékesítése is alig változott. De nagy részük fel sem dolgozza a tejet, hanem majdnem potom áron átadja azt a tejbegyűjtőknek, akik sokszor két-három hónap késéssel fizetnek. Nehéz az itt élő állattenyésztők dolga!

Örmény és zsidó vállalkozók már a múlt század végén előzönlöttek Gyimes völgyét, fűrészüzemeket építettek, csak Középlokon öt ilyen üzem vágta a deszkát, tarolta az erdőt. A zsidók inkább a fát felvásárlásával, gyárak működtetésével foglalkoztak, úgy is volt, hogy csak Középlokon 200-nál több volt a zsidók száma. Legtöbbjük kereskedő, iparos volt, de akadt közülük bankár, sakter, pap, egyszerű munkás, orvos, tanító stb.(55) Az örmények inkább kereskedéssel foglalkoztak sőt erdőket, földeket vásároltak fel és a helyi építkezéshez viszonyítva modern, szolid lakásokat építettek. (56) Az első több fűrészgátert Középlokra, a mai bútorgyár környékére építették. Ez 1916-ban leégett, Dobál és Bermán (örmény és zsidó) szövetkeztek, és 1929-ben új és nagyobb gyárat építettek. A század elején Középlokon, fenn Barackosban is volt két több gáteres fűrészgyár. Itt kötél sodronyon hozták sok kilométerről a fát, olyan helyekről, ahová az ökrök és lovak nem tudtak kimenni. Ezek a gyárak felbolygatták a csendes gyimesi életformát. Az emberek megismerték a pénz ízet, munkalehetőség teremtődött a fűrészüzemekben, rakodásokon, áruhárdásoknál. Egyúttal civilizáló tényezők is voltak, hiszen az elszaporodott zsidó és örmény kereskedők olyan árukat hoztak, amelyekkel eddig ebben az elszigetelt világban nem találkozhattak. Az új telepések életformájukkal is formálták a helyieket: az asszonyok szombaton bejártak dolgozni, főzni, mosni a zsidó családokhoz és ott sok újdonsággal megismerkedhettek. Az örmények új, szolid, téglalakásai is szokatlanok voltak ezen a vidéken. A zsidók közfürdőt építettek maguknak, ami ismét egy lépés a civilizáció felé! És még sok mindent fel lehetne sorolni, amit eltanulhattak a csángók az új telepésektől. Ezért soha senki nem beszélt rosszállóan a zsidókról! A legöregebbek csak tisztelettel és sok-sok szeretettel beszélnek róluk, mert nem csak annak nyújtottak pénzkereseti lehetőséget, aki közvetlenül náluk dolgozott, hanem bárkinek. "Ha este nem vót pénzünk, elmentünk édesapámmal éjjel két tehénnel és a csíki közbirtokosság óriási erdejéből bévítettünk a zsidókhöz egy jó szekér vagy szán fát, s reggel pénzünk volt. Kellott is a pénz, mert ebben az időben itt mindenki vellegette kicsinként a földeket, erdőket a falusiaktól" (Tankó József Jáni sz. 1917) Ilyen deszkavágó üzemek Bükkben, Tarhavason is voltak. 1945 után a zsidók már nem jöttek vissza. Elvitték őket, ki tudja melyik haláltáborba?(57) Akik élve maradtak vagy mások unokái is, néha-néha visszajárnak ide, emlékeiket keresik. Csak egy-egy kidölt sírkő, egy-egy visszamaradt név emlékeztet már azokra az időkre. Nó, meg az öregek mesélnek róluk nagy-nagy szeretettel: "Akkor még fiatal volt A.P. Olyan kisegítő féle volt a zsidóknál. Egyszer azt mondja neki a zsidó: Péter, itt egy tarisznya pénz, gyere menjünk, vásároljunk fát. El is indultak fel,

Hidegségen, s ahol olyan ház volt, bémentek, a zsidó kérdezte, tudnak- fát behozni szombat estére. Ha igen, helyben ki is fizette. Addig mentek, amíg a pénz elfogyott. Amikor elfogyott a pénz, kértem a zsidót: Bermán úr, maga felírta-e kinek adott pénz? -Én nem, hát te? - Én se! A zsidó csak mosolygott és azt mondta: - Én felírtam mennyi fa kell beérkezzen szombaton s az be fog jönni ! Ennyire bíztak a zsidók a csángókban. Akkor még nem volt elromolva a világ"(Ambrus Fülöp sz. 1907.) Gyímesvölgye gazdasági életében fontos dátum 1843, amikor Balássi József csíki főkirálybíró töltött út építéséhez kezd Szépvíztől át a vízvázasztó hegyeken , le a Tatros mentén a gyímesi szorosig. Onnan már Moldvába ér az utas és ott is építik a kövezett utat a Ghica- bojárok birtokain. Ez az út ma is az egyik legfontosabb összekötő út Erdély és Moldva között. Fellendül a kereskedelem, főleg a csere kereskedelem a két ország között. Mivel Gyímes egy elzárt vidék , bizonytalan volt itt a téli mozgás. Ezért ősszel beszerezték a télirevaló gabonát, kukoricát .Ha valaki nem szerzett ősszel 10-15 zsák gabonát, az hitvány gazdának számított! Ez a szokás máig él, pedig ma már az üzletekben is lehet lisztet, kenyeret vásárolni. Tehát a töltött út megépítése mindenképpen fellendítette Gyímes gazdasági életét. A másik fontos dátum 1897, amikor az osztrák - magyar állam megépíttette a Csíkot ,Tehát Erdélyt Moldvával összekötő vasutat . Ezt talian/olasz/ és polák /lengyel / munkások építették , közülük egy néhányan itt is maradtak. Belőlük származott a Lengyelfi család, akik magyar időben változtatták a nevüket Polákról- Lengyelfire. Ez a vasú a madéfalvi vasúti gócpontból indul Csíkszentmihály, Ajnád , Lóvész , majd egy több mint 1100 m. alagúton áthalad és a Gyímes völgyébe ér, mind a három községet érintve a gyímesi szoroson átjut Moldvába. Gyímesvölgyén hat helyen áll meg a vonat, ami bizonyítja a völgy hosszúságát. A vasútnak eredetileg a már említett töltött utat kellett volna követnie, tehát Szépvíz felé lett volna az irány. A szájhagyomány szerint az örmények, akik Szépvízen erős örmény központot hoztak létre , s akiknek Felső-lokon is sok jó birtokát átszelte volna a vasút , annyira erősek voltak gazdaságilag, hogy megváltoztatták a vasút építők tervét és azt Lóvész felé irányították, ahol pedig sokkal nagyobb munkát kellett befektetniük a vonal építésébe. Gondolunk itt a rengetek szikla-robbantásra, ásásra és a hosszú alagút megépítésére. A múlt század végén tehát a vasút megépítése, a gomba módra szaporodó fafeldolgozó üzemek Gyímet is bekapcsolták az erdélyi gazdasági vérkeringésbe. (58)

Az állattartás mellett az erdőlés, erdővágás, mint foglalkozás egészen napjainkig fennmaradt. Mivel a gyermekek száma a családokban nagy volt, a föld sokfelé oszlott , egyes családok már nem tudtak csak az állattenyésztésből megélni, ezért más munka után kellett nézni. Már a század elején a zsidók és örmények nagy erdőket vásároltak a csíki közbirtokosságoktól és azokat kivágatták a helyi erdővágókkal. Az erdővágók mellett még más csoportok is munkához jutottak. A lovas és ökrös gazdák alkották a fuvarosok csoportját: az erdőből behúzták, vontatták a fákat, rámpára rakták és onnan vagy ők, vagy más fuvarosok a fűrész üzemekig fuvarozták a faanyagot. De megjelentek a szurokszedők, akik a fenyőfa gyantát gyűjtötték és árusították. Mások csap és gallyszedéssel foglalkoztak ott, ahol az erdőt kivágták, hogy tavaszra előkészítsék a területet csemete ültetésre. Ezek könnyebb munkák voltak: fiatalok, gyermekek , nők is elvégezheték azt. Tehát az erdő sokféle munkalehetőséget biztosított. Kiváló borona-faragók voltak itt, akik rendelésre már fenn az erdőn kifaragták a hosszú boronákat. Amikor a közeli erdők elfogytak, akkor már az erdővágók nem jöhettek haza minden este, ott fenn ideiglenes szállásokat készítettek: elő-ször szullákat ,majd borona "kabánokat" építettek és a 60-as évektől lakó fülkéket, vagonokat vontattak fel az erdőre traktorokkal. (59) Az erdővágók élete nem volt rózsás! Főleg télen dolgoztak és a húzatók, fuvarosok általában jó gazdák voltak, akik nyáron nem mentek ilyen munkákra, mert otthon a nagy dologidőben rengeteg munkájuk akadt. De kialakul egy igazi erdővágó réteg, akiknek otthon nem volt nagy gazdaságuk, esetleg egy-két tehenet tartottak . A

nehéz életkörülmények, a hideg vagy még ki tudja mi okból, az erdővágók nagy része rászokott az ivásra és sajnos, napjainkban is sok ilyen leszegényedett család van , akik alig tengetik napjaikat. Az erdővágásból csak mások gazdagodtak meg, a csángók nem! Igaz, a húzatóknak, fuvarosoknak jól jött a mellékkereset.

Minden társadalmi rendszer igyekszik az előtte valót szidni, okolni a bajokért. A népi demokrácia , majd a szocializmus éveiben nem hallottunk itt mást, mint hogy a " kapitalista" rendszerben letarolták ez erdőket , ésszerűtlen gazdálkodást folytattak. Ez így igaz, de ugyan ezt tette kissé burkoltabban, a szocialista rendszer is! Igaz, ez gyárat létesített, Középkoron 1948-ban államisítottá a fűrészüzemet, 1971-ben ide új bútorgyárat építettek ,amely munkát adott közel 1000 gyimesi csángónak. Új szakmák, mesterségek jelentek meg. Gépesítették az erdővágást, a fa leszállítását is géperővel végzik. Felszámolták a fuvarosok rétegét. És soha nem ismert mértéket öltött a fakitermelés, mert a modernizált gyár csak úgy falta az erdőt. Az őserdők lassan lefognak, már máshonnan hozzák a fát a gyárhoz, lassan nyersanyag hiányában bezár a bútorgyár is. Az is igaz, hogy újra ültettek csemetékkel majdnem minden kivágott területet! 100 év múlva lesz ebből hasznos erdő! És eljutottunk napjainkig, amikor még siralmasabb a helyzet. Ma igazi rabló erdőgazdálkodás folyik, Gyimesvölgyében 18 magánkézben lévő kis fűrészüzem vágja állandóan a deszkát , senki nem gondol az újraültetésre, csak a gyors pénzkereseti lehetőségre. Óriási oldalak maradnak megkopasztva és a pizstrángok kihaltak a gyors patakokból, mert ide táralják a fűrészport. Még 15 évvel ezelőtt a pizstrángok paradicsoma volt Gyimes. Ma már hírmondónak sem kapna senki legalább egyet!

Háziipari jellegű foglalkozások közül a kádárkodásnak volt hagyománya már a legrégebb időktől. Ez érthető is, hiszen a tejfeldolgozáshoz szükséges edények nagy része fából készült. Pl. fejősajtár, légely, tejoltó-kád, cseber, vajküpillő, brigigyó, káva, savó-kevergető kalán , borító stb. Erről a mesterségről már Gegő Elek is említést tesz az 1838-as évi ittjárta alkalmával:" Délután a sáncban, a Tatros vize kigyózó medrében a magyar ajkú , de romános öltözetű Lokra értünk. Jó mesterei a cseber, a kád és faedények készítésének"(60)Házaitak, csüreiket , zindellyel , itteni nevéen "dránicával" fedték, amelyhez nagy hozzáértéssel választották meg a megfelelő fát. Még a fuvarozásról megemlíjtük, hogy a század elején egy községben 50-60 pár ökörfogát is létezett, az gyimesi szinten 130-140 pár ökör! Akkortájt lova csak a jó , tehetősebb gazdának volt. Ma már alig akad az egész völgyben 1-3 ökörfogát, de minden harmadik gazdának lova van.

A lakosság nagy része ma is állattenyésztéssel foglalkozik. Már említettük, ugyan olyan eszközökkel, módszerekkel teszik azt, mint kétszáz évvel ezelőtt! Alig jelent meg két- három kaszáló gép a völgyben. Igaz, a meredek oldalakon nincs amit kezdeni ezekkel a gépekkel. Marad a hagyományos kasza! A nyári " nagy dologüdő" ,a kaszálás ideje ember-feletti munkát jelent. A kaszálók nagy részén jó minőségű fű nő, de nagyon gyér. Óriási területeket meg kell kaszálni kézi erővel ahhoz, hogy a hosszú téli etetési időszakra, amelyik októbertől május közepéig, azaz több mint hét hónapot tart, elegendő szénát gyűjtsenek. Egy tehénnek legalább négy szekér szénára van szüksége, mert itt abrakot nem adnak az állatoknak. Ha valaki négy-öt tehenet tart, az bizony 16-20 nagy szekér szénát gyűjt össze, ha van akkora területe. Ezért legalább egy hónapot kell kaszálni. Ezért gyakran úgy oldják meg, hogy kalákákat rendeznek egymás felsegítésére. (61)

A gyimesiek hozzáértő mesterei a tejfeldolgozásnak. Táplálkozásuk jó részét is a tejtermékek teszik ki. Jellegzetes ételeik : üstbetej ,bálmos, álivánka, melegítés, fehérétek, iró, ündtúró, zsendice, sebestej, galuskás káposzta stb. (62) A tejet régebb otthon dolgozták fel, túrót, sajtot, ordát, tejfölet, vaját árultak és ma is árulnak a közeli moldvai városok piacain. De ezeket

felvásárolták az örmény és zsidó kereskedők is .Napjainkban, főleg amikor a faluban tartózkodnak, azaz ősszel, télen és tavasszal, a tejet beadják a csarnokokba. 1989-ig a tejfelvásárlás állami monopólium volt . Pillanatnyilag magán tejgyárak veszik át a tejet és a gyimesi termelőt ugyan úgy becsapják, mint előzőleg az állam! Sajnos, nincsenek érdekvédő egyesületeik, így megtörténhet, hogy két-három hónap késéssel kapják meg a tej árát, az ár pedig a tejfoktól / zsír / függ, amit mindig a termelő kárára manipulálnak. Igaz az is, hogy a hagyományos gazdálkodás miatt , takarmány nélkül nem is lehet beszélni jó minőségű, zsíros tejről . A juh tenyésztés majdnem zéróra csökkent. Alig tartanak juhot, ez sem jövedelmező ágazat. A 70-es évek nagy iparosodási láza ide is eljutott: sokan beálltak állami munkára, ingáztak a közeli városokba főleg azért, hogy öregségükre nyugdíjat szerezzenek. Valamikor jó gazdának számító emberek beálltak bakternek a városi vállalatokhoz, a fiatalabbak már szakmát is szereztek . A gyimesi ingázók két műszakot dolgoztak, emberfeletti erőfeszítéssel: otthon gazdálkodtak, városon meg alkalmazotti minőségben, egész normával dolgoztak. Sokan megbetegedtek, mert ez nagyobb távon kibírhatatlan!

Visszatérve az állattenyésztéshez, hangsúlyoznunk kell, hogy azok más jövedelmet is biztosítottak. Gondolunk a húsrá, bőrre, gyapjúra, és élő állatok eladására. Már szóltunk arról, hogy régen egyetlen pénzforrás az állat és erdő volt. Az elődök úgy vásárolták a földeket a csíki közbirtokosságoktól. Ilyenkor eladták az állatokat és abból fizettek. Nagy állatot , fejős tehenet soha nem vágtak le. Egy évben levágtak egy-két disznót, azt feldolgozták és a hús egy részét felfüstölték. Tavasszal, Húsvétra, mindenki bárányt vágott. Ezenkívül kalákára levágtak egy disznót vagy juhot. Lakodalomra mindig egy bika-tinót és majorságokat, halál alkalmával két-három juhot vágtak. Keresztelőre, arany és ezüst lakodalomra szintén állatot vágtak.

Egy másik mesterség, amelyet sokan szinte népművészeti szinten űztek, a szűcsmesterség. Ehhez a mesterséghez szükség volt csávált, kikészített bőrre. Minden háznál a gazda csáválta ki a bőrt, ehhez mindenki értett. Amikor összegyűlt a megfelelő számú bőr, akkor azt a szűcshöz vitték és megrendelték a szükséges ruhadarabot : juh és berbécs bőrből kocsok- azaz hosszú bunda készült, fiatal bárány bőrből pedig mejjes, vagy lájbi- bunda készült. A fehér bundákat hímezték, ezek voltak a varrottas bundák. A gyimesi patakok mindenikén élt legalább egy-két szűcs még a hatvanas években is. Ma már alig varrat valaki bundát, ezért minden községben csak egy-két szűcs érti a mesterséget, de az sem abból él. A hímeket és mintákat a megrendelő kiválaszthatja, de legtöbbször a szűcs ízlésére bízták, mert ő tudta, mi jár fiatalnak, öregnek, leánynak, fiúnak. (63)

Egy másik fontos foglalkozás Gyimesben az építkezés, ácsoskodás. Minden faluban létezik legalább öt ilyen építő csoport. Ma már nem lehet ezeket sem kőművesnek sem csupán ácsoknak nevezni, mert ezek mindenhez értenek és egészében kivállalják az épület felépítését. Ezek öreg mesterek mellett tanultak, kevesen végeztek szakiskolákat, de jó hírük van, mert Csíkba is hívják építeni. Majdnem mindenikük dolgozott már Magyarországon is ahol rengeteg új eljárást tanultak a szakmájukban. Érdekes dolog, hogy habár a fa mindig jelen volt a gyimesi ember életében /gondoljunk az építkezésre, szerszámokra, szokásokra: halál, lakodalom stb/ itt mégsem terjedt el a faragott kapuk divatja. Ez főleg azért, mert itt túlsúlyban van a fenyő, amely szálkás, hasadó fa, nem alkalmas faragásra. A furulyát, pásztor botot ,orsót, guzsalyat , vászon feszítőt, sulykot mindig díszítették, kifaragták.

Helyi mesterségnek számított a kötélfontás ? Hosszú vontató kötelet és bornyú-kötelet fontak. Más régi mesterségek: molnárság, asztaloság, majd az 1930-as évek után a szabóság. Eddig csak maguk készítette csángós ruhába jártak , ekkor jött divatba a priccses nadrág, amelyet szürke posztóból varrt a szabó. Még léteztek vízi fűrészek és ványolók.

A nők a len, kender, gyapjúfeldolgozás, hímzés, varrás és szövés nagy mesterei voltak. Házi iparként űzték ruházataik elkészítése és saját házaik díszítése céljából. Az 1950-es évekig csak a fejkendőt, cipőt és gyöngyöt vásárolták. A bundát, kozsókot a helyi mesterek készítették el, de a csórikát, kapcát, karincát (kartrinca) övet, bernyóct, inget saját kezűleg készítették. A lány férjhez menéskor ezekből otthonról perneferumot vitt. A fenti ruházati cikkekhez, amelyekből több rendet is vitt, még hozzájött a szintén saját kezűleg készített párnahuzat- szett, zekék, falvédők, rúdi lepedők, takargatók, abroszok, festékesek, padlásrongyok, kendezők stb. Ezek kenderből, lenből, gyapjúból, és gyapot - fonalból ké-szültek. Amint említettük a kelengye nagy részét a férjhez menő leány és az édesanyja állítottál elő, s ez nem is volt kicsi dolog, ha a kézimunkára gondolunk. Egy akkori, 1917-es perneferung levél nagyon leszűkítve íme mit tartalmazott :6-7 zsák, 3-6 párna, ugyanannyi párnahuzat, 3 falvédő, 3 festékes, 10 karinca, 2 cserge, pokróc, csórika, karmantyú, átalvető, hímzett ingek, 9 bernyóc, 5 öv stb. Ha ezeket a ruhadarabokat végig nézzük elámulunk a sokféle díszítőminta láttán! Csak az ing-mintáknál ismeretesek a következő minták, hímek :tűzvasas, fésűs, horgas, nyolckankójú, butukos, sásközepű, fonákján való, medvefarok stb. A bernyocok, övek sem egyformák. Létezik síkbernyóc, szedett, virágos, babos, kégyófejes, gereblyés stb. Egy asszonynak átlag 8-10 ünneplő karincája volt, de azok mind egy szálíg más mintájúak voltak. Ilyen minták: kicsi vesszős, apróvirágos, mindenasszony-minta, kurvák formája stb. Itt a felsorolás csak ízelítőt kívánt adni és csak példázni akarta azt a hallatlan gazdagságot és hozzáértést, amiről a gyímes asszonyok bizonyosságot tettek ruházatuk elkészítésében és környezetük díszítésében. A len és a kender feldolgozásának a módja megegyezik a máshol is használt és ismert eljárásokkal: nyűvés, áztatás, tilolás, sikítés, léhelés, gerebenelés, fonás, tekerés, szapulás, csőlés, szövés. A fonók valamikor igazi késő őszi és téli szórakozási alkalmak, sokszor tánc és megismerkedési lehetőségek voltak. Ma már nem természetnek lent, kendert, mindent a boltokból szereznek be. Ha a kívülálló ránéz egy csángó asszony viseletére, el nem tudja képzelni, mennyi munka van abban. Ezért is talán, ma már nincs idejük ezekkel babrálni, időt tölteni! Külön színvilág dukált korosztályok szerint: a kislányoknál pirosas, zöldes szín, középkorúaknál a kék, míg az öregeknél a fekete szín uralkodott. (64) Ma már csak mutogatónak maradt egy-egy szép rendruha, festékes, rúdi-lepedő. A többi széthordták a nagyvilágba! De minek is foglalják a helyet, amikor két- három esztendőben egyszer ha felveszik azt! A kender, len és gyapjú- feldolgozáshoz szükséges eszközök is itt helyben készültek: egyeseket bárki, másokat helyi mesterek készítették. Mára ezeknek is csak a neve maradt, de a fiatalok már nem tudják mi az. Ezért írom ide egy néhány eszköz nevét: tiló, léhel, gereben, orsó, guzsaly, fonókerék, csőlökerek, cső, moszor, tekerőlevel, vetőfa, osztováta, lábító, nyist, borda, eresztő rúd, vetőlő, hasajó stb. A személytelen, városias öltözet a 60-70-es évektől terjedt el. Azért neveztem személytelennek, mert ettől eltérően a régi csángós ruha egy-egy családot, asszonyt jellemezett, és nem vett fel akármilyen mintás ruhát, karincát, aki adott magára. Büszkén mutogatták, hordták kezük munkáját!

Igyekeztünk felleltározni a foglalkozásokat, mesterségeket Gyímesben. Ahhoz, hogy a jelenkori foglalkozásokat ágazatonként vizsgáljuk, két évet választottam és egyetlen község keresztmetszetét vizsgálom, mert az arányok mind a három községben megegyeznek. Ime a legfontosabb adatok Középlokról 1981-ben:

A község területe: 19,07 négyzetkilométer, lakói száma: 5528, melyből magyar: 5331, cigány: 10, szerb: 2, román: 61.

Egyéni gazdaságok száma: 2385, állami munkára jár: 1249

Szántó föld : 420 hektár , Erdő : 740 hektár . Megjegyezzük, hogy több a bevallottnál a cigányok száma. De sokan annyira beilleszkedtek a csángók közé, hogy magyarnak vallják magukat, nem nomádok, hanem lakásaik, földjeik vannak és gazdálkodnak is.

Mint érdekesség megemlítjük, hogy 11 év múlva, azaz 1992-ben is a lakosok száma csak 5342 . Tehát nem , hogy szaporodott volna, hanem csökkent ! Sok az öreg, a 60 éven felüliek száma 851 . Még szerencsére nem beszélhetünk a községek előregedéséről, mert a 0-5 éves korú gyermekek száma 1554 és évente 30- 35 házasságot kötnek. 1998 volt az az év, amikor először haladta meg az elhalálozások száma a születéseket. De ez csak egy évben volt. A következő esztendőben ISMÉNT nagyobb volt a születések száma. Most is átlagban évente 70-80 gyermek születik. Ez a szám valamikor elérte a 140-et is.

Nagy a szív- és érrendszer, valamint a gyomor és reumás betegek száma. Növényvilága gazdag, szép alpesi legelői és kaszálói vannak, de a fű annyira gyér , hogy csak igen kevés arányban lehet azt kétszer kaszálni évente.

MI LESZ VELED , GYIMES ?

Ez volt Gyimes története. Itt nincsenek ezeréves sírok, régi múzeumi tárgyak, még ötszáz éves sírok sincsenek , amit mutogathatnánk. A fakeresztek hamar elkorhadnak! A régi, magas tetejű , dránicával fedett házak is eltűntek. Csak egyet őriztünk meg, amelyben falu-múzeumot rendeztünk be. Helyettük megjelentek a három szobás , modern lakások, modern berendezésekkel. A világtól nem maradhat le Gyimes sem, csak éppen két-három lépéssel mindig hátrább van ! Ezt a hátrányt kellene valahogyan behozni. És elsősorban az állattartásban kellene valamit újítani , mert ez még mindig nem kifizető és a száz éves hagyományok szerint végzik. Sajnos Gyimesvölgye lakossága sem szaporodik , annak ellenére, hogy még mindig elég nagy a születések száma. Nem Gyimeshez magához viszonyítva, hanem az egykés magyar vidékekhez képest. De itt is megjelent az egyke. És nincs becsűje a sokgyermekes családoknak! Ha valamikor a sok gyermek gazdasági potenciát jelentett, ma ezek kiszorultak a társadalom peremére, környezetük lekezelően beszél róluk. A történelem folyamán Gyimesvölgye egy egységes területet alkotott. Sajnos az elnemzettelenítő politika szétépte ezt a természetes egységet. És érdekvédő szerveink, akár voltak hatalmon, akár nem, az egységet nem tudták és én azt mondanám, nem is próbálták visszaállítani! Hogy miért nem szaporodik a lakosok száma? Mert sokan elvándorolnak, alig költözött haza egy-két család az egész Gyimesvölgyére. Innen a világ minden részére jutott elvándorló, akárcsak más magyar vidékekről . De milliómos csak egy lett közülük. Ott találjuk őket a budapesti Moszkva téren , ahol olcsó munkáscarjukat árulják olyan megalázó módon, akárcsak a rabszolga kereskedelem idején. De mit tegyenek? Itthon alig mozdult valamit a gazdasági élet. Pedig ötletben , kezdeményezésben nincs hiány. Egy ilyen régióknak valamilyen nagyobb létesítményekre is szüksége lenne. De ami létezik, az is lassan leépül. Volt itt egy bútor gyár, ma alig tengeti magát, létezett egy tejfeldolgozó üzem - jó romániai szokás szerint az is leépül, csak egy- két ember veszi hasznát. Két nagyobb, kiemelkedőbb vállalkozást említenék meg: a Csillag-féle faértékesítési vállalat , amelynek külföldi kapcsolatai is vannak és több munkást foglalkoztat, valamint a Bilibók - féle családi vállalkozást, amelynek fő erénye, hogy új és hasznos dolgokba fektet be : pékség, asztalos műhely , fakereskedés stb. Ezeken kívül még működik Gyimesvölgyén vagy 12 keretes fűrészt (gajter) mindenik öt- hat munkást foglalkoztat. Még mindig többen ingáznak a közeli városokba : Csíkszeredában, Gyergyóba, Komanestre stb. Több mint húsz kis kereskedelmi egység alakult , legtöbbjük vegyes kereskedés, de már vannak szakosodott üzletek is. Tehát kezdeményezés van és ez a nép nem várja mindig fentről az utasításokat és a pénzt. Szerintünk a faluturizmus fellendíthetné a gazdasági életet. Ilyen kezdeményezés is van Gyimesbükkön(Gyimes) Deáky András tanár személyében.

A régi értelemben vett falusi közösségek lassan szétesnek. Itt is az én házam az én várammá vált , ahová elszigetelődik az ember. Elég nagy az alkohol fogyasztás, lopás. Hol van már az az idő, amikor nem zárták itt az ajtókat, csupán csak keresztbe tettek egy vessző seprőt és az idegen tudta, hogy a gazda nincs otthon, nincs amit ott keressen ! A valamikori 3ő féle táncalkalomból 4-5 maradt , a 35 féle táncból már 2-3-at ismer a fiatalság. Ha valamikor itt ismeretlen fogalom volt a válás, lopás, önző irigység, ma ezek már megszokott dolgok. Igen, az archaikus Gyímesbe is lassan bevonult a modern életvitel. A világtól nem

lehet lemaradni...

JEGYZETEK, KÖNYVÉSZETI ANYAG

- 1.) Póra János- adatközlő-75 éves/1991/
- 2.) Galaci Károly - adatközlő 74 éves /2000/
- 3.) Szöcs János /in/ Hargita Népe -1992- szeptember
- 4.) Csíksomlyói Szerzetesek Irattára
- 5.) Szöcs János után : rákosi anyakönyvek 1712, 1763, 1767.
- 6.) Teleki Domokos : Egy néhány utazás leírása , Bécs 1796.
- 7.) Szöcs János /in/ Hargita Népe - 1992- szept.
- 8.) Tankó Péter adatközlő sz. 1898.
- 9.) Szöcs János u.o.
- 10.) Antal Imre - A gyímesi csángó településekről /in/ Művelődés -1979-5. Szám.
- 11.) Orbán Balázs- A székelyföld leírása , 2. Kötet, 78. old.
- 12.) Szöcs János nyomán- kézirat
- 13.) Hargita Népe 183/711 - 1992 szept.
- 14.) Szöcs János : Adatok a gyímesvölgyi parasztmozgalmakról /in/ Acta Hargitanse 1981.
- 15.) Szöcs János u.o.
- 16.) Szöcs János- Kézirat...
- 17.) Szöcs János- Gyímesfelsőlök /in/ Hargita Népe- 1992 okt.
- 18.) Szöcs János u.o.
- 19.) Tankó József Jáni Önéletírás .
- 20.) Tankó József / Jáni/ : Önéletírás...Néprajzi Múzeum adattár-
- 21.) Orbán Balázs- A székelyföld leírása
- 22.) Csíkszék iratai
- 23.) Antal Imre- A gyímesi csángó településekről /in/ Művelődés 1979 4,5 és6. Sz.
- 24.) Székely Oklevéltár
- 25.) Csíkszeredai Állami Levéltár iratai

- 26.) Antal Imre /in/ Mûvelődés -1979- 5-ös sz.
- 27.) Antal Imre u. o.
- 28.) Székely Oklevéltár
- 29.) Csíkszeredai Állami Levéltár iratai
- 30.) Antal Imre u. o.
- 31.) Szöcs János- Gyimesfelsőlök /in/ Hargita Népe 1992, okt.
- 32.) Kozma Ferenc : A székelyföld közigazgatási és közmûvelődési állapotai-Budapest, 1879 .
- 33.) Teleki Domokos : Egy néhány utazás leírása
- 34.) Teleki József :Úti jegyzetek , Bruckenthal múzeum

- 35.) Gegõ Elek nyomán
- 36.) Tankó Gyula : Szent László a gyimesiek tudatában /in/ Honismeret XX. évf. 1992/3
- 37.) Salamon Anikó : A gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák
- 38.) Szöcs János : Gyimesközéplök /in/ Hargita Népe 1992-okt.
- 39.) Becze Antal - kézirat
- 40.) I. Magyarországi népszámlálási adatok
- 41.) Szöcs János . Gyimesfelsőlök /in/ Hargita Népe 1992
- 42.) I Magyarországi népszámlálási adatok
- 43.) Szöcs János-Gyimesfelsőlök u. o.
- 44.) Magyar Statisztikai Közlemény
- 45.) Szöcs János- kézirat
- 46.) Tankó Gyula- Gyimesiek a pünkösdi búcsún /in/ Székely Útkeresõ 1991, 4. És Honismeret 1993, 2 sz.
- 47.) György Józsej : A ferencrendiek élete és mûködése -Erdély, Cluj- Kolozsvár 1920
- 48.) Orbán Balázs : A székelyföld leírása , II. Kötet, 78. Old.
- 49.) Orbán Balázs u. o.
- 50.) Szöcs János . Adatok a gyimesközéplöki iskola történetéhez- iskola adattár
- 51.) Tankó Gyula : A zsidóság helye a gyimesi társadalomban /in/ Honismeret 5. Sz /1995
- 52.) Tankó József- Jáni- Önéletjrás
- 53.) Tankó Gyula : Napló a nehéz évekbõl /in/ Romániai Magyar Szó
- 54.) Tankó Gyula: Kalibázás Gyimesben /in/ Mûvelődés- 1983- 4-es sz.
- 55.) Tankó Gyula : Zsidók a Gyimesvölgyében /in/ Honismeret 1995 , 5 sz.
- 56.) Tankó Gyula : Örmények a Gyimesvölgyében /in/ Honismeret 1998-5 sz.

- 57.) T. Gy. U.o.
- 58.) Szöcs János - Gyimesközéplak /in/ Hargita Népe
- 59.) Erdővágás Gyimesben- Néprajzi Múzeum adattára-Budapest
- 60.) Gegő Elek : A moldvai magyar telepések
- 61.) Tankó Gyula : A nagy dologidő Gyimesben- Néprajzi Múzeum Adttár- Budapest
- 62.) Étkezési rend, étkezési szokások Gyimesben /in/ Hitel, Erdélyi szemle I és Néprajzi Látóhatát, Miskolc, 1995- 3/4 sz.
- 63.) Horváth Csaba :Gyimesi csángó bundák,
- 64.) 64 Tankó Gyula : Táncalkalmak Gyimesben /in/ Gyimesi szokásvilág- Erdélyi Gondolat könyvkiadó- Udvarhely

SZÓMAGYARÁZAT

almási - hímzsminta

apró - betegség, himlő

álivánka - kukorica liszt , tejföllel kavarva, cukrozva - tészta

bambuc- cukorka

bernyoc - vékony öv, ezzel szorítja a testhez a karincát

béhány- beszegi valaminek a szélét

bitkó - hegy csúcs, orom (rom. bitca/

bálmos- tejfől, edénybe ,főleg üstbe téve felfőzik, puliszka liszttel kavarják,okrosan

borona- nagyobb fa, fenyő

bozgor- a magyarok csúnya neve, a románok használják

brigigyó- a sajt készítés eszköze, az aludt tejet ezzel felverik

curung- hosszú, vékony fenyő rúd

cefre- 10-13 éves leányka

cserge- vastag gyapjú-takaró

csórika- posztóból szőtt lábszárvédő, nők használták

csőlő, csőlőkerek- a szövés egyik eszköze, csöre csölik a fonalat

degenyeg - kerékkenő zsír

dránica- zsindey, ezzel fedték a házakat

durga - vastag fonal

duvaszka - egy orsónyi fonal

dürüszöl - súrol

ejsze -talán
elpallogat- elszórja a szénát
elcsángál- félrehúzódik
eresztő rúd- a szövőszék része
erdől- erdőbe jár fáért
élbekerül- összevesznek
éveg - üveg
falusi- a csíki székelyeket hívják így
felperzsel - eléget
fetyelő- félügyű
feredő- fürdő
föd - föld
gardanyos- gardon, jellegzetes hangszer
gezder- vékony fenyő gally
gereben- a kender feldolgozás eszköze, mint egy fésű
gáter - deszkavágó eszköz, 3-4 fűrészszel, áram hajtja
guzyalyaskodik- próbaházasság féle, a leány a fiúval hál
gürcöl - kínlódik
hetevén- csillagkép, hét csillagból
hasajó- szövőszék része
hijú- padlás
izrik- csuklik
karinca- lepel-szoknya
kabán- kisebb építmény az erdei munkásoknak-szálás /rom. Cabana/
kalibázik- nyáron kiköltözik a havasra
kalán- kanál
kaus- szórólapát
kégyó- kígyó
krinta- faedény a sajtkészítéshez, itt folyik le a savó
kocsok- hosszú báránybőr bunda
légé- faedény, ebben savanyítják és tartósítják a tejet
léhel- len feldolgozás eszköze , fésű
liceum- középiskola román neve / latin liceum/

lok- sima terület a hegyek lábánál

megehül - éhes

mejjink - a mi tulajdonunk

mejünk - megyünk

melegítés - jellegzetes helyi étel :túró, orda ,vaj, tejfölből melegítve készül

megótani - a sajt készítés egyik fázisa. Megoltják a tejet.

megyézni - a legnagyobb ünnepre összegyűl a család, általában a családfőhöz , esznek, isznak, beszélgetnek

meneket- megy, gyakorító ige

moszor - a szövőszéknél egy eszköz, nagyobb cső a fonalnak

osztováta - szövőszék

orda - tejtermék

perneforum- a leány hozománya

patak - itt völgy, lakott terület

radina- keresztelő, névadó ünnep

regát- román "királyság" , a régi Románia területe

savó- sajtcsinálásnál, melléktermék

sebeste - savanyú tej

szeg- falurész, alszeg, felszeg- itt kevésbé használják

szer- falurész pl. Ugethán- szer, Bodor- szer, Tapsi- szer

szulla- kezdetleges szállás az erdő vágóknak, sátor alakú ágakból készült

takarás- széna összegyűjtés,

tentelló- félügyű, kevés eszű

tiló - a kender és len feldolgozó eszköze

tölleszteni- az adósságot megadja, törleszti

tötés - tornác kereken a régi házaknál

ünötej- tejtermékből készült étel

üstbetej - étel, a tejet a forró üstbe teszik, miután kivették a friss puliszkát- onnan eszik

velleget- vesz

vetőlő- eszköz a szövésnél

zsendice- tejtermék, a sajtcsinálás, ordafőzés mellékterméke, étel

Gyimesközéplak, 2000 tavaszán

Tankó Gyula

414o Lunca de Jos 491

Romania

ii

iii

1